

A női népviselet XX. századi története

„...a népviselet is ruházat, így alakulását, kibontakozását is azok az általános tényezők irányítják, amelyek a ruházódását általában. Ezek a tényezők: az ember és a történelem. Az ember azért, mert a ruházat mindig mutatója személyes emberi élettel kapcsolatos körülményeknek, anyagi és társadalmi helyzetnek, szegénységnek és gazdagságnak, fiatalságnak és öregségnek, - sőt érzelmeknek, örömeink, bánatnak és gyásznak is. Ez az ember. A ruházódás formáinak azonban megvan a maguk történelmi fejlődése is. Bármilyen emberi körülményt is fejeznénk ki öltözködésünkkel, azt mindig csak annak a társadalomnak a ruhádivatján belül tehetjük meg, amelyben élünk” - írta Gáborján Alice.¹

I. Az alkalmakhoz kötődő női viseletegyüttesek

1. A misés ruha

Az 1930-as években két korosztály viseletét kell megkülönböztetnünk, amely azután végigvonult a korosztályok kihalásáig. Egyik a XIX. században születettek, a másik az I. világháborút megelőző és azt követő időszakban születettek csoportja. A mára általánosan is ismertté vált népviseletet a második korosztály gyermekei bontakoztatták ki. Ők voltak azok is, akik a társadalmi változások hatására az 1960-as években *kivetkőztek*, s a kalocsai népviselet legújabb folyama visszaszorult a hagyományörzés alkalmaira. Itt meg kell jegyeznünk azt, hogy a második korosztály tagjai megtartották viseletüket, azt továbbra is a korábban kialakult elvek szabályozzák. Nem statikus azonban ez az állapot, egészen a mai napig megjelennek új divathullámok, melyeket nemcsak a kereskedelemben található ruhaanyagok szabályoznak.

Pöndő, alsószoknya

A kalocsai népviselet az alföldi sokszoknyás viseletek közé tartozik. Az eleinte háziszőtt, majd később a gyári vászon felső fehérműre kötötték a szoknyákat. Legalulra került a *pöndő*, melynek anyaga a felső fehérművel egyidőben változott. A pöndő tetejére kötötték a *turcsit*, mely megemelte a szoknyákat, s kiemelte a derék karcsúságát. Az I. világháborút megelőzően 8-12 szoknyát is fölvettek. Az 1920-as években viszont megjelent a *fodrosszoknya*, amely nagy fodraival kitarotta a fölé került szoknyákat, így csökkentette az egyszerre viselt szoknyák számát. Ebben az időszakban az általános ünnepi viselet az alábbi: a pöndőre kötötték 1 db ráncba szedett símászoknyát, arra 1 db fodrosszoknyát, majd újabb ráncba szedett símászoknya következett. Minderre kötötték föl a felső szoknyát. A gazdagabbak ettől annyiban tértek el, hogy 2-3 fodroszoknyát is fölköthettek. A fodrosszoknya nemcsak a szoknyák számának csökkenését biztosította, hanem érdekes mozgást adott a szélesen ívelő szoknyaegyüttesnek.

„A levetett szoknyákat viselőik mesterien ráncba tudták szedni. Mint érdekességet megemlítiük, hogy az apró lerakások tartósítására a kemencéből kiszedett forró kenyert is használták.” - írta Pécsiné Ács Sarolta.² A friss kenyér ráncolásra való használata valóban érdekes, de a ráncszedés tudományáról tett kijelentés igen kategorikus, s ilyen formában azt kell mondanunk hogy nem felel meg a valóságnak. Bár a XX. század első feléig a parasztok ráncolták a szoknyákat, de akkor sem értett mindenki hozzá. Minden szálláson éltek specialisták, akik különösen értettek az ilyen munkákhoz, de a szoknyaráncolásban főleg a szomszédság segítette ki egymást. Homokmégyen a két világháború között Minő (Vargacz) Julishoz³ hordták a nagyon apró ráncba szedett szoknyákat. Miután az asszonyok nem tudtak egyenesen ráncot szedni, ezért az 1930-as évek elejétől

¹ GÁBORJÁN 1967. 167.

² PÉCSINÉ 1978. 75.

³ A tanulmány egészében a nevek leírásánál a csúfnevet - következetesen használják ezt a kifejezést a ragadványnév helyett - közlöm először, zárójelben a családi nevet, majd a keresztnévet. Teszem ezt mindazért, mert az endogám házassági rendszer következtében nagyon sok egyforma nevű család él az egyes szállásokon, s kizárólag csúfneveik alapján lehet az egyes egyéneket megkülönböztetni. A zárójellel keretezett név hiánya a csúfnév hiányát jelzi. Néhány esetben a csúfnév ismerete sem elegendő, szükséges tudnunk a szülők nevét, ha azok is megegyeznek, akkor a születési és a halálozási dátumot. A beszélgetésekben ma is a csúfnevet használják, s sokszor a családi néven kell gondolkodniuk, ha netán valaki rákérdez arra.

csak a nagyobb ráncokat és az alsó szoknyák apró ráncozását végezték otthon. Ezek úgysem látszottak, így ezért nem fizettek. A felső szoknyákat az egyik kalocsai zsidó boltshoz hordták *gubérozni*, más néven *piszérozni*. A piszérozók géppel ráncoltak, s igen szép, apró ráncba szedték a szoknyákat.

Az 1930-as évek elején érkezett az alsószoknyák közé a *caknisszoknya*. Ezeket kizárólag ünnepnapokon viselték a lányok, az asszonyok csak elvétve vették magukra. A pöndő tetejére kötötték a caknisszoknyát, a többi alsószoknya *pirosajú* volt, melyeket kétujjnyi szélességben *bécsipirossal* szegtek be. Ezt az anyagot *zászlópirosnak* is nevezték, mely jobb szegő volt a nyúlós, ezért nehezen szabható flokonnál. Az 1950-es évekre a szegés 3-4 ujjnyira szélesedett. A caknisszoknya megjelenése után gyorsan fölismerték annak szépségét, így néhány éven belül minden alsószoknyát kicakkniztak, sőt, az 1940-es évek végére a felsőszoknyákra is caknit varrtak. Ettől az időtől a hétköznaplós alsószoknyák is caknisak lettek.

A három alsószoknya színe mindig egyforma, legszebbnek a világoskék és rózsaszín kartont tartották. Rózsaszín alsószoknyát leginkább a lányok hordtak, akiknek férjhezmenetelük előtt világoskék alsószoknyát varrtak. Újmenyecske korban, 2-3 évig még hordhatták a rózsaszín alsószoknyákat is, de azután csak a világoskéket kötötték a derekukra. A szegényebbek már leánykorukban is a világoskéket hordták, nehogy még egy gamitúrát ki kelljen állítaniuk. Akinek pedig már megvolt a rózsaszín alsószoknyája, az avval ment férjhez. A felsőszoknyákkal ellentétben az ünneplős alsószoknyák végig ünneplősek maradtak. Csak akkor kerültek le hétköznapi viseletbe, ha kinőtték és toldani kellett.

Felsőszoknya

A felsőszoknyák anyaga és színe az életkortól és a család gazdasági erejétől függött. Ezek a felsőszoknyák a legfontosabbak a népviselet szempontjából, mivel milyenségük határozta meg az összes többi viseletdarabot, így kialakítói voltak a viseletegyüttesnek.

Az 1930-as évek elején jelent meg a *kázmőr* szoknya, amelyet csak a leggazdagabbak bírtak megvenni. A zöld, piros, sárga, világoskék, búzakék kasmírszoknyákra fekete, fehér és zöld betétcsipkét varrtak. A jobb módú lányok világoskék, zöld, barna, kék, fekete, fehér és sárga *báronyrúzsás* selyemszoknyákat, valamint kecelikék, rózsaszín, lila, világoskék, piros, sárga és zöld kartonszoknyákat viseltek. A szegény lányok fehér, zöld, rózsaszín, világoskék, sárga és répaszín szövetszoknyákat vagy a selymes kinézetű *súdar*⁴ szoknyákat viselhették. A szegényebb családok is igyekeztek selyemszoknyába öltöztetni lányaikat, de ők akkor is csak a *magábarúzsás* selyemszoknyákat tudták megvenni, így ez is megkülönböztette a különböző gazdasági erejű családok lányait, ahogy a különböző anyagú szoknyák színe már messziről mutatta azt. Ha egyes szegényebb családok meg tudták venni a kasmír szoknyát, vagy ha a gazdagabbak vásároltak szebb kinézetű szövetszoknyát, akkor ezek egyformák voltak, nem mutattak különbséget.

Amikor a gyerekek 10-12 évesek lettek, az asszonyok leginkább már csak a sötétebb selyem- és a bordó, kék, fekete *flokonszoknyákat* viselték. Ezek mindig széles tüllcsipkével díszítettek és piszérozottak voltak. Amelyik szoknyát nem piszérozták, azt *nagyráncba* szedték. Az asszonyok a rózsaszín kartonszoknyát kerülték, de a világoskék, bordó és galambszínűeket még fölvettek. A galambszínű az 1930-as évek végén jött divatba, addig nem volt. A 40 év fölöttiek már csak a galambszínű kartonszoknyát, valamint a kecelikék és fekete festőszoknyákat vették föl. Ez utóbbiak mind nagymintásak voltak. 50-60 év fölött már csak festőruhákban jártak. A szegény asszonyok is megvették az olcsóbb festőket. A gazdagabbak Paksról - ez szebb és drágább volt -, a szegények Kalocsáról vásárolták a festőanyagot.

A szoknyákra varrt különböző díszítéseket *rávalónak* nevezték. Fekete rávaló esetén fekete, fehér és színes rávaló esetén fehér csipkével szegték a szoknyák alját. Az 1940-es évek végén jelent meg a misés karton- és festő ruhákon is a caknizás. Az 1950-es években pedig a szegetlen karton- és a szegetlen festő szoknya jött divatba, amely az 1970-es évektől kizárólagossá vált. A legidősebbek a selyemszoknyákról is levették a csipkét.

A szoknyák térden alul értek, éppenhogy takarták a bugyi *singlölését*. Erre világoskék vagy rózsaszín szalagot kötöttek, amely tánc közben kivillogott a szoknya alól. Voltak akiket zavart ez a szalag, azok csak a singlölés fölötti *párkázatba* húzott gumit hordták. Az 1940-es évek végén rövidültek meg a szoknyák. Kibontották a szoknya *galérját*, s ott vágtak le belőle.

A selyem, kasmír és szövet szoknyák mindig ünneplősek maradtak, a karton és festő szoknyák pedig a kopásukkal párhuzamosan lekerülhettek az *ünepön délutános*, majd a hétköznapi viseletbe. Ha a szövetszoknya is lekerült a misés viseletből, akkor az aljáról leszedték a csipkét, de a rávaló megmaradt.

⁴ Vö.: ECKERT 1936. 42.

Kötő

A többi ruhadarabokhoz hasonlóan a kötők fajtáiról sem kívánok szólni, mivel azt is szemléletesen leírta Pécsiné Ács Sarolta.⁵ Az egyik díszítési formát viszont szükséges megemlítenünk, hiszen az kimaradt az idézett könyvből. A kötők szélét csipkével vagy *singlöléssel* díszítették. A singlölést mindig fehér gyolcsra varrták, amelyet két vas között - *sütővas* - melegítve *kormiztak*. A kikormizott singlölés kemény, egyenletes hullámmal szegélyezte a kötőket. A singlöléseket *békatorkozással*, a csipkéket *ránckarakva* varrták a kötők szélére. A lányok leggyakrabban a bolti singlölésű fehér kötőkben jártak. A világos szoknyákhoz a fehér kötőket és a kézzel kivarrt⁶ virágos kötőket hordták. A sötét selyemszoknyákhoz a fekete organtincsipkével szegélyezett *magábúvaló* kötő járta. Néhány leány ruhatárában gyöngyöskötőket is lehetett találni, de ez a díszítés nem tudott gyökeret verni.⁷ Például az 1920-as években Hillyén a homokmégyi származású Páli (Romsics) Julis próbálkozott a kötők gyöngyhímzésével, de ez a technika drágasága miatt csak a fityulák díszítésében tudott megmaradni. Az ilyen kötők ritkaságát jellemzi az is, hogy néhány öregasszony ma is büszkén dicsekszik leánykori gyöngyöskötőjével.

Ingváll, rékli, pruszlik

E három viseletdarab egy fejezetben való tárgyalását nemcsak az indokolja, hogy mindegyik a felső test ruhaneműje, hanem az is, hogy a kötő mellett ezek a hímzés legjellemzőbb hordozói. A felső test alsó ruhaneműje az *ingvál*. Már az XIX. században született korosztályhoz tartozó lányok is színes virágú ingvállat hordtak, amely ter-mészletesen eltért a mára széles körben ismertté vált színes kalocsaitól. Az asszonyok viselték a feketével, kékkel, pirossal és fehérrel kivarrt darabokat. A második korosztályhoz tartozók már csak színes vagy tiszta fehér *pamukkal* varrtak. Az ingvállakat mindig fehér gyolcsból szabták, hosszú és rövid ujjú változatai voltak. A hosszú ujjú ingvállakat télen az organtin réklik alá vették föl. Mivel az organtin teljesen áttetsző anyag, a hidegtől az ingvál védett.

Az első korosztályhoz tartozó lányok, valamint az I. világháború előtt születettek a nyári időszakban a színes virágú vállfoltos ingvállra *nyakkendőt* kötöttek. A fehér gyolcs nyakkendőre két sor *patisz pántlikát* varrtak, amelybe a *fűzöt* fűzték. Az egyikbe világoskék, a másikba rózsaszín selyempántlika került, a szélére pedig széles, kikormizott bolti singlölést varrtak. A nyakkendőt háromszögbe hajtották, ezért a singlölés csak két oldalát díszítette, valamint a másik két oldal kicsi darabját. Háromszögbe hajtva terítették a vállra, s a has előtt keresztezve hátul a derékon összetűzték.

Az 1930-as évek legelején a nyakkendő hihetetlen gyorsasággal eltűnt, s megjelent a *cifrapamukos pruszlik*.⁸ Ez a ruhadarab először a lányok nyári viseletének része, de néhány éven belül elfoglalta helyét a második korosztály összes korcsoportjának viseletegyüttesében. A pruszlikot már csak színesre varrták, de voltak varratlan, fűzős változatai is. Az *úja*, a *nyaka*, az *aja* és a *kiseleje* (gombolója) volt világoskék és rózsaszín selyempántlikával díszítve. Sokszor *magyar ingvállat* varrtak a pruszlikhoz. Egy-egy organtin, buggyos ujjat varrtak kézzel az ingváll ujjához, melyet bolti singlölés díszített, s a singlölés fölött világoskék szalaggal kötötték meg.

Az első korosztály a téli viseletében zöld-, kék-, világoskék-, barna- és feketebársony réklit húzott az ingváll fölé. Még a második korosztály asszonyainak divatjában is a sötét ruhához a *magábúvaló selyöm rékli* illett, melynek gallérját, ujját és alját fekete organtin-vagy tüllcsipke díszítette. Az 1940-es évektől a sötét szoknyához és a kötőhöz már a világos, kivarrt réklit is fölvtették. A gazdagok bársonyvirágos selyemruhájához ekkor már a fehérvarrásos vagy a fehérsinglöléses réklit vették föl. A szegények szövetszoknyájához a virágos rékli illett. A rékliket a kézi varrású kötőkkel ellentétben mindig géppel varrták ki. A világos szoknyához és kötőhöz *szalagselyöm* réklit viseltek, melyet gazdagon díszítettek. A rátétes rékli mandzsettájának, gallérjának, övének és aljának széles varrása alá fehér tüllt erősítettek, amely kiemelte a díszítőmotívumokat. A fehér hímzésű réklit angolmadeirára varrták, tehát ezalatt hiányzott a tüll. Sokszor színes szalagból masnit kötöttek a rékli gallérjának végére. Az első korosztály asszonyai még a II. világháború után is hordták a réklit, viszont a második korosztály ezt már nem húzta föl. Ezek ujjasát *viziklinek* hívták, amely szabásmódjában különbözött a réklitől. Az 1970-es évektől azonban - közvetlen elődjéhez hasonlóan - a viziklit is két különálló részből varrják össze.

⁵ PÉCSINÉ 1978. 75-80.

⁶ A kalocsai szállások pota népessége a hímzést *varásnak* nevezi, ezért a tanulmányban következetesen használok ezt a kifejezést.

⁷ Vö.: PÉCSINÉ 1978. 55.

⁸ A pruszlik a XIX. század hétköznapi viseletében már megtalálható (Vö.: SIMONYI 1882. 296.), de az ünnepi viseletbe csak az 1930-as években került be, más anyaggal és díszítéssel.

A színek életkort meghatározó szerepe

A hímzett ruhadarabok ismertetése után röviden ki kell térnünk a színek életkort meghatározó szerepére. Az első korosztályhoz tartozók 40 éves korukig a piros-sötétkékekkel varrt ruhákat viselték, azután már csak a fekete-sötétkékekkel kivarrtakat. Az 50-60 évesek már azt sem vették föl, azután csak a festőruhákban jártak. Ezek igen drágák voltak, de a szegényebbek is megvették az olcsóbb kalocsai festőket. A szomorúpamukos hímzés (kék, lila és zöld színek) már az 1920-as években megjelent, de ennek a korosztálynak a tagjai csak a II. világháború környékén vették föl. Akkor is kizárólag a *féketőre* és az ingvállra varrták, ezek viszont nem látszottak ki a felsőruházat alól.

A második korosztályhoz tartozók viselték a cifrapamukos ruhákat, valamint a világoskékkel és fehérrel kivarrtakat. A lányok és a fiatalasszonyok húzhatták ezeket föl. Amikor a gyerekek 10-12 évesek lettek, akkor még fölvetették a színes ingvállat és pruszlikot, de a cifrakötőt elhagyták, és a sötétebb szoknyákat kötötték a derekukra. Legkésőbb 35-40 évesen hagyták el a cifrapamukos ruhákat, s ezután a szomorúpamukosokat (kék, lila és zöld színek) viselték, amelyen a virágok közepét sárgával varrták ki. A 60 évnél idősebbek szomorúpamukos ruhadarabjain a virágok közepe fehér volt. A legöregebbek fehérvirágos és singlöléses ruhadarabokat viseltek, *féketőiket* fehérpertlivel, esetleg *tetejvarrással* díszítették.

A leányok fejviselete

A lányok haját középen elváasztották, s két fonatot fonva a fej hátsó felén mindkettőt csigavonalban föltekerték, majd csonthajtúvel föltűzték. Elöl a haját *sütővassal* besütötték, és mindkét oldalon 3-3 darab gyöngyös csattal megtűzték.

A lányok fejét fehér, világoskék és rózsaszín *pántlika* díszítette. Ezek színét a ruhák színe határozta meg. A fehér és a fekete ruhákhoz fehér pántlika, a színes ruhákhoz világoskék és rózsaszín pántlika illett, melyet a haj színe is meghatározott. A pántlikák szélére *síkot* varrtak, amelyeken mindig volt *pilangó*. Ezek mellett lehetett *síkfűzős* pántlikákat is találni, melyek szélébe keskeny fehér szalagot húztak, mint rávalót. A bukrokba szedett pántlika két oldalra hajolva a fejhez simult. 1935-ben egy színpadi szereplés alkalmával Hajma (Romsics, ma Radnai) Julis kissé megmagasította fején a pántlikát. Megtetszett a lányoknak ez az újítás, így mindenki magasította saját fejviseletét, de ekkor még a kétfelé hajló bukrok között 2-3 ujjnyi hézagot hagytak a fejtetőn. Az 1960-as évektől a kalocsai táncsoport tagjai kikeményítették a pántlikákat, s ettől kezdődően kakastaréj szerűen fölfelé állnak a szalagbukrok. A viseletüket máig őrző asszonyok *randának*, csúnyának tartják az ilyen fejdíszeket. Azt mondják róla, hogy viselőik nem lányoknak néznek ki, hanem inkább kakasoknak. A lányok a leghidegebb télben is pántlikával mentek a templomba. Férjhezmenetel után főkötőt kellett a fejre tenni.

A fékető és a fityula

A Magyar Néprajzi Atlasz - melynek egyik kutatási pontja a kalocsai szállások közé tartozó Homokmégy volt - tévesen jelölte a XX. század elején, az utcán viselt kendők és főkötők rétegződését.⁹

A XX. században a kalocsai szállások területén két féle főkötő volt és van divatban. A puha főkötő neve a *fékető*, a kéregfőkötő neve a *fityula*. A *fékető* terminológiája egyértelműen a főkötő szóból származik. A *fityula* elnevezést a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára a következőképpen határozza meg: „Valószínűleg hangfestő eredetű. A fityeg, illetőleg távolabbról a fitogtat családjába tartozhat”.¹⁰ A *fityulának* a fitogtat szóból való eredeztetése a legnagyobb valószínűséggel elfogadható, mert pl. a kalocsai szállások asszonyainak legdíszesebb viseletdarabja volt ez.¹¹

A *féketőt* mindig gyári, fehér gyolcsból varrták. A különböző korosztályok és korcsoportok az alkalomhoz illően, különbözőképpen díszítették őket. Ezek a gyári pertliltől, a fűzőkön keresztül, a különböző színű hímzésekig sokfélék lehettek.¹² Kicsi lányoknak fekete alapra, cifra gyöngyből szedtek *féketőket*, melyeket *hódasféketőnek* neveztek. Férjhezmenetel után a *fékető* elmaradhatatlan ruhadarabja az asszonyoknak, csak tisztálkodás idejére vették le.¹³

A *fityulának* két alapvető fajtája van, a különbözőféle textilekből varrtak és a gyöngyökből szedettek. A század elején a *cifragyöngyös* és a *zöld-kégyöngyös* (szomorú) *fityulákat* is fekete alapra szedték. Az 1920-as években kezdték a fehér alapú *cifragyöngyös fityulákat* fűzni. Gyakori volt a sárga és a világoskék alapú, de

⁹ BARABÁS 1989. 307.

¹⁰ BENKŐ 1967. 925.

¹¹ Vö.: ROMSICS Imre 1994a., ROMSICS Imre 1994b.

¹² Ezek meghatározottságáról lásd. ROMSICS Imre 1994a. 268-275.

¹³ Vö.: KRESZ 1956. 70.

rózsaszínt nagyon ritkán lehetett látni. Néhány évvel ezelőtt, a táncsoportok kérésére kezdték sötétké alapra szedni a *zód-kékgyöngyös fityulákat*.

A hétköznaplós *fityulák selyömből* vagy *kloból* voltak. A módosabbak *maszatos selyöm*, a szegényebbek *varotvirágú selyöm* kéregfőkötőt viseltek, a legszegényebbek hétköznap sem hordták. A fiatalok a világoskék és sötétké alapú, színes virágos maszatos selymeket kedvelték. A fekete selyem csak *magábúvirágos*, a világosabb színek pedig fehérvirágosak voltak. A klott *fityulákat* fekete anyagból varrták, melynek fenekét színes virágokkal kihímezték. Az 1920-as évek végén terjedt a *festőmaszatos fityula*. *Ócskamaszatosnak* is hívták, mert olcsó volt és a szegények is meg tudták venni. Elejére csipkét varrtak, a világos színűekre fehérret, a feketére feketét. A csipke mögé afrikáció került, a színesekre színesafrikáció, a feketére feketeafrikáció. A klott *fityulákra* is kerülhetett afrikáció, de azokra inkább betéteket varrtak a csipke mögé. Az 1920-as évek végére vált általánossá a színes afrikáció alkalmazása. Ekkor terjedt a szalaggal díszített sík is. Az öregek sötétzöld, sötétké, bordó és fekete *fityulát* hordtak. 70 éves asszonyok is fölverték hétköznapra a színesvirágos klottokat. A *selyemfityulákat* a módosabbak, a klottot a szegényebbek hordták. A legöregebbek, a XIX. században születettek maszatosselyem volt, melynek elejére fehér gyöngyből koszorút szedettek. Néha fekete túllt, vagy fekete afrikációt varrtak a gyöngy helyére. A túll alá világoskék selyemszalagot húztak, hogy ne legyen olyan sötét.

Az ünneplős *fityulák* hasonlóak voltak a hétköznaplósakhoz, de az utóbbiakat gyakrabban díszítették afrikáció helyett betétekkel. A *gyöngyösfityula* az ünnepi alkalmak főköttője. Ilyen csak a módosabbaknak volt, azoknak is egy darab. A *bársonyvirágú selyömfityula* fölért a gyöngyössel - szokták mondogatni. Vasárnap délután nem vették föl a gyöngyöset, akkor a módtól függően maszatos vagy bársony *fityulában* sétáltak és beszélgettek. A vasárnapi kocsmába és a lakodalomba viszont mindig abban mentek. Szegényebb asszonyok a színes ruhához fehérmaszatos *selyemfityulát* viseltek. Világosabb selyemruhákhoz a színes *gyöngyösfityulát* is fölvehették. A fekete selyemruhához viszont csak akkor illett, hogyha színes-maszatos selyem volt. Gyász idején a fiatalok is fölvehették a szomorú *gyöngyösfityulát*. Ezt csak a legmódosabbak tehették meg. Azok is csak akkor csináltattak, ha szülő vagy közvetlen rokon halt meg.

A fiatalasszonyoknak *bubétát* kötöttek a kéregfőkötő elé, amit csak addig viselhetek, amíg meg nem született az első gyermek. Azután a hullámosra kisütött hajuk látszott ki a csipke alól. Némely asszonyok köves csatokat csíptettek a hullámosra kisütött hajukba. Ezt a gyerekek megszületése után is megtehették, de idővel azok is elmaradtak. Az idősebbek a *fékető* szélét hagyták ki dísznek. A színes *gyöngyösfityulát* az esküvő után 10 évig hordták, azután elhagyták. A szülők kéregfőkötőit a gyerekek örökölték. Akiknek nem született lányuk, azok elajándékozták keresztleánynak, testvér leányának, esetleg eladták.

A *fityulaviselet* divatja és módja - az egyéb ruhadarabokhoz hasonlóan, azokkal szervesen összefonódva - megkülönböztette a XX. század két korosztályának öltözködését.¹⁴

A XIX. században születettek hétköznap is hordtak *fityulát*. Ezt azzal magyarázták, hogy fázik a fülük. Valószínűleg ez csak mondvcsinált ok volt, ezzel akarták megmagyarázni a hagyományaikhoz való ragaszkodást. Bizonyítja ezt az is, hogy a fiatalabb korcsoportok öregkorukra teljesen elhagyták a *fityula* hétköznapi viselését. Az első korosztályhoz tartozók nyolcas alakban fogták össze a hajukat, s *hajtűvel* tűzték meg. Az összetűzött hajra a *féketőmadzagá* kötötték föl a *féketőket*. Alulról felhozták a homlokra a madzagot, majd visszavívén hátul kötötték meg. A *fityulát* a *féketőre* húzták föl. Ezen korosztály kéregfőkötőjének *möggkötőjét* nem rögzítették le, így azzal szorították a fejhez és a kontyhoz. Ez a korosztály otthon mindig viselte. Nagyon szegény volt az, akinek egyetlen-egy hétköznaplós *fityulája* sem volt. Az utcára kilépve azonnal fejkendőt kötöttek. A Magyar Néprajzi Atlasz 307. térképlapja¹⁵ a homokmégyi utcai fejviseletet egy- vagy kétrétegűnek mondja. Ez mindenképpen igaz a gyűjtés időpontjára, de a század első felére nem, ugyanis akkor kétféle fejviselet élt párhuzamosan egymás mellett. A XIX. századi korosztálynak háromrétegű, a XX. századi korosztálynak kétrétegű volt az utcai fejviselete. Érdekes a háromrétegű fejviselet ilyen kései megléte, ugyanis Kresz Mária leírása szerint egyes palóc falvakban már a XIX. század elején megengedett volt a házon kívüli főköttő viselet.¹⁶

Az I. világháború után születettek már nem hordták hétköznapokon a *fityulát*, pedig a *létövőkben*¹⁷ ők is megkapták azokat. Ez a tény is mutatja a fejviselet divatjának gyors változását. A szülők még előállítják a hétköznaplós *fityulákat* a *létövős humiba*, de a fiatalok azt már sosem veszik fel. A második korosztályhoz tartozók fésűvel fogták össze, s arra tekerték karikára a haját. A rövidebb hajúak a fésűre *kontyvánkust* varrtak. Ez a korosztály már nem fogta körbe a *féketőmadzaggal* a fejet, csak alul kötötték meg a *féketőket*. A kontyvánkushoz gombostűvel tűzték a *fityulát*, a hosszabb hajúak semmivel sem erősítették oda, s ha fölfele

¹⁴ Vö.: ROMSICS Imre 1994a.

¹⁵ BARABÁS 1989. 307.

¹⁶ KRESZ 1956. 70.

¹⁷ A szülők ajándéka kiházásitáskor.

néztek, akkor megfogták azt. Hétköznapokon, otthon *fékető*ben jártak, de az utcára kilépve már nem tettek *fityulát*, hanem csak kendőt kötöttek a fejükre. Ez a korosztály tehát elhagyta mindennapos fejviseletéből a kéregfőkötőt, ezért utcai fejviselete az 1930-as években kétrétegűre csökkent. A hétköznapokon viselt kéregfőkötő elhagyásának több oka lehetett. Ez az a korosztály, amelyik kifejlesztette és népviseletébe beépítette a kalocsai népművészet legújabb formavilágát. Népművészetében, sőt egész életében harmóniára törekvő, az újításokra fogékony parasztnépesség csúnyának tartotta a háromrétegű viselet által megnagyobbodott fejet. Ez az esztétikai érzék a fejviselet rétegeinek csökkenéséhez vezetett.¹⁸ Ugyanezen esztétikai érzék következményeként fejlődött ki az ünneplős kéregfőkötők legújabb formája, s ezzel párhuzamosan új viselési módja. Az öregek *fityuláinak* szabadon mozgó *mögkötője* megnyúlt, össze-vissza állt a sok csomózástól, a fiatalabbak azt *purutyának* (csúnya) tartották. Éppen ezért a *fityula farka* alá levarrták a *mögkötőt*, aminek már csak a csipkével szegett vége látszik ki, de a kizárólagos díszítő funkcióra visszaszoruló hajdani tartozék megtartotta régi, *mögkötő* elnevezését. Ugyanilyen kisebbedési folyamatot írt le Kresz Mária a kecskeméti főkötő kapcsán a XIX. század közepéről.¹⁹

A XX. században születettek korosztálya a hétköznapitól eltérő alkalmakon viselt kéregfőkötőt. *Ünnepon délután, humiféle*²⁰ vitelekor és *hivatlanként*²¹ tettek *fityulát* a fejükre. Lakodalom napján, az esküvőre bekötötték a fejüket, de délután a leányért menet mindenkin az volt. Lakodalom délutánján a fiatalabb asszonyoknak *gyöngyösfityula* járta, az öregebbek a ruhájukhoz illő egyéb kéregfőkötőt vettek föl. Templomba a fiatalok is kendőben jártak.²² Az 1930-as évek közepén néhányan *fityulában* mentek a templomba, de azokat megszólták az öregek, így nem vált általánossá. A második korosztály az 1940-es években az ünnepi alkalmakon is elhagyta a *fityula* viseletét, azután csak kendőt kötöttek a *fékető* tetejére. Ezen korosztály gyermekei az 1950-es években már *fékető*ben is elmentek a templomba.²³

A fityulaszedő asszony

A *fityulaszedő asszonyok* különös adottsággal rendelkeztek. Sokkal kevesebben voltak, mint az *író- és pingálóasszonyok*. A legtöbb esetben ők is tudtak *írni és pingálni*. Író- és pingálóasszony a legtöbb szálláson volt, de *fityulaszedő, fityulacsináló* nem mindenütt. Annyira különleges készséget kíván, hogy a parasztviselet minden darabját megvarró asszonyok sem értettek hozzá. Minden fajtáját a *fityulaszedő* asszonyok varrták. A pengő bevezetése után a gyöngyös *fityulát* 2 pengőért, a többit 20 fillérért szedték. Homokmégy legnevezetesebb *fityulaszedője* Hajma (Romsics) Pöre volt. Amikor Antal Trészka elkezdett *írni*, Hajma Pöre nem csinálta meg a nála *írató* alvégiek *fityuláját*, ezért kénytelen volt megtanulni a *fityulaszedést* is. Hillyén a Homokmégryről férjhez ment Páli (Romsics) Julis értett a mesterséghez, Drágszálon Kama Mári, Negyvenszálláson Vargacz Boris, Öregcsertőn Király Pöre, Gombolyagon Cselik Boris, Kisüllésen pedig a szintén Homokmégryről férjhez ment Dongó (Rideg) Boris. Ma már csak kettő *fityulaszedő* asszony él, Homokmégryen Hajma Pöre leánya, Hajdú Marcsa, Szakmáron pedig a homokmégryi származású Dinnyés (Szabó) Csula. Ez utóbbi édesanyja Tiflincs (Romsics) Julis, aki Hajma Pöre hátsó szomszédjaként a *fityulák* csipkéit varrta föl. Annyit látta a munkafolyamatot, hogy férje halála után a Szakmárra férjhezment lányához költözve megtanította azt. Még nincs kellő mélységű kutatás az északi szállások *fityulaszedő* asszonyainak munkájáról, de a leírtakból nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a *fityulakészítés* centruma a déli szállások központja, Homokmégy volt.

Egyéb viseletdarabok

A ruha gallérjára *krézlit* kötöttek. A fehér, gyolcs krézlihez saját anyagából gyolcs *párkázat*ot varrtak, s a bele húzott madzaggal kötötték a nyakba. 1935 táján a singlölésből kormizott krézlit már patenttal rögzítették. A 40 év alatti fiatalok viselték, s mindenféle ruházathoz fölvehették. Az 1940-es évek elején a fiatalok elhagyták viseletükből, mivel divatba jött a kivágott nyakú ingváll. Azután már csak azok a jobb módú idősebb asszonyok vették föl, akik szerettek öltözködni. A krézli mindig fehér, csak a gyászban fekete, de akkor a gyerekeknek is.

A misés és ünneplős ruhához *láziást*, gyöngyöt vagy aranyláncot viseltek. A szegényeknek csak akkor volt láziása, ha örökölték szüleiktől. Idősödve, a sötét ruhák használatával hagyták el viselését. A színes *kügyöngy* egysorosan lógott a nyakban, középen nagyobb, végei felé kisebb szemekkel. Csattal záródott. Ezeket még a szomorú ruhához is viselték, természetesen a hozzá illő színben. Az 1950-es évektől a gyöngy szorosan simult a nyakhoz, akár több soros is lehetett. A lányok nyakára világoskék és rózsaszín bukorra kötött pántlikával

¹⁸ Vö.: KRESZ 1956. 71.

¹⁹ KRESZ 1956. 71.

²⁰ A lakodalmat megelőzően vitt élelmiszer.

²¹ A lakodalomba hivatlanul érkező bámészakodók.

²² Vö.: KRESZ 1956. 70.

²³ ROMSICS Imre 1994a. 275.

erősítették föl. Az aranylánc a jobbmódúak ékessége volt, a gazdagabbaknál a három soros lánc sem volt ritka. Saját fényképüket zárták az aranylánc medáljába. Sokan egyszerre viselték a gyöngyöt és az aranyláncot. Néhány család erején fölül öltöztette lányait, ezek megvették az aranyláncot is. Legtöbb esetben *kivarták* a lányok ruhájára valót, vagyis a hímzésből befolyt jövedelmeket kizárólag erre a célra fordították.

A lányok bazári köves gyűrűt húztak az ujjukra, amelyet mindig az udvarló vásárolt.

Már az első korosztály fiatalabb tagjainak zsebkendője is színes virágú volt. A lányok zsebkendőjéből elmaradhatatlan a piros rózsa és a kék virág. Minden ruhához ezeket a zsebkendőket hordták, még a fehér ünnepi viselethez is. Mindig a kézben tartották.

A lábra *babosharisnya* került. A lányok fehér harisnyája világoskék vagy lángszín babos, a rózsaszín harisnya fehér babos lehetett. Az idősebb korcsoportok sötét harisnyáira a babokon kívül egyszerűbb virágmotívumokat is varrhattak, nagyon kedvelték a *szőlőset*.

Nyáron fekete vagy barna *panglis cipő* védte a lábat. Ezek a lakkcipők átgombolódtak a lábfejen, s a külső oldalon patenttal záródtak. Télen hosszúszerű, kapcsokkal záródó bőrcipőkben jártak, melyeknek visszahajtóján színes virágok voltak. Ez utóbbi cipő az első korosztály viseletében volt jellemzőbb.

Téli ruhaneműk

Az első korosztály tagjai a legnagyobb hidegekben *ducit* és *viganért* vettek föl. Tulajdonképpen mindkettő egyféle télikabát, csak a *viganért* a szegények, a *ducit* a gazdagok viselték. Ezek alá nem vettek föl réklit, közvetlen az ingvállra húzták rá. A második korosztály egyes tagjai is viselték még ezeket a ruhaneműket.

Az 1920-as évek végén megjelent a *beliner*, amelyet *harasztból* szőttek. Az első korosztály gazdagabb tagjai vásárolták meg. A *beliner* alá a gazdagok bársony, a szegények *parkét* réklit viseltek. A második korosztály idejében a *belinert* már a lányok hordták, az asszonyok a *nagykendőben* jártak. A nagykendő olyan drága volt, hogy azt csak a menyecskéknek vásárolták meg. Általában fekete, néha barna posztóból szőtték színes négyzetekkel. Eleinte mindkét kendőt hosszában túrték össze, magukra tekerték, majd elöl összetűzték vagy összefogták. Az 1930-as években kezdték sarokra tűrni a *belinert*, s ezután már a nyakkendőhöz hasonlóan hátul tűzték vagy kötötték meg. A nagykendőt a mai napig hosszában tűrik. Néhányan ezt is sarkosan viselik, de ez a többségnek még ma sem tetszik.

2. Az üneplős ruha

Karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, úrnapján, a hazai búcsú miséjén és délutánjának kocsmájában²⁴ a lányok tiszta fehér ruhát vettek föl. Az első gyermek születéséig, de legfeljebb 1-2 évig az újmenyecskék is felvehették, kizárólag színes gyöngyösfityulával. Az üneplős fehér viseletet bolti anyagokból állították össze, melynek egyik darabján sem található hímzés.

Az üneplős ruha alsó szoknyáit ugyan úgy kötötték egymásra, mint a misés ruha alá. A felső szoknya viszont apróra ráncolt, gyárilag singlőlt fehér *mol* volt. A szoknya egész szélességében futottak a singlölések. A középső rávalókban rózsaszín és világoskék selyemszalagok díszlettek. Ez a fehér molszoknya *körúrancos*, *karikára ért*, vagyis a ráncolása végig összeillett. Az *ódalpatentos* megoldással nem látszott az összeeresztés, s a patentolással a szalagokat is pontosan passzoltatták. Legtöbbször gombostűvel az alsószoknyához tűzték a *mol* szoknyát, nehogy meglibbenjen ez a könnyű anyag. A szoknyák ilyen tökéletes illesztése mellett általában kötő nélküli az üneplős leányviselet. Azok a szegényebb családok, akik nem bírták megvenni ezt a drága anyagot, kisebb szoknyát varrattak, mely szoknyák elé kötöt kényszerültek kötni. Ehhez a ruhához mindig fehér singlölésű és hímzésű keresztbefűzős bodroskötőt viseltek.

A fehér ünnepi viselethez kizárólag réklit vettek föl. A fehér molból varrt rékli alján széles bolti singlölés volt, e mellett a gallért és a rékli ujját díszítették singlöléssel. A gallér szélén a singlölésen belül, a mandzsettán, az övön és az ujj singlölése alatt világoskék és rózsaszín selyemszalag díszlett.

A fej szalagdíszje fehér, a krézli szintén fehér, rajta aranylánc és gyöngy, esetleg fehérgyöngyös lázsiás. Ehhez a ruhához mindig lógósan kötötték a gyöngyöt, tehát nem simult a nyakhoz.

A fehér *babosharisnya* fehér, világoskék, lángszín, vagy rózsaszín babokkal ékített, legtöbbször viszont a fehér babost hordták. A lábra világossárga bőrcipőt húztak, az 1930-as évek után fekete lakkcipőt.

Ezekre a legnagyobb ünnepekre az asszonyok is a legszebb selyem ruhájukat igyekeztek fölvenni. A legszegényebbeknek is volt valamilyen selyem ruhája, mégha a legolcsóbb ruhaanyagból is. A nagy ünnepekre az idősebbek két kötöt kötöttek a sötét selyemruhák elé. Alulra fehér bodroskötőt, föléje a szoknya anyagából

²⁴ A táncmultságokat és bálokat *kocsmának* is nevezik a homokmégyiek. Az elnevezés onnan eredhet, hogy minden ilyen jellegű mulatságot valamelyik kocsmában rendezték meg. Homokmégyen az 1950-es évek elején fölépült a kultúrház, de azóta is, egészen a mai napig a gyermekek farsangi báljakor azt mondják: *Mögyünk a kiskocsmába*.

varrt csipkével és rávalóval ékített selyemkötőt tettek. Az alsó kötőt nagyobbra hagyták, s a fehér bodorból körülbelül kétujjnyi kilátszott.

3. Az ünepon délutános ruha

Az *ünepon délutános ruhák* már nagyobb igénybevételnek voltak kitéve mint a misés ruhák, ezért gyorsabban elhasználódtak. Mindezek következtében a miséről kikopott ruhákat húzták föl ezen alkalmakra. Melyek voltak ezek az alkalmak?

A 15-17 éves lányok a vasárnapi ebéd után, 2-3 óra körül elindultak és *sétáltak a szálásba*.²⁵ Április végén kezdtek el sétálni, a legjobb időnek a májust tartották. Nyáron csak akkor sétáltak, ha nem volt túl meleg. A legnagyobb kánikulában nem volt kedvük járkalni, ilyenkor egyik *pajtástú* a másikhoz, házról házra mentek. Ezzel is gyorsan telt az idő. A tavaszi kapálások és a nyári nagy munkák idején elfáradtak, ilyenkor tehát sétáltak. Az őszi időszakban - ekkor már nincs nagy munka - inkább játszottak, de ezekre az alkalmakra már a *kisüneplős ruhát* viselték. Bandástól sétálgattak a főutcán, s leginkább daloltak. Összekapaszkodtak a lányok, vagy kézenfogva vagy összekarolva mentek. Egyszerre 5-6 lány állt egy sorban. Homokmégy két részre oszlott, az *alvégiek* és a *fölvégiek* külön jártak. Ha összetalálkozott a két *leánybanda*, akkor egy darabig beszélgettek, majd mentek tovább. Elöl az egyik, mögöttük a másik banda. A legények *biciglivel* rohagáltak közjük, ijesztgették őket. A lányok sikítottak és szétszaladoztak. Később este a legények is közibük álltak. Nem kettesben mentek, hanem a legény is beállt a sorba, s ahhoz a lányhoz karolt, akinek udvarolt. Este 8 óráig sétáltak, *süthenyősre* haza kellett menniük. Addigra kellett hazaérniük, amíg a kapu előtt ülő öregasszonyok be nem mentek.

Minden második vasárnap *táncmulatságot* rendeztek, ekkor is az *ünepon délutános ruhát* viselték. Nem követték pontosan egymást a táncalkalmak, az időjárástól és a munkáktól függött rendszerességük. Húsvét után kezdtek el, de június végén a nagy nyári munkák idejére fölfüggesztették a táncmulatságokat. Ezen idő alatt csak a jeles ünnepeken táncoltak, pünkösdkor, úrnapiján, augusztus 20-án és a nyári búcsúk (Szakmár, Öregcsertő) alkalmával. Szeptemberben kezdődött újra a rendszeres táncmulatság. Ha nem volt nagyon hideg, akkor télen is megrendezték, de *ádvéntba* és *nagybűtbe* elmaradt a tánc. Délután 2 órakor kezdődött a táncmulatság, melyet a kocsmáros és néhány legény szervezett. Jó időben az udvaron, rossz időben a kocsmában muzsikált a zenekar. Magyar Julis kocsmájába 100 ember fért be. Az 1930-as években 1 pengő volt a belépő, a gyerekek pedig beszökdöstek. A délutáni időszakban *táncmulatság*, az esti időszakban *bál* az elnevezés. A legnagyobb ünnepek délutánján a misés ruhában táncoltak. Az este közeledtével átöltöztek, s azután neveztek bálnak a táncmulatságot. Az 1920-as évekig este 8 órakor ért véget a bál, ebben az időszakban 16-17 óra között öltöztek át. Az 1950-es évek közepéig 22 órakor, a nagy ünnepeken 24 órakor fejezte be a zenekar. A bál befejeztével *elhúszták a hármast*. Három lassú tánc után *kimarsóták a lányokat*. Néhány *magatarti* legény saját magát is kimarsoltatta. Az 1960-as években minden alkalommal éjfélig muzsikáltak. Ezekben az időkben sötétedéskor öltöztek át. Az 1970-es évekre kivételként az asszonyok is, a bálokban is új ruhák jelentek meg, s a zenekar addig muzsikál, ameddig vendég van a bálban.

Az *ünepon délutános ruha* szoknyája piros, rózsaszín, kék, fehér és tarka karton vagy kékfestő. A szoknya szegett vagy csipkés lehetett. A szegés széles piros flokon, más néven *bécsipiros*, a csipke fehér bolti áru. A piros kartonszoknya mindig csipkés, a többi mindkettő lehetett. Minden szoknyára varrtak rávalót. A kartonszoknyák díszjele a két széles csipkebetét közötti díszpértli. A díszpértlinek két alapvető formája volt. Lehetett fehér alapon színes virág (piros virág, zöld levél, kék nefelejcs) vagy kék, piros, rózsaszín és fekete alapon fehér virág.

A kartonszoknyák elé mindig fehér kötőt kötöttek, az 1920-as évek végéig levélkötőt, azután fodroskötőt. A fehér gyolcs kötők rávalója - akár levélkötő, akár fodroskötő - három sor vízszintesen futó fűző világoskék és rózsaszín pántlikával, valamint singlölés a szélén. Ritkán, de olyan kötőket is varrtak, melynek rávalója és körben a széle is díszpértli volt. A pirossal szegett kékfestő szoknyához fehér kötőt és *magábúvaló* felcsipkézett kötőt is vehettek. Ez utóbbi esetben a szegett szoknya szegése fölé fehér csipke rávalót is varrtak. Ha viszont a kékfestő szoknya csipkés, akkor csak magából való kötőt köthettek hozzá.

Földre mindig színes virágú ingváll és pruszlik került, a pruszlik megjelenése előtt a már leírt nyakkendő. Az 1930-as években volt már *riselinős* pruszlik is, de akkor még nagyon ritkán. Sok volt ekkor már az *angolmadéra*, mivel azt könnyebben kivarrták, de azt csak az idősebbek viselték. A menyecskek 35-40 éves korukig fölverték a színes pruszlikot, aztán tértek át a fehérre.

A lányok fején mindig ott díszlett a szalag, az sosem maradhatott el.

²⁵ A lakosság szállásnak nevezte a volt kalocsai határban kialakult településeket. Szállásnak nevezték magukat a homokmégyiek is, de a csatolt szállások lakossága Homokmégyet már faluként emlegette.

A lábukra pirosbársony papucsot vagy fekete panglis cipőt húztak, s lábszárukat ilyenkor is a babosharisnya takarta.

A kisebb gyerekeknek is ugyan olyan volt a ruhája mint a nagyobbaké. A legtöbbnek viszont könnyű kartonszoknyát kötöttek a derekára, mivel a kékfestő nehéz volt. Nekik is kettő alsószoknya és egy pöndő járt. A 2. osztályos lányoknak varrták meg ezeket a ruhákat, addig *obonyban* jártak.

4. A kisüneplős vagy valahova járós/mönös ruha²⁶

Az őszi és a téli vasárnapok délutánján a fiatalok játszani jártak. Közvetlenül ebéd után indultak el, s egy óra is kellett ahhoz, hogy összeszedjék a *partit*. Játszani csak a szomszédos fiatalok szoktak összejárni, házról-házra vonulva gyűltek össze. Nagyon ritkán csapódott hozzájuk messzebből jövő, de ezek akkor *ünepön délutános ruhát* viseltek, így csak nézői voltak a játéknak. A fiúk és a lányok együtt játszottak ilyenkor. Ősszel a szabadban szórakoztak, az *Egyet ütök szaladok*, az *Ipi-apacs*, a *Búj-búj zöld ág* nevű játékokat játszották. A kicsiket is beengedték maguk közé, de azok az *ünepön délutános ruhájukat* viselték. Hideg, téli vasárnapokon 5-6-an kártyázni ültek össze, minden alkalommal másik háznál, s legtöbbit a *Borgyú*, a *Csabd lő csacsi* és a *Lószar* nevű kártyajátékot játszották. A temető környéki fiatalok a *Dombajánál* gyűltek össze. Az 1930-as évek elején Zsibrák (Varga) Bálint, Zsibrák (Varga) Simon, Róka (Markó) László, Vida (Kákonyi) Lajos, Bandi (Romsics) Margit - őt kisanyának nevezték -, Buksi (Kisa) Maris, Fekete Margit, Zsbori Borcsa és Sörke (Iván) Maris volt a mag, s pajtásaik csapódtak néha-néha hozzájuk.

Ezek az őszi és téli játékkalkalmakon hordták a *kisüneplős ruhát*. Mivel sokat leültek, ezért a szoknyákat nem szedték ráncba. Karton és szegett kékfestő szoknyát viseltek ezen alkalmakkor. Jobb időben hímzett pruszlikot vettek föl, de a hidegebb napokon a hímzetlen rékli járta. A lányok hajában ilyenkor is a szalag díszlett, de a leghidegebb téli napokon *zsanil* kendővel bekötötték a fejüket.

Ha játék közben meggondolták magukat és sétálni akartak menni, akkor átöltöztek az *ünepön délutános ruhába* és csak azután indultak el. Az enyhébb téli vasárnapokon táncmulatságot is rendezhettek, de adventban és nagybőjtben kizárólagosan csak kártyázni jártak.

5. Az othuni ruha

Az 1. osztályos gyerek még obonyban járt, ekkor varrták meg az első viseletes ruhákat, melyeket 10-12 éves korig hordtak. Nyáron a fehér gyolcs pöndőre egy színes karton alsószoknyát kötöttek, tetejére pedig szintén egy karton fölsőszoknyát, s egy ugyan olyan anyagú kötőt. A téli viselet annyiban különbözött, hogy az alsószoknya anyaga *parkét*, melyet több féle színben ismertek. A gyerekek kartonszoknyái leginkább bordó, piros, rózsaszín és kék színűek voltak. Felülre kézzel cakanizott tarka kanavász, kockás vagy csíkos-ingvállat vettek föl. Hűvös nyári napokon karton réklit, télen pedig parket réklit húztak a tetejére. A rékli színe nem mindig egyezett meg a szoknya színével. A lábat harisnya és papucs vagy cipő, télen hosszúszerű cipő és mamusz védte. Nyáron a fejre piros pöttyös fehér kendőt vagy fehér pöttyös piros kendőt kötöttek. A nagy melegekben hajadonfővel jártak. Télen *parkét* kendőt kötöttek a fejre, a vállukra belinert terítették.

A 10-12 év fölötti lányok ruhájának szabása és formája a főnntebb leirtakkal megegyezik, csak mindig „job-job löt, szöb-szöb löt”. Ez annyit jelent, hogy több lett a díszítés, s szebb anyagokból varrták. A nagyobb lányoknak pedig már virágot is hímeztek az ingvállukra.

Az iskolába is ugyan ilyen ruhákban jártak, de mindig kiválasztották a szebb kinézetűeket. Több öltözet ruhájuk volt, s abból választottak. Az iskolás ruhájukban nem legeltették a libákat.

Az asszonyok szintén színes kartonszoknyákat hordtak otthon, mivel a kékfestő anyag drága volt. Minden szoknyájukat pirossal szegték be. Az 1930-as évek elején már megjelent a hétköznapi festőszoknya. A lányoknak egy öltözetet varrtak belőle, az asszonyoknak többet. Ők már fekete festő és kékfestő szoknyákat is hordtak, mindkettőt pirossal szegték be. Télen hosszú ujjú parket vagy kanavász ingvállat viseltek. Az asszonyok fékettőjére is hímezhetek, de az otthoni fékettőket legtöbbször csak pertlivel díszítették. Ezekben a fékettőkben az utcára is kimehettek az asszonyok, a templomi viseletben volt csak kötelező a kendő. Az 1950-es évek végén változott meg ennek a megítélése. Hétköznapi napokon ékszereket sosem hordtak.

6. A munkaruha

A határban végzett munkákra az otthoni ruhához hasonló öltözetben jártak, de a sötétebb színűeket vették föl. Sötétkék, bordó, fekete és galambszínű kartonszoknyákat valamint kékfestő és feketefestő gyolcszoknyákat kötöttek a derekukra. A többi ruhaneműnél az otthoni ruha szabályai voltak az érvényesek. Néha világos

²⁶ Itt kell megjegyeznünk, hogy Eckert Irma már említi a *kisüneplős ruhát* (ECKERT 1935.). Írása 190. oldalán a képaláírás viszont téves, mivel ott egy *ünepön délutános ruhát* láthatunk.

ruhákban is kimentek a határba dolgozni, de ezek akkor csak egy napos munkák voltak. Akik egy egész hétre kiköltöztek, azok csak sötétebb ruhákban mentek.

7. A hálórúha

Külön tartottak *hálósoknyát* és *hálóingvált*, melyekből férjhezmenetelkor mindig újat varrtak. Zsubori Borbála például 1 db piros *parkétsoknyát* és 1 db világoskék kartonsoknyát vitt magával. A *parkét* a téli, a karton a nyári viselet. A szoknyáknak piros szegés volt az alján, csak a nagyon öregeknek szegték be feketével.

A leányok hálóingválla az elhasználódott hétköznaplós ingvállak közül került ki. A férjhezmenetelkor varrt hálóingvállak többsége díszpértlivel díszített kockás, tarka kanavász, kisebb részben lehetett fehér gyolcs is. Néha hímeztek ezekre az ingvállakra, amelyek színe követte az életkort.

8. Egyes eltérő alkalmak és ünnepek népviselete

A hétköznapi és ünnepi viseletek leírása után három időszak, esemény öltözködéséről külön kell szólnunk. Advent, nagyböjt és gyász időszakában az élet minden területén, minden korosztálynál megváltoztak a viselet egyes darabjai. Lakodalomban a menyasszony sokszori átöltözésével több öltözék jelent meg, a búcsú idején pedig az alkalomtól és az évszaktól függően változtak a ruhaneműk.

Advent, nagyböjt és gyász²⁷

Templomba a sötét selyemruhákat húzták föl. A vizikli vagy rékli saját anyagából volt, vagy másik hozzáillő sötét anyagból. Vasárnap délután kékfestőt, sötétkék esetleg fekete kartont vagy sötétkék flokont öltöttek föl. Advent és nagyböjt idején természet-szerű a téli öltözék, viszont a nyári gyász idején is a templomi viselet inkább télies jellegű volt. Ezen alkalmakkor a lányok fejére is sötét kendőt kötöttek, mely alá föltűzték a haját.

Hímzett ruhafélét keveset hordtak ezekben az időszakokban. Az első korosztályhoz tartozók csak fehér singlöléssel, és fehér vagy fekete díszpértlivel díszítették ezeket a ruháikat. Az 1920-as évekre jelent meg a szomorúpamukos hímzés, melyet az első korosztály legfiatalabb korcsoportjának fiatalasszonyai és a második korosztály fiatalasszonyai viseltek az advent, a nagyböjt és a gyász időszakában. Viselete azonban esetleges volt, az 1930-as évektől főleg festőanyagokat vettek föl mind az öregek, mind a fiatalok. A szomorúpamukos hímzés az 1940-es évekre foglalta el életkor jelző szerepét az előbb említett korcsoportok körében. Az első korosztály legidősebb korcsoportja csak a II. világháború környékén hímzett szomorúpamukos ruhafélét. Ekkor is kizárólag a feketőre és az ingvállra varrták rá, amely e korcsoport viseletéből adódóan sosem látszott ki.

Búcsú

A hazai búcsú miséjére a főntebb leírt fehér ünneplős ruhát húzták föl a lányok. Ugyan ebben a ruhában kezdték el a délutáni táncmulatságot, s csak 16-17 óra tájéknál öltöztek át az *ünepön délutános ruhába*, esős időben pedig csak *kisünneplős ruhában* táncoltak. Még a lányok sem viseltek kizárólagosan hímzett viseletdarabokat, ezek gyakorisága a ruhatárakban meglévő arányokat tükrözte.

A szomszéd szállás búcsújára többféleképpen öltözhetek. A rokon családok már ebédelni mentek, ilyenkor az *ünepön délutános ruhában* ültek a kocsira, s az ebéd után öltöztek át a misés ruhába. Leginkább batyuban - egy asztalnagyságú nyárikendő -, néha kosárban vitték át a ruhákat, a szoknyákat pedig az ujjukra akasztva tartották. A kocsmában táncoló lányok 16-17 óra tájban újra átöltöztek az *ünepön délutános ruhába*.

Ha nem volt rokon a búcsút tartó szálláson, akkor valamelyik szülő kocsin vitte át ebéd után a lányokat. Ilyenkor eleve a misés ruhában mentek, de mivel ezekben nem ülhetek le, ezért a kocsi végében állva énekeltek. A rokon nélküli lányoknak a bál végeztéig a misés ruhában kellett táncolniuk. Voltak olyanok, akik gyalog indultak útnak, ezek az *ünepön délutános ruhában* mentek, s abban táncotak a bál végéig.

A búcsúba járás mindhárom variációja esetén minden fiatal úgy indult haza, ahogy tudott. Az idősebbek már korábban elmentek, így 20 óra táján, *bandába verődve* indultak el. A *banda* (zenekar) leállt, megvárták míg a *másszálásiak* elindultak. A magányos lányok *bandába verődve, danóvâ* vonultak az úton. Azok a lányok, akiknek már volt legénye, szintén *bandában* vonultak, de ők már nem énekeltek.

A menyasszony

A menyasszony öltözködése az egyes korosztályok között is eltérést mutatott, de tükröződött benne a családok gazdasági ereje és társadalmi helyzete is. Az egész vizsgált időszakra általánosságban

²⁷ A böjti viseletről lásd még: ECKERT 1935. 190-191.

megfogalmazható viszont az, hogy ebédre az *ünapön délutános*, esküvőre a misés, a menyasszony meghozatala után szintén *ünapön délutános* a ruházat. Ez igaz akkor is, ha a menyasszony meghozatala után esetleg többször átöltöztek.

A menyasszony fekete öltözetben esküdött. A szegényebbek *súdar* szoknyába, klott kötőbe és selyem viziklibe, a gazdagabbak teljesen selyembe öltöztek. Télen selyem nagykendőt is kötöttek a nyakukra, mely a szegényebb családoknál az édesanyáé vagy valamelyik közeli rokoné volt. A ruházat kiegészítő elemei a misésruhánál leírtakkal megegyeztek, egyedül a haj és a fejviselet különbözött. A haját kieresztették, s előző este apró fonatokba tették. A fonatok adták a haj hullámain. Akinek ezt nem állta a haja, annak kétujjnyi szélességben a fej elején besütötték. A kieresztett haját hátrafésülték, s a hosszától függően, de legfeljebb a derék magasságában, a haj végétől tenyérnyire fehér szalaggal bukorra kötötték. A szalag fölött a haját kisütötték, mely érdekes hullámot kölcsönözött neki. Az első korosztály idején a szalagot néha belefönték a hátra lógó hajba, de a végénél akkor is bukorra kötötték.²⁸ Az első korosztály a szoknya aljáig, a második korosztály a rékli aljáig két szál szalagot lógatott le. A fej elején magasan díszlett a *mönyaszonyi koszorú*, melyet zöld viaszlevelekből és csepp alakú fehér viaszvirágokból kötöttek. A menyasszonyi koszorú mögé rozmarinkoszorút erősítettek. Mindezek mögé kötötték a fehér szalagot, a lányok kötelező fejdíszét. Az árva menyasszony fejviseletében minden szalag fekete, s ezek mellett a krézlije és harisnyája is fekete volt.

Az 1930-as évek végétől fehér ruhában, tehát az *ünaplós ruhában* kezdtek esküdni. Ennek a divatnak az elterjedésével eggyel többször kellett öltözködniük, mivel az esküvőről hazaérkezve fölvetették a fekete selyemruhájukat.

Az első korosztály idejében a vacsora előtti kontyfölkötésre átöltöztek piros kartonruhába, melyet fehér betétekkel díszítettek, s fehér kötényt kötöttek eléje. A fejre fehér *maszatosfityulát* vettek, amely a szegényebbeknél úgyszintén kölcsönként darab volt. Hajnalban öltöztek feketefestőbe, mert a vendégek távozása után a menyasszonynak is pakolni és mosogatni kellett.

A második korosztály idejében a vacsora előtti kontyfölkötésre a színes pamukos ruhát vették föl *kázmérszoknyával* vagy széles koszorús szövetszoknyával. A fejre színes gyöngyösfityula került. Télen rékli, nyáron pruszlik járt hozzá. Éjfélkor a *mönyecsketánc* után öltöztek át a főtebb említett piros kartonruhába. Ez a korosztály már ebben a piros ruhában pakolt és mosogatott a vendégek távozása után. Az 1960-as évek közepén maradt el ez a viselet, s akkor jelent meg a mára általánossá vált menyasszonyi ruha.

Itt kell megemlítenünk a lányok kiházását is. Az öregebb lánynak mindig több ruhája volt. Például Zsubori Borbálát Mária húgával egyformán járatták az iskolából való kimaradásig. Amikor a *létövőt* kellett kiállítaniuk, akkor Borbálának több ruhája lett, mivel ő írni is tudott, valamint kézzel és géppel is varrt. A férjhezmenetelre viszont Mária testvérének lett több ruhája, mivel az első lány kiházásítása után a család is jobban bírta, ezért több ruházatot tudott *kiállítani*. Amennyiben egy szegény leány egy gazdagabb fiúval lépett házasságra, a családnak erején felül kellett *kinyúnia*. Néha az is előfordult, hogy egy szegényebb család több ruhát tudott kiállítani, mint egy igénytelenebb gazdag család. Az 1930-as évektől a *létövőt staférungnak* kezdték nevezni. Minden család igyekezett kiállítani a lány egész életének ruhaszükségletét, amely természetesen nagy mértékben tükrözte a gazdasági lehetőségeket, s igazodott az előrelátható társadalmi helyzethez is. *A szegények közül is mindönki mögyszöröszte a magójét* - mondogatják a mai napig. Az idősebb lány férjhezmenetele után a kisebbik ment *Disznósba* és a *Méntába* dolgozni. Egy napi napszámért 1 m kartont vehettek, így 5 napi béréből futotta egy szoknyára való anyagra, s ezenkívül kellett hozzá a rávaló. A lányok minden keresetét ruházatokra költötték, s azt egészítette ki a család, sokszor erejüket meghaladó mértékben.

II. A gyári termékek szerepe és jelentősége a kalocsai női népviseletben

„Hogy művészetünkben zür-zavar, ruhaviseletünkben zagyvaság keletkezett, ez az intelligencia hibájából és a kereskedők kapzsiságából eredt. Nem egyszer tapasztaltam, hogy menyecskéink toledó vagy más idegen hímzéssel foglalkoznak s amikor ezért megróttam őket, nagyon elcsodálkoztak s kérdezték, hogy miért bűn ezt csinálni, miért tiltom? [...] Még ma is, amikor a világ a kalocsa-vidéki népművészet felé figyel, lelkiismeretlen hölgyek ezer számra himeztetnek drukolt mintákat. Csoda-e, ha az egyszerű nép felszed olyan hibákat, ami magyaros művészetének kétségbevonásához vezet? A múlt század végén és e század elején pl. élt Kalocsán két igen tiszteletre méltó iparos. (Tollay és Szeidler.) Ezek az ügyes mesteremberek egy-egy szép kötény, leveske, viganér, rétesleső-lepedő stb. stb. kiírt népi ruhadarabokról sablont csináltak s ezerszámra drukkolták ki az asszonyok, lányok részére. A gép tervezni nem tudott, de a kiíró művészetet elpusztította. Hogy a drukkolás értéktelen és művészetrontó voltáról meggyőzzem az asszonyokat, drukkolt és idegen virágelemekkel megcsúfolt népi ruhadarabokat összevásároltam s azokat szakmári-, öregcsertői- és keserüteleki asszonyok előtt elégettem, az engedelmeseiket pedig magas árral fizetett munkával láttam el, és hímzéseiket kilenc év óta árusítom (szivességből és nyereszkedés nélkül) a budapesti Nemzetközi

²⁸ Vö.: SIMONYI 1882. 296.

Árumintavásáron.”- írta Gábor Lajos 1937-ben és 1938-ban.²⁹ Máshelyt az alábbiakat írta: „Művészi vénájú asszonyaink a legszorgosabb aratási időben is leszakítanak egy-egy, utjukba eső virágot s lelkükbe szívják annak illatát, színét és formáját és télen ruháikra himezik. Temperamentumuk örökké újat keres s ha talál, azt minden ízében magyarosan adja vissza. A mezők, rétek ezerféle virágai nem veszélyeztetik népművészetünk magyarosságát. De veszélyeztetik a nép közé csempészett kézimunkaujságok, drukkolások, himzéshez alkalmas gépek és az üzleti kirakatokban lévő gyári, virágos selymek és bársonyok.”³⁰ [...] „Sokan panaszojják az istenhátamögötti élet keserveit. Népművészeti szempontból előnyös, ha a nép messze lakik a divatozó városoktól. (Erdély népművészete részben ennek köszönheti csodás megmenekülését.) Homokmégy, Öregcsertő, Résztelek, Szakmár stb. színmagyar falvak lakói télen a sár, nyáron a szorgos munka miatt alig érintkezhetnek Kalocsával s talán ennek köszönhetjük, hogy a divattól elmaradva, népünk nemcsak ellenállt a gyári termékek kísértésének, hanem népművészetünk e falvakban bontakozott ki, soha nem látott szépségben.”³¹

Gábor Lajos azon nézetén túl, mely a kalocsai népművészet ősi, ázsiai eredetét kereste és vallotta - erről a kérdésről, melyet egyébként már többszörösen túllépett a néprajztudomány, még érintőlegesen sem kívánok említést tenni -, a három szövegrészlet több problémát villant föl. Honnan erednek, milyen kultúrában gyökereznek népművészetünk motívumai? Előnyösek avagy hátrányosak a motívumvándorlások? A különböző társadalmi rétegek milyen mértékben és milyen csatornákon befolyásolják a népművészetet? Mikor jelentek meg a gyári készítmények a népművészetben, ezen belül a népviseletben? Milyen csatornákon keresztül jutottak el ezek a gyári termékek a népművészetet alakító és hordozó rétegekhez? A népviselet maga automatikusan kizárja-e a gyári termékeket? Mi határozza meg a gyári termékek súlyát egy adott népviseletben? A kérdések sorát hosszasan folytathatnánk.

1. A gyári termékek szerepe a viselet alakulásában

Egyik idézetében Gábor Lajos a drukkolásokat és az „idegen virágelemekkel megcsúfolt” ruhadarabokat elégette a kalocsai szállások lakossága előtt,³² másik idézetében pedig a szállások elzártságára való hivatkozással dicsérte az asszonyokat a gyári termékektől való tartózkodásukért. Ez a szembetűnő ellentmondás egyrészt jelzi Gábor Lajos törekvéseit, másrészt tényként közli törekvéseinek céljait, melyek egyébként sohasem valósultak meg. De mennyiben volt mentes a kalocsai, ezen belül a homokmégyi népviselet a gyári termékektől?

Az elmúlt hatvan év írásai mind azt sugallták, hogy a kalocsai népművészetet csak a gazdagon hímzett ruhadarabok képviselik, ez alól egyedül Csilléry Klára munkássága a kivétel. Még Bárh János is a hímzett ruhaféleségek általánossá válásáról ír.³³ Valójában ezen ruhadarabok száma a virágkorban sem haladta meg a ruhatárak ötödét-tizedét, viselésben való megjelenésük még meglévő arányuktól is ritkább volt.³⁴ A legszegényebb lányok *létövőjibe'* (hozomány) pedig még az 1930-as években sem volt egyetlen-egy hímzett ruhadarab sem. Így volt ez az 1914-es születésű, 1933-ban férjhez ment Bandi (Romsics) Boris esetében is, akinek édesapja elesett az 1919-es hajósi csatában, s édesanyja egyedül nevelte három lányát. Mások egész életüket leélték hímzett ruhadarabok nélkül. Például az 1878-as születésű Bandi (Romsics) Boris³⁵ 1946-ban

²⁹ GÁBOR 1938. 14-15.

³⁰ GÁBOR 1938. 16-17.

³¹ GÁBOR 1938. 25-26.

³² Ugyanezeket a gondolatokat fogalmazta meg 1933-ban a rádióban elhangzott előadásában. Ekkor még finoman fogalmaz, de írásából kitűnik, hogy már az 1920-as évek végén igyekezett fölkarolni és befolyásolni a Kalocsa környéki népművészetet. Az alábbiakat írja: „Négy-öt évvel ezelőtt sajnálattal tapasztaltuk, hogy a magyaros, népies motívumok iránt érzékkel nem bíró, kapzsi üzerek az elposványosodás felé viszik felbecsülhetetlen értékű népművészetünket, ekkor elmentem faluról-falura s kértem az asszonyokat, hogy ne vállaljanak Budapesten előrajzolt (drukkolt) anyagot kihímzésre, mert ezzel tönkreteszik művészetüket. Aggodalmaimat nem értve, - mosolyogtak rajtam. Később már a saját ruháikra is kezdtek drukkoltatni s eddig csodált művészetükbe bántó zagyvaság kezdett belopódzkodni.” (GÁBOR 1933. 2.) A népművészet kezdeti feltétele - mely az írásokból is kiolvasható - az idő haladtával, lelkes buzdítások közepette csapott át folytonos beavatkozássá.

³³ BÁRTH 1979. 497.

³⁴ Vö. ROMSICS 1993. 9., ROMSICS 1994a. Nem tartható tehát Bárh János azon véleménye (BÁRTH 1979. 497.), hogy a hímzett népviselet fokozatosan kiszorította a selyem és egyéb viseleteket. Bár a ruhatárakban megnövekedett számuk a XX. század folyamán, de arányuk a 1/5-öt sosem haladta meg, s voltak családok, ahol az 1/10-et is alig érte el.

³⁵ E példa kiváló bizonyítéka a 42. jegyzetben (A VÉGLEGEÍTÉS UTÁN ELLENŐRIZNI A JEGYZETSZÁMOT) megfogalmazott problémának. A két Bandi (Romsics) Boris egyébként közeli rokonok, az 1878-ban született nagynénje az 1914-ben születettnek. Néhány esetben az ilyen közel álló rokonok is viselhetnek eltérő csúfnevet, ami a családok elágazásának rendszerét mutatja. A legjellemzőbb példa saját családomban maradt fenn, egyedülállóan, a magyarzatokkal együtt. A *Bandi* Romsicsok ágán, a XIX. század közepén úkapámék négyen voltak testvérek. Pál csúfneve maradt az apai *Bandi* név. Károly családja feleségének, Király Julisnak *Páli* csúfnevet örökölte, valószínűleg - mai szóhasználattal - papucsférj lehetett. A feleség csúfnevének átragadása többször, a mai napig előfordul. A gyorsbeszédű Julisra a *Csicsirke* csúfnevével ragadt. István úkapám gyerekkorában az „l” betű helyett „r” betűt ejtett. Szegény

bekövetkezett halálakor is csak három szoknyával rendelkezett, egy misés, egy hétköznaplós és egy *valahova járás* szoknyával. Virágosra kivarrt (hímzett) ruhája egy sem volt, ingvállainak újját is csak *tetejre* (huroköltés) varrta ki. Arányait tekintve nem sokat változott a kép az 1950-es évekre sem. Például 1958-ban, a 17 évesen férjhez ment Szarka (Kerekes) Véra (Erzsébet) 30 darab kötővel rendelkezett, s ebből csak 6 darab volt hímzett (2 db cifra, 1 db szomorú, 1 db világoskék, 1 db kék-fehér és 1 db madeirás). A téves megítélést valószínűleg az okozta, hogy kutatásainkat megelőzően kizárólag az egyes ruhadarabokat vizsgálták, s e metodikából adódóan óhatatlanul a hímzett ruhaféleségek kerültek előtérbe.

A hímzett motívumok viseleteken való megjelenéséről pontos adataink nincsenek, s valószínűleg hosszas kutatások után sem tudnánk pontosabb korszakolást adni, mint amit Eckert Irma kutatásai és a múzeumi gyűjtések alapján Bárh János adott.³⁶ A gyári termékek megjelenésének idejéről még kevesebbet tudunk. A legkorábbi adatokat Simonyi Jenő 1882-es leírásából idézhetjük: „Kalocsán és pusztáin igen czifrán öltözködnek. Hétköznapi az öltözet: ing és színes szoknya, rendesen több. A fejen kendő, vagy az áll alatt megkötve, vagy hátul. [...] A fejkötők egyszerűek, vászonból vannak, hátul rendesen tenyérnyi lik, melyen vagy horgolás van, vagy valami színes folt. [...] Vasárnap leeresztik hajukat és a váll magasságától kezdve lefelé tarka szalagokkal összefonják. [...] A hétköznapi szűkűjű egyszerű ing helyett vasárnap csipkés gallérú, csipkés újjú ingvállt viselnek. Az ingváll fölött drága (16-20-25 forintos) virágos selyemkendőt viselnek, melyet derékon lekötnek, úgy hogy oldalt vagy hátul lelóg a kendő két sarka. Sokan hordanak pruszlikot, mely hasonlít a férfiak mellényéhez, csak hogy színes szövetből van és szélén köröskörül tarkavirágos szegély és ezüstös, aranyos sík van: így nevezik a keskeny fénylemezekből álló csipkeszalagot. Tarka szoknyát mennél többet viselnek. A szoknyára élénk színű csíkokat varrnak körül, közel az alsó széléhez. [...] A szoknya fölül alul csíkos kötényt kötnek, még pedig olyant, mely alul nem szélesebb, mint fölül. A kötény és szoknya széle alul gyakran csipkés. [...] Kötény és szoknya nem ritkán selyem. Harisnyát is drágát, néha egy forintosnál is drágábbat viselnek. A cipő csokros, magas sarkú. [...] Sokan csak tarkavirágos igen csinos szövet vagy bársony papucsot viselnek. [...] A kézben csipkés fehér zsebkendő, rozmarinszál vagy egyéb virág, imádságos könyv és olvasó. Szalagok, drága virágos selyemszalagok bőven a gallér alatt, a két karon és a hajfonatban. A nyakon elmaradhatatlan üveg gyöngysor, gyakran ezüst keresztcskével, melyet fülönfüggő gyanánt általánosan viselnek. [...] Az asszonyok sokkal egyszerűbben járnak. [...] Az asszonyok már kabátkát is viselnek, mit lányon ritkábban látunk. Általában a kalocsai fiatalság igen czifrázkodó, sok család elszegényedik a miatt, hogy az asszony igen öltözteti a lányát.”³⁷ Simonyi Jenő alapos megfigyelése és részletező leírása a hétköznapi és a misés ruházatot mutatja be, de egyetlen szóval sem említi semminemű hímzés nyomát.³⁸ Annál több a gyári termék, minden egyes ruhadarabon megtalálható. Ugyanezt a következtetést vonja le 1935-ben Eckert Irma is az 1860-1880-as évekkel kapcsolatban. „Egyszínűre meszelték a falakat, bolti csipke vagy cakni díszítette a vánkusokat, sík meg pántlika a pruszlit és kötőt. Tóth Treszka néni Homokmégyen 50 éve asszony, ágya, sublaktakarója egyéb humija bolti áruval díszített. Az ura szemében ma is a legnagyobb bűn a cifra pamukkal készült varás, a régieknek sem volt, hát minek kell most egyszerre?” - írja.³⁹ Eckert Irma adatközlője még emlékeztek a XIX. század azon időszakára, amikor a ruhák hímzése még ismeretlen volt. Gyűjtéseinek tapasztalataként a gyári termékeket hajdani kizárólagos használatuk mellett a hímzés kialakulásának legfőbb motivációiként említi. „Az eddigi bótisínglölésöket nem találták elég szépnek, az urakon látták a kézimunkás darabokat, ők is utánozni kezdték.”⁴⁰ Nemcsak a ruhák díszítése, de anyaguk is gyári termék, ez szintén kiviláglik a hosszú idézetből. A XIX. század végén már nemcsak az idézetben szereplő szövet- és selyemanyagok, hanem a vászonféleségek is gyári termékek. A házi szövésű vászon eltűnéséről a következőképpen panaszkodik Gábor Lajos: „Kutatásaim között sok helyen találtam szövőszéket. Máskanyáé (dédanyáé) volt..., válaszolják kérdésemre. Tuggya a gyári vászon szöbbs is mög ócsóbb is, nem érdömös vele veszöni.”⁴¹ A XIX. század végére tehát megszűnt a vászon házi szövése, s talán már Simonyi Jenő is a gyári vászonból varrt ruhákat írta le.

Igen nagy különbség van a Duna melléki református falvak és a kalocsai szállások népviselete között. A kapitalista áruterelés és a gyári színes készárak elterjedésének idejére a református falvak lakossága már kisiparosokkal varratta ruháit, ezért azok egyszerűbbek maradtak. A kalocsai szállások lakosságának viszonylagos szegénysége és a várostól való, hónapokig tartó elzártságuk eredményeként maguk varrták

család lévén, málét hordott az iskolába. Egyszer cserét ajánlott egyik jómódú iskolatársának: *Agyá neköm karácsot, adok helyüte márét* - mondta. Ekkor ragadt rá a *Karács* csúfnév.

³⁶ BÁRTH 1978.

³⁷ SIMONYI 1882. 296-297.

³⁸ Vö: CSILLÉRY 1983. 357.

³⁹ ECKERT 1935. 61.

⁴⁰ ECKERT 1936. 48.

⁴¹ GÁBOR 1938. 17.

ruházatukat, melyet gazdagon díszítettek gyári készárukkal.⁴² Ezt az állapotot kell kiindulópontnak tekintenünk a XX. századi kalocsai népművészet és népviselet kialakulásánál. Habár Gábor Lajos örökösen a hímzett népviseletről írt és állította annak régiségét, írásaiból, véletlen elszólásaiból mégis kiviláglik kora gyári termékekben bővelkedő népviseletének állapota - érdekes módon ezek mindig akkor találhatók, amikor hangsúlyozni szeretné elgondolásait: „Többször jártunk Kalocsán, de ott egyszínű piros, kék, zöld, stb., vagy gyárban készült, virágos selyem ruhás és kötényes lányokat láttunk. Egyik-másik ugyan látott valamit Kalocsa utcáin a színes hímzésből is, de mindezidáig halvány sejtelve sem volt arról, hogy az mint Kalocsa és vidéke eredeti népviselete fog a nagy nyilvánosság elé kerülni, s hozzá olyan magas színvonalon álló művészi pompában.” - írta az 1931-es Nemzetközi Vásár ámuldozó közönségéről.⁴³

Megállapíthatjuk tehát, hogy a gyári készárukkal bőségesen díszített kalocsai viselet szerves folytatásaként alakult ki a hímzett népviselet, mely szintén nagy mennyiségben tartalmazott gyári készárukat. Bizonyos tehát az, hogy a XIX. század utolsó harmadától a népviselet alapanyagai és díszítőelemei is mind gyári termékek. A hímzés kialakulása után a hímzett ruhadarabokat is magába foglaló viselet-együttesek a közfelfogással ellentétben a ruhatáraknak csak töredékét tették ki, arányuk egy adott személy korosztályától, gazdasági- és társadalmi helyzetétől függött. Hangsúlyoznunk kell azt, hogy míg a XIX. század folyamán a hímzett viseletdarabokat inkább a szegényebb rétegek varrták és viselték, addig az 1930-as évekre a hímzett ruhaféléket a gazdagabb rétegek tudták megvarrni és megvarratni. Igazat kell adnunk Csilléry Klárának abban, miszerint az első világháborút követően gazdasági kényszerből gyökeresen megváltozott a viselet. Kétkedéssel kell fogadnunk viszont azt, hogy „...a női öltözetek többségének leglényegesebb ékességévé a tarkán hímzett gyolcspruszlik és a jócskán megnagyobbított, virágos gyolcskötény vált”.⁴⁴ Az I. világháborút követő gazdasági nehézségek a gazdagabb rétegeket is rákényszerítették az olcsóbb gyolcsanyagok megvásárlására és kihímzésére. Az egyre dráguló bolti áru kínálat az 1920-as évek végére a szegényebb rétegeket szinte teljesen elzárta a hímzett ruhafélések megszerzésének lehetőségétől, így a gyöngyösbokréta mozgalom elindulásának idejére a gazdagparaszti rétegek sajátjaként lehet értékelni a hímzett népviseletet. Igen jelentős azoknak a családoknak az aránya, akik leányaik kiházásakor a *létövőbe* egyáltalán nem adtak hímzett ruhadarabot. Ezek a lányok kevés számú karton- és olcsóbb szövet ruhákkal mentek férjhez, s házasságuktól függően bővíthették ruhatárukat.

Ahogy a hímzett népviselet kialakulása után a különböző színeknek meghatározott jelentésük volt, ugyanúgy a gyári készáruknak is meghatározó a szerepük. Sőt, azt kell mondanunk, hogy a korai kalocsai hímzések színét valószínűleg a gyári díszpertlik színei sugallták és határozták meg. A legáltalánosabban használt díszpertlik a fehér alapú, fekete és sötétkék virágúak voltak, s gyakran előfordultak a piros virágúak is. Ezeket a pertliket általában fehér alapra varrták. Ez az a három szín, amely a korai kalocsai hímzéseken megfigyelhető, melyeket kizárólag fehér alapra varrtak.⁴⁵ Ezeket megelőzte a fehér lyukhímzés, amit szintén a bolti singlöléseken és fűzőkön láthattak. A fehér hímzések folyamatos jelenlétét és jelentőségét a kalocsai és kiskörösi zsidó kereskedőknek nagy mennyiségben varrt fehér hímzések motiválhatták, valamint a viseletegyütteseket alakító törvényszerűségek meggyökeresedése után a nagymértékű igények követelték meg.

Bár Csilléry Klára említi a városi áru kínálat hatását a gazdag motívumkincs kialakulására,⁴⁶ de a pingálás és a bútorfestés mellett sohasem említette egyetlen kutató sem a színes betétek hatását a hímzés kiszínesedésére. Ezt a kérdést olyannyira nem lehet elhanyagolni, hogy a már említett korai kalocsai hímzések színeire ható díszpertlik mellett, a XX. század eleji első színes hímzések virágainak színe megegyezett a színes betétek virágainak színével. Ezeknek a betéteknek jellemző motívumai a piros virágok, kék nefelejcesek, zöld levélek és sárga pontocskák. Gyakran díszítették velük a korai kalocsai hímzéses ruhadarabokat is.

2. Gyári eredetű rávalók, mint díszek

Amint már említettem, a gyári termékek is ugyanolyan jelentéstartalmat hordoztak, mint a színek. A ruházat gyári alapanyagai és gyári eredetű díszei is jeleztek korosztályokat, azon belüli korcsoportokat, jelezték a gazdasági és társadalmi helyzetet. Erre igen jó példák azok a gyári termékek, melyek egyúttal a népviselet kialakulásának és elhalásának, vagyis a népviselet életének igen érdekes megnyilvánulásai. Valószínűleg a rávalók legkorábbi fajtái között kell keresnünk azokat a díszpertliket, amelyek motiválták a kezdeti fehér

⁴² Vö: KATONA 1954. 14.

⁴³ GÁBOR 1931. 1.

⁴⁴ CSILLÉRY 1983. 363.

⁴⁵ Vö: ECKERT 1936. 55.

⁴⁶ CSILLÉRY 1977. 101., CSILLÉRY 1983. 356. Az említett hatásokat legszembetűnőbben és leglátványosabban a singlöléseken figyelhetjük meg. A gyári singlölést a megjelenési formák túlnyomó többségében fölváltották a kézi singlölések, szinte teljesen megegyező motívumvilággal. A motívumok meggyökeresedése után alakult ki a kézi tervezésű gazdag motívumkincs. A kézi singlölés elterjedése után már csak a legfinomabb kidolgozásokat kívánó anyagokra, így például molra és tülre varrták rá a gyári singlöléseket.

hímzések után a fekete, a kék és a piros fonal alkalmazását. Adataink nincsenek róla, de föltételezhetjük, hogy ezek a színek már ekkor valamiféle jelentést hordoztak, talán az alkalmi megjelenést illetően, de a színek jellegéből adódóan legvalószínűbb az életkort megkülönböztető szerepük. A gyári termékek közül ugyanez a díszpertli az a rávaló, mely szinte egyedül tölt be életkor jelző szerepet a viseletüket mai napig őrző rétegek körében. Az egyéb gyári eredetű rávalók nem színeikkel, hanem meglétükkel, esetleg hiányukkal jelzik - a mai napig is - az életkort.⁴⁷ A díszpertlik érdekessége tehát az, hogy a kalocsai népviselet sokirányú átalakulása és virágzása után, ez az egyik legkorábbi díszítőelem maradt meg jelentéstartalmával együtt a viselet valóságos funkciókat hordozó életének utolsó korszakára.

A ruházat gyári eredetű díszítőelemei a *rávalók*: a *sík*, a *csipke*, a *betét*, a *fűző*, a *singlölés*, a *díszpertli*, a *selyömszalag* és az egyéb rávalók.

Sík

A síkot fényes, csillogó ezüstsálakból sodorták, tetejére kerek, ezüst színű flittereket varrtak. A két ujjnyi széles síkot a szoknyák szélére *rávalóként* varrták. Mivel nagyon drága volt, ezért csak a szövet- és *kázmérszoknyákra* (kasmír) varrták, a kartonszoknyákra nem. Minden színhez illett. Az egy ujjnyi széles síkot a fejre való szalag szélére varrták, de abba még húztak egy vékony, színes selyemszalagot. A kék szalag szélébe fehérét, a rózsaszín szélébe fehérét vagy világoskékét, a fehér szalag szélébe világoskékét. Ez utóbbiba volt aki rózsaszínt fűzött, de a világoskékét szebbnek tartották.

Csipke

A csipkék kizárólag fehérek és feketék, egyedül csak az organtin csipkében volt világoskék és rózsaszín. A fekete anyagokra fekete csipkét, a fehér és színes anyagokra fehér csipkét varrtak. Az *afrikációcsipkét* fekete, selymes anyagból sodorták. Csak a selyem és szövetszoknyákhoz illett, azok aljára, az undercik (férfi ujjas) aljára és ujjának betétje fölé varrták, a gazdagabbak a rékli (női ujjas) gallérijára, övére és mandzsettájára is. A *kartoncsipke* kartonra és flokonra, a *selyömcipke* flokonra, szövetre és molra, a *tülcspike* a szalagselyemréklire, szövetre, molra és organtinra való. Az 1930-as évek elején jött divatba az *organtincsipke*, amelyet csak szövetre varrtak rá.

Betét

A betétek is kizárólag feketék és fehérek, de az organtinbetét itt is lehetett világoskék és rózsaszín. A szoknyákra és a rékli gallérijára a csipkén belül varrták, a rékli mandzsettáján és övén kívül volt a betét s fölötte a csipke. A szegényeknél az övre csak betét került. Az *afrikációbetétet* fekete, fényes, csillogós selymes anyagból sodorták, melynek tetejére selyemsálakból szőtték a színes virágokat. A sötétebb afrikációba kék és lila virágokat zöld levéllel, a világosabb afrikációba piros, rózsaszín és lángszín virágokat szőtték zöld levéllel. Afrikációt csak a selyemre varrtak, a fityula (főkötő) csipkéje mögé, az undercik aljára, elejére - a gombolója mellé - és ujjára, a rékli mandzsettájára, gallérijára és övére. A *kartonbetét* kartonra és flokonra, a *selyömbetét* flokonra, szövetre és molra, *tülbetét* a szalagselyemréklire, szövetre, molra és organtinra való. Szintén az 1930-as évek elején jött divatba az *organtinbetét* is, melyet a szövetszoknyára varrtak. Mivel a szövetből réklit nem varrtak, ezért ehhez a szoknyához szalagselyem-, organtin- vagy molréklit vettek, melyekre ilyen esetben organtincsipke és organtinbetét került. Minden öltözetnél csak egyféle csipkét és betétet használtak, sohasem keverték azokat.

Fűző

A fűző csak fehér singlölésből volt, a legvastagabb kb. három ujjnyi. Az organtin- és molrékli övére, gallérijára és mandzsettájára, valamint a gyolcskötő közepére varrták. Fűző díszítette a damaszt szakajtóruhát és a pamudás szakajtóruhát, valamint mindenféle sifon anyagot, az ágyterítőt, a vánkusvéget és a sublakteritót.

Singlölés

A singlölés szintén csak fehér. Három féle vastagságban vásárolták, a vékonyat, a *középszerűt* és a vastagot. Mivel ez nagyon nehéz, ezért gyolcsra, esetleg molra varrták rá. Az anyaga is molból, vagy igen vékony

⁴⁷ Az elmúlt évtizedekben átstrukturálódott a társadalom, ennek következtében a gazdasági helyzet megítélése igen nehézkes. Néhányan megőrizték régen hordott teljes ruházatukat, de legtöbben csak a lefejtett rávalókat, melyekkel mai ruházatukat díszítik. A régi rávalókkal ékített ruhák, amelyek nem tükrözik az egyénnek a mai társadalomban betöltött gazdasági és társadalmi helyzetét, megjelenésükben őrzik a két világháború közötti társadalomban betöltött helyet. A közösség az ilyen ruházatot viselőket negatívan ítéli meg, ezzel tovább örökítve a *kulák* jelzőt, melyet a kommunista diktatúra ragasztott a jómódú paraszteszalagokra.

gyolcsból lehetett. A gyolcskötő szélére gyolcssinglölés, a mol- és organtinrékli gallérjára és aljára molsinglölés került. A fűző mellé mindig kellett singlölést is varrni, kívülre a singlölést, belülre a fűzőt. A singlölést horgolással is fölválhatták, de ezt venni nem lehetett, így 16-os honleány fonalból otthon horgolták.

Díszpertli

A díszpertli valamivel keskenyebb mint a betét, de azokkal szemben ezek mindig gyolcs alapanyagúak. Kivitelében két féle díszpertli lehet. Az egyiknek mindkét oldala egyenes, a másiknak pedig egyik oldala cakknis. Mindkettőnek szélesebb és keskenyebb változata volt és van. Széles díszpertlivel a szoknyákat és a kötőket ékesítették. A szegényebbek a fűző helyett a sublakterítőre is rávarrták, de emiatt lenézték őket, mert nem illett azokhoz. Az asszonyok butának nevezték azokat, akik nem kellő hozzáértéssel párosították össze a különböző anyagféléseket. A spalhert fölötti falvédők szélét viszont mindig díszpertlivel szegték. A *keskőny* díszpertli a fűzőkötő (főkötő) leggyakoribb rávalója. Ha szoknyát vagy kötőt díszítettek vele, akkor kettő párhuzamosan futó sort varrtak föl. A rékli gallérjára és mandzsettájára mindig csipkével együtt került, s ilyenkor a rékli alját is csipkével szegték be. A széles díszpertlin mindig kék, fekete, piros és lila gyolcs alapra hímzett fehér virágok vannak, a keskeny díszpertlin pedig mindig fehér gyolcs alapon kék, fekete, piros, lila, rózsaszín és fehér virágok. A fehérnek csak egy formája létezett, mégpedig az egyik oldalán cakknis, *tetős* kivitelben. A díszpertlit csak festő és karton anyagokra varrták, már a flokonhoz is durva volt. Mivel a szoknyák anyaga határozta meg az egyes viseletgyűttesek szerkezetét, összetételét és díszítését,⁴⁸ ezért a rávalók is tükrözhettek egy adott ruha viselőjének társadalmi és gazdasági helyzetét. A jobb módúak igen gyakran festő- és kartonruhában jártak a templomba, s mivel csak ezen a kétféle anyagon jelenhettek meg a díszpertlik, ezért azok már messziről jelezheték a gazdag családok asszonyait és lányait. Ugyan így jelezték a korosztályokat is, mivel a fiatalabbak a piros, a rózsaszín és a kék, az idősebbek a kék, a lila és a fekete díszpertliket használták. A fehér díszpertlit az idősebbek viselték, de azt már csak a fűzőre varrták föl.

Selyömszalag

A minta nélküli, egyszínű kék, fekete, piros, lila, rózsaszín és fehér *selyömszalagok* *keskőnyek* és *szelősék* lehettek. A keskeny selyömszalagot *kombinépántnak* nevezték. Ezeket kizárólag csak karton anyagokra varrták föl, azon belül is csak a szoknyákra és a kötőkre, ezek közül is csak a pirosaljúakra. Nagyon ritkán fordult elő másféle szegéssel együtt. A világos csak világos, a fekete csak fekete anyagot díszített. A keskeny selyömszalagot 2-5 párhuzamosan futó csikban varrták föl. Ezeket a szalagokat a szegényebb rétegekhez tartozók is meg tudták venni, ezért ha volt kartonszoknyájuk, akkor előszeretettel ékítették azokat selyömszalaggal. A gazdagabbak is fölvarrták, ha netán megnyerte tetszésüket.

Egyéb rávalók

Az említetteken kívül más rávalókat is megvásároltak a szállások asszonyai, olyanokat, melyek megnyerték tetszésüket és illettek a földíszítendő anyagokhoz. Az ünnepi viseleteken gyakran előfordul a *selyömszőr*, a legnagyobb ünnepeken pedig gyakori a *bársonyszalag*. A hétköznaplós viseletek szinte egyetlen rávalója a *patiszpántlika*.

3. A nyersanyagok beszerzése

A zsidó kereskedők üzletei és a piac

A leírt sokféle anyagot, a hímzéshez és varráshoz szükséges legtöbb eszközt - tű, gyűszű, gomb, stb. - emberemlékezet óta, de már Simonyi Jenő leírásában is a boltokban vásárolták. Homokmégy és a hozzá tartozó szállások, vagyis a déli szállások lakossága minden árut a kalocsai boltokban vásárolt meg. Szerdai és szombati piaci napokon gyalog jártak be a városba, a *Városrétin* keresztül a *Városréti csapáson*. A sok zsidó bolt között nem volt megszokott helyük, oda mentek ahol jobban tetszettek az anyagok. Voltak olyan boltosok is, akik kiköltöztek a piacra, *asztalon árútak*. Legtöbbször viszont inkább a boltokban vásároltak a szállásiak, a piacot igyekeztek elkerülni. Kázmért mindig *Dajcséktól* vettek, mivel a szegényebb zsidók ilyen drága anyagot nem tartottak.⁴⁹ Ezekben a boltokban a pamuttól kezdve a rávalókon keresztül a méteráruig mindent megtaláltak.

⁴⁸ Vö: ROMSICS 1994a.

⁴⁹ Adatközlőim szerint minden bolttulajdonos zsidó volt. Amikor erre rákérdeztem, egyikük azt felelte: *Én nem emlékszem magyar zsidóra*. Ez a megjegyzés mutatja azt a tényt, mennyire összefonódott a kereskedelem a zsidók nevével, így a mai napig megfigyelhető zsidózásnak ebbe a korba nyúlnak gyökerei. Meg kell viszont azt is jegyeznünk, hogy a homokmégyiek „zsidózása” nem azonos a városi népesség, s főleg nem a politika által erőltetett zsidózással.

Szerettek vásárolni Légrádi József nagykereskedő boltjában, mert ő a vasárutól kezdve a méterárun keresztül az élelmiszerig mindent árult. Eschenfeld Dávidné Füzér utcai rövidáru boltjában cernát és kendőt vásároltak. A nagyobb boltok - Wirthmann, *Nájbirt, Dajcs*, Légrádi, Kovács zsidó - a főutcán, a kisebbek a mellékutcákban voltak. A piacon a *Föcsögős asszonytól* vásároltak szívesen, aki méterárut és rávalót is árult.⁵⁰

Az 1920-as években még nagyon kevés selyemruhát vettek, mert az nagyon drága volt. Az üzletekben árultak kékfestőt is, de ezt az anyagféleséget leginkább a kalocsai piacon vették meg a paksi kékfestőtől. A jobb módúak mindig paksi festőt vettek, mivel annak mintája és anyaga is jobb volt mint a kalocsai, de a szegényebbek a kalocsait kényszerültek megvenni. Sokszor még a Dunán is áthajóztak a festőanyagokért. Az 1940-es években már a dunaföldvári kékfestő is megjelent a kalocsai piacon, s többen festetni is jártak hozzá. Az utóbbi évtizedekben pedig már a keceli festőket vásárolták. Sokszor a keceli piacra, vagy a Rózsakert melletti műhelybe mentek el az anyagért, de a kalocsai piacra is rendszeresen hordta portékáit a keceli mester. Ma ismételtlen a dunaföldvári kékfestő az elérhető a Kalocsa környékieknek, mivel minden hónap első szombatján Kalocsán árusít.⁵¹

Szőnyi Lajosnál vásárolták a cipőt és a papucsot. Rendelést is felvett, de a piacra is kijárt. A piros papucsot *bajai papucs*nak hívták, azt is a kalocsai piacon árulták. Voltak akik Szegedre mentek papucsért. Zöld- és feketeasztó mamuszért a bajai piacra jártak.

A nagykereskedőknél hitelben is vásárolhattak. *Zódbuzára ata a hitelt* - mondják, melyet cséplés után, kamatostul kellett egy összegben visszafizetni.

Az 1920-as évek elején már homokmégyi boltjában árusított Fischer Arnold, aki a kázméren kívül mindenféle anyagot tartott üzletében. Cserna József - Csérna bácsi - csak cernát és pamukot tartott. Alsómégy emlékezetben élő első boltosa *Meti néni*, ő még nem tartott ruhaneműket. 1927-1928 táján nyitotta meg üzletét Horváth Elek, aki már méterárut is árult. *Butikának* vagy *but#####lának* nevezték üzletét, mivel *ucán áti borkimérés* is volt, ami annyit jelentett, hogy árulhatta a bort, de meginni nem lehetett. Flesch Ferenc hillyei boltjában csak cernát, pamukot és rávalót lehetett kapni. A szállási boltok megnyitása után legtöbbit itt vásároltak Homokmégy és a szállások asszonyai, akkor mentek a városba, ha éppen az ott hiányzó anyagokra volt szükségük.

Hiánygazdálkodás és a piackörzet bővülése

A II. világháborút követően egészen az 1960-as évekig sokféle alapanyaghoz nagyon nehéz volt hozzájutni. Évtizedekig nem lehetett sötétzöld pamukot kapni, így az idősebbek vánkushuzatait fejtették ki, s abból varrták a fiatalok ruháit. Aki ezt nem tehetette meg, az megvette a *fűződet*, de ebben az esetben a világoszöldből is egy halványabb árnyalatot kellett venni. Ugyanígy nehéz volt a ruhaanyagokhoz is hozzájutni. Az 1958-ban férjhez ment Szarka (Kerekes) Véra (Erzsébet) *létövőjéhez* csak Budapesten tudták beszerezni az anyagokat. A Garai piacon eladott tömött libák árából vásároltak a Corvin áruházban. A rávalókat a Garai piacon vették *Manci nénitől*, valamint az édesanyja ruháiról lefejtett rávalókat tették föl. Az öregedéssel úgyis cserélni kellett a rávalókat. Ágyterítőt sem lehetett ebben az időben kapni, s egy budapesti állami boltban libáért cseréltek az egyik eladóval. Ebben az időszakban Kalocsán Fekete Margit boltjában vásároltak, ezt akkor *mönyecskebótnak* nevezték, ugyan ezt a boltot az 1970-es évektől *gombosbótnak* emlegették az emberek. Ebben a boltban minden ruházattal kapcsolatos anyag kapható volt. Az előbbi példa is mutatja, hogy a II. világháborút megelőző időszak teljesen szétfeszítette a régi piackörzetet. A fiatalok kivetkőzése után csak az idősebbek jártak népviseletben. Ekkor már a keceli és a dunaföldvári kékfestő portékáit vásárolták a kalocsai, a keceli és a dunaföldvári piacon, esetleg a mesterek műhelyében. Mamuszért és papucsért Bajára jártak, ruhaanyagokért és rávalóért eleinte Kiskunhalasra és Szegedre. Egyes családok asszonyai már a két világháború között is hoztattak a Bácskából selyemruhákat, melyeket az itteni divat szerint átszabtak. Az 1970-es évek végén felújult ez a gyakorlat, de ekkor már többen vásároltak és személyesen utaztak le a szabadkai piacra. Napjainkban szinte az egész országból érkeznek a ruhaneműk. Az utóbbi években Szlovákiából, főleg Selmecebányáról hordják a különleges darabokat. A kázméret például már évtizedek óta Szlovákiából hozatták.

Az 1970-es évektől az elhalt asszonyok ruhatárából már nagyobb mennyiségben is - az örökös nélküli családoknál és árverezésnél ez már korábban is előfordult - vettek szoknyákat. A fiatalok kivetkőzése után megszűnt a ruhatárak megszokott öröklési rendszere - az ünneplős szoknyák több generáción keresztül is öröklődhettek, nem ritkák a 100 éves szoknyák sem -, így idegeneknek kényszerültek eladni annak darabjait. Ez részben olcsóbb volt, részben megkönnyítette a beszerzést. E kényszerpálya következtében részben

⁵⁰ Nevére nem emlékeznek, becenevét beszéd közben fröcsögő nyáláról kapta.

⁵¹ Érdekes és vizsgálendő kérdés, hogy miért hívja a déli szállások lakossága *kecelikéknek* a festőanyagokat, amikor a keceli kékfestő anyagát csak az utóbbi évtizedekben vásárolja meg.

konzerválódtak bizonyos anyagok, díszítések, rávalók és szabásformák. Sokszor azonban az új divatoknak megfelelően átszabták, díszítéseit átformálták a régi szoknyáknak. Az idősek már nem gyarapították ruhatárukat. Az 1914-es születésű Róka (Markó) Csöre ura 1973-as halála után már nem vett ruhákat. Egyedül csak kötő anyagot kellett vennie és megvarmnia, mivel azok nagyon gyorsan szakadnak.

Vándorkereskedők

Házaló kereskedelem sosem volt a környéken. A II. világháborút követő áruhiánnyal küszködő időszakban járt egy *Illés bácsinak* nevezett ember a szállásokon. Minden héten egy nap megjelent. Egy zsákot dobott a fél vállára, s abban hordta a tüket. Hangosan kiabálta: *Asszonyok! It a tús! Kistű, nagytű, bisztostű, zsákvarótű! It a paprikafűzőtű! Asszonyok! It az Ilés bácsi! Asszonyok! Van ketes tű! A ketes tüvel szerettek varmni az asszonyok, a varrodába is mindig azt használták, ezért bevarostűnek hívták. Sötétedéskor beengedték Illés bácsit egy istállóba és ott töltötte az éjszakát. Pénzért árulta a tüket. Gyakran adtak neki enni és inni. Néha tűt adott az élelemért cserébe, de ezt legtöbbször visszautasították. Szinte mindenki más-más helyről származtatja. Van aki csertőinek, van aki halominak és van aki kalocsainak tartja. Ez utóbbi látszik a legvalószínűbbnek. Árukészletét is Kalocsán töltötte föl. Az 1970-es évek elején halt meg.*

4. A pamuk

„A kalocsai parasztasszonyoknak kitűnő színérzékük van.”⁵² Ez a különleges színérzék nemcsak a viseleti darabok komponálásában nyilvánult meg, hanem a színes hímzés kialakulását is meghatározta a kezdetektől fogva. Minden egyes motívumnak csak egyetlen-egy, jól meghatározott színe lehet. Kevés azoknak a motívumoknak a száma, amelyek a kompozícióktól függően esetleg más színt is nyerhetnek, de ezek a variálódások is csak egy meghatározott körben mozoghatnak. Nem a varrás adja meg a kalocsai népművészetre jellemző színvilágot, nem az jelenít meg egy adott kompozíciót, hanem az íróasszonyok írnak olyan motívumokat, melyeknek eleve meghatározott színekkel van kompozíciójuk. A varróasszonyok csak a térkitöltő elemek színezésében nyerhetnek némi önállóságot. Sokkal nagyobb a szabadság a szomorú pamukos hímzésnél, s ennél fogva nehezebb is a varrása, ezért ezt sokan nem szeretik, nem is tudja mindenki varmni.

A motívumok meghatározott színe mellett a sötét és világos színek közötti tónuskülönbség is kötött, attól eltérni sohasem lehetett és nem is lehet. Ha beszerzési nehézségek következtében valamely szín árnyalatán változtatni kényszerültek, akkor is megmaradt a sötét és világos színek közötti tónuskülönbség aránya, s a hiány megszűnése után azonnal visszatértek a korábban megszokott színekhez, még ha négy évtized telt is el.⁵³

Pécsiné több szín elnevezését közli,⁵⁴ de leírásából nem tudhatjuk meg, hogy melyik színnevezést alkalmazták pamukokra, esetleg a különböző fajtájú méterárukra, lábbelikre, stb. Ezek az információk pedig igen fontosak lennének. A következőkben azokat a pamukokat ismertetem, melyeket az utóbbi évtizedekben, a mai napig használnak. A kalocsai asszonyok a nagyatádi fonalgár 1912-es megnyitása⁵⁵ óta varrtak színtartó fonallal, így az említettek természetesen már mind azok. A ma használatos pamukszínek a következők:⁵⁶

sütétzöld (cromoxidhidrátzöld + permanentzöld sötét) - *Amikó az oroszok begyütek, azután a röndös sütétzöldet nem lehetöt kapni* - mondogatják. Hogy a zöld szín eltűnése mennyiben köszönhető az oroszok bejövételének, nem tartozik témánkhoz. Minden esetre pontosan jelzi annak időpontját. Pótlására a *fűződet* vezették be. A *varoda* - a Kalocsai Népművészeti és Háziipari Szövetkezet - megalakulása után a régen megszokott sötétzölddel varratott, de onnan csak a legügyesebbek tudtak szerezni. Az 1980-as évek közepére jelent újra meg a korábban használatos sötétzöld a kereskedelemben, s vele párhuzamosan azonnal eltűnt a fűzőld alkalmazása.

világoszöld (permanentzöld világos + permanentsárga világos) - A sötétzöld párja.

fűzőld (permanentzöld sötét) - Valamivel világosabb mint a sötétzöld.

⁵² PÉCSINÉ 1970. 47.

⁵³ Erre a megállapításra a *Hiánygazdálkodás és a piackörzet bővülése* című alfejezetben láthatunk példát a fűzőld megjelenése kapcsán.

⁵⁴ PÉCSINÉ 1970. 47-48.

⁵⁵ PÉCSINÉ 1970. 47.

⁵⁶ Tudatosan kerülöm a motívumok felsorolását az egyes színek mögött. Ezt teszem azért, mert a számtalan motívum következtében végeláthatatlan lenne a felsorolás. Csak abban az esetben teszek kivételt, amikor egy színt kizárólag egy, esetleg néhány motívum színezésére alkalmaznak. Meg kell még említenem, hogy a gyűjtés során összeállítottam a ma használatos pamukok 31 db-ból álló együttesét. Fölratozva és fénytől elzárva a kalocsai Viski Károly Múzeum tűzbiztos szekrényében őrizzük őket. A pamukok színének meghatározásáért köszönetet mondok Vinczellér Imre festőművészeknek.

világos füződ (permanenzöld világos) - A füződ használatakor a világoszöldből is egy árnyalattal világosabbat vettek.

kislibasárga (permanentsárga citrom) - A használatos sárgák közül a legvilágosabb.

tüzessárga (permanentsárga sötét) - Ez a sötétsárga.

citromsárga vagy melegsárga (permanentsárga sötét + permanentsárga világos) - Az előző két sárga közötti szín.

A cifra kalocsaiba sohasem varrják, csak a barna színárnyalataival hímzett sárga és mogyorószínű napszövetekre. Az 1950-es években jelent meg ez a színösszetétel. Néhányan a viselős ruhákra is rávarrták, de fehér anyagokra sohasem.

halványrúzsaszín (kármin + fehér(3x)) - A legvilágosabb rúzsaszín.

középrúzsaszín (kármin + fehér(2x)) - Az egyszínű rúzsaszín virágot varrják vele. A két rúzsaszín közötti árnyalat.

sütétrúzsaszín vagy csertőpiros (kármin + fehér(1x)) - A legsötétebb rúzsaszín.

paprikapiros (permanentvörös) - A cifra kalocsai legfontosabb színe.

bordó (alizarin krapplakk sötét) - A paprikapiros sötét párja.

nefelejcskék - Világos - (kobaltkék világos + fehér) és sötétkék (kobaltkék világos) is lehet. A nefelejcsket kizárólagosan csak a világosabb árnyalatával varrják. Sötétebb árnyalata a szomorúpamukos hímzés rózsáihoz használatos.

buzakék vagy *konkókék* (ultramarin világos) - Sötétebb a nefelejcskék sötétebb színárnyalatánál. A cifra kalocsaiban kizárólag a konkót varrják vele, ezzel szegik az öregasszonyok szoknyájának alját, valamint a korai kalocsai hímzések piros-kék színösszetételének ez a kék színe. A szomorúpamukos hímzésben is általában csak a konkóhoz illesztik.

olajkék (jégkék) - Sötétkék, csak a szomorúpamukos hímzésnél használják.

permetkék (jégkék + fehér) - Világoskék, az olajkék párja. A cifra kalocsaiban ezzel az *ázotkát* és az *őszirúzsát* varrják. Néhány asszony az őszirúzsát a sötét nefelejcskével varrja, de ez legfőképpen csak akkor igaz, ha nincs a közelben nefelejcs.

hamvaslila - Világosabb (permanentibolya + fehér(2x)) és sötétebb (permanentibolya + fehér(1x)) változata ismeretes.

sütétlila (permanentibolya) - Néhány éve jött divatba a hamvaslila párjaként. A cifra kalocsaiban az árvácskát, a szomorú pamukosban pedig minden rózsát ezzel varrnak.

sütétlila (mangánibolya) - A II. világháború előtt a középlila sötét párja.

orgonalila (mangánibolya + fehér) - Régen a hamvaslila sötét párja volt. Az *orgonát* ma is mindig ezzel varrják.

püspöklila - Különböző árnyalatait ismerik, a sötétet (mangánibolya + alizarin krapplakk), a középszerűt (mangánibolya + alizarin krapplakk + fehér(1x)) és a világosat (mangánibolya + alizarin krapplakk + fehér(2x)). A szomorúpamukos hímzésben a *bimbók* és a *csöngetők* színe.

középlila (mangánibolya + fehér) - A szomorúpamukos hímzésben kizárólagosan csak a *tüskősruzsát* varrják vele. A II. világháború előtt a sötétlila (mangánibolya) párja.

világoslángszín (permanentvörös + fehér(2x)) - A legvilágosabb lángszín.

középlángszín (permanentvörös + fehér(1x)) - Csak az egyszínű lángszín motívumoknál használják, legtöbbször a pontrakások színezésére.

sütétlángszín vagy baracksárga (cinober sötét) - A legsötétebb lángszín.

fekete (koromfekete) - A cifrapamukos hímzésben kizárólag a *pipacs* közepi apró pontok színe. Nagyon régen voltak *eresruzsák*, azoknak a közepébe varrtak még fekete szirmokat.

fehér - A cifrapamukos hímzésben egyáltalán nem fordult elő a fehér. Ezzel csak *tetejt* varrtak, vagy ha netán színes anyagra varrtak, akkor a gyöngyvirágot hímezték fehérre.

A pamukokat színre választották. A színárnyalatok közötti különbségeket a napfénynél lehet a legjobban fölismerni, ezért a pamukok kiválasztásánál mindig kivitték azokat az ajtóba. A fénycsövek elterjedése után egészen az utcáig kellett kimenni, mivel a neonfény teljesen megváltoztatta a színeket. Régebben a 15-20 cm hosszú, folyamatosan csévélt, *kisbábú* pamukot lehetett megvásárolni, melyet varráskor kellett a megfelelő hosszúságúra föl vágni. Az élő népviselet időszakában a pamukot dobozsámra vásárolták. Az elmúlt évtizedekben a 6 dkg-os, gyárilag föl vágott, *nagybábú* pamukok kerültek forgalomba. Ebben az időszakban már csak bábsámra vásárolták a pamukot.

III. A kalocsai népművészetet befolyásoló társadalmi tényezők

A kalocsai népművészet minden egyes korszakában sok irányból érkeztek hatások. A belső hatásokat a különböző anyagok, műfajok közötti motívumok, színek, technikák vándorlása jelentette. A külső hatások koronként kisebb-nagyobb intenzitással befolyásolták a kalocsai népművészetet. Négy korszakban, más-más

társadalmi réteg gyakorolt vagy próbált hatást gyakorolni rá. A népművészet változásai folyamatosan megjelentek a viseletdarabokon is. A változások viszont a népviseletben sohasem módosították a gyári termékek túlsúlyát. Változásokat csak abban az értelemben tapasztalhatunk, amennyiben a kereskedelem új termékeket közvetített, s azt is csak akkor, ha ezeket az új termékeket beépíthették a népviselet formavilágába, ha azok beleillettek a népviselet belső újítási folyamataiba.

1. A XIX. századi kialakulás korszaka - az iparosok

A XIX. század legjelentősebb külső hatása az iparosok által közvetített formavilág, amelynek részletes leírását adta Eckert Irma⁵⁷, ezért erről bővebben nem kívánok értekezni.

2. A XIX-XX. századi meggyökeresedés korszaka - a kereskedők

A pézösvaró

A városi polgárság ízlését - úgy a drukkolások mint a hímzések megrendelésével is - a kereskedők közvetítették a parasztsághoz. Pécsiné Ács Sarolta szerint 1900 táján jött divatba a *pézösvaró*.⁵⁸ Az adatközlők emlékezte időhatárok közé szorított, de szülei elbeszélésére hivatkozva egyöntetűen állítják, hogy a XIX. század utolsó évtizedében már bizonyosan varrtak a kalocsai megrendelőknek.

A XX. század elején a homokmégyi asszonyok már varrtak kiskőrösi zsidó asszonyoknak is. Emlékeztük szerint három-négy asszony kezében volt Kiskőrös összes boltja, s ezek látták el őket megrendeléssel. Az asszonyok maguk hozták a drukkolt anyagot, majd a készárut ugyan úgy vitték vissza. A *Paskumon* átvezető csapáson gyalog mentek az öregsertői vasútállomásig, s vonatra ülve utaztak tovább. Kiskőrösön jobbra figurákat drukkoltak az anyagra, galambokat, angyalokat és igen kevés virágmotívumot. Ezek mellett nagyon sok volt a *riselin*, és annál is több az olyan motívum, amit *lukra varrtak*. A riselinnek a *lábait* is ábrázolták, ezért az ilyen anyag teljesen kékek látszott. A kiskőrösieknek függönyt, asztal- és ágyterítőt varrtak, viselős ruhát sohasem. A lyukakat, a figurákat és a virágok kerületét huroköltéssel *tetőre* varrták. A lábakat sodorták, ezt *lábazásnak* nevezték. A lábazásnál három szálát átfűztek a figurák között, majd besodorták. A túvel egymás mellé öltögették a pamukot, mintha betekerték volna az átfűzött fonalakat. A lábazásra és a tetőre 25-ös, a lyukakra 16-os fehér pamukot adtak a megrendelő asszonyok. Mindig pénzzel fizettek a hímzésekért. Néhány családnál ebédre is meghívták a hímző asszonyt, ezek még az útra is csomagoltak ennivalót. A legtöbb helyen viszont *fukarok* voltak, azok nem adtak semmit. Ugyan így a zsidó asszonyok fukarságával magyarázták azt is, hogy sohasem kaptak ajándékba a kiskőrösi drukkolt anyagokból. Egyébként sem varrtak volna ilyeneket, mivel igen sok időt igényeltek. *Nem is kívánkosztunk rá* - mondogatják.

Kalocsán eleinte a városi polgárság asszonyainak ruháit hímezték, melyek formavilága a kiskőrösi fehér hímzésekhez hasonlatos. A Kalocsára varrt hímzésekben sokkal kevesebb viszont a figurális ábrázolás, s igen sok a lyukhímzés, a singlölés. A közvetlen megrendelések mellett a XX. századra Kalocsán is fokozatosan a zsidó kereskedők vették kezükbe a megrendeléseket, s ezzel együtt a hímeztetés irányítását. Ezek a XIX. századi hagyományokon alapuló motívumok viszont - a kiskőrösiekkel ellentétben - továbbra is hatást gyakoroltak a hímzőasszonyok tudására és ízlésére. Az 1930-as évek elején a fehér pamukos hímzések mellett már cifra pamukosokat is rendeltek a zsidó kereskedők, de ez már a következő korszakba visz át bennünket.

A társadalmi megítélés következtében figyelmen kívül hagyható az a tény, hogy a két világháború között a módosabb parasztasszonyok is úgy rendelték meg hímzéseiket, a szegényebb parasztasszonyok varrták ki szükségleteiket.

A varrógép

„Napjainkban a hímzőgépek százait tukmálják rá népünkre az élelmes ügynökök. Most meg a géphímzés az, ami veszélyezteti szépséges népművészetünket. A nép nem kereste a hímzésnek ezt a módját: elhitették vele, hogy erre szükség van. Mire ráeszmél rászédettségre, népi viseletében, művészi termékeiben koldusszegény lesz.” - írja Gábor Lajos.⁵⁹ A gépi hímzés megítélése az idők folyamán sem, de a néprajzkutatók körében sem változott. Mutatja ezt az 1940-es népviseleti ruhaversen zsűrijének álláspontja is.⁶⁰ Még Csilléry Klára sem foglalkozik bővebben a gépi hímzéssel, csak annyit jegyez meg, hogy: „...és hát természetesen nem hagyták el Gábor minden iránymutatónak szánt és megálljt kiáltó igyekezete ellenére sem a nagy hozzáértést kívánó és igen

⁵⁷ ECKERT 1935-1936.

⁵⁸ PÉCSINÉ 1970. 51.

⁵⁹ GÁBOR 1938. 23.

⁶⁰ Lásd: Magyar Népművészet 1940. évf. II. szám., és Vö.: CSILLÉRY 1983. 364.

tetszetős, varrógéppel való hímzést.”⁶¹ Ennél is szembetűnőbb a gépi hímzés tárgyalásának hiánya Pécsiné Ács Sarolta - a népművészet és népviselet apró részleteire is kitérő - könyvében, holott a viseletdarabok leírásánál igen sűrűn kényszerül emlegetni, *rostáshímzés* néven.⁶² Az öltések és kivarrási módok felsorolásánál a *rostásvarásosnak* *fehértó* és *színesrostás* változatát írja le, de egy szóval sem említi meg, hogy ez a kivarrási mód gépi hímzést takar.⁶³ Ugyanígy Lengyel Györgyi sem említi az általa *tűcsipkének* nevezett gépi hímzés gépi voltát.⁶⁴

Mi motiválta a különböző kiadványokban rostáshímzésnek vagy tűcsipkének, a kalocsai szállásokon pedig *riselin*nek nevezett gépi hímzés elterjedését? Nem tudjuk. A korai kalocsai hímzések motívumai között is megtalálhatók voltak kézi kivitelezésű, kezdetleges formái. Nagyobb mennyiségben viszont csak a már említett kalocsai és kiskőrösi zsidó kereskedők megrendeléseire hímezték a lábakat. A színes kalocsai hímzés kialakulását közvetlenül megelőzően jelent meg a kalocsai szállások lakossága körében a riselin, kizárólag gépi hímzés gyanánt. Volt ahol a gyári termékek helyét foglalta el, például a hímzett kötők fodrainál, de volt ahol teljesen új díszítőelemként jelent meg, így például a pruszlik virágai közötti áttöréssel. A riselin kialakulásánál és átvételénél a zsidó kereskedők hatása mellett - jelen esetben ezek szerepét minimálisnak tekinthetjük - mindenképpen figyelembe kell vennünk különböző gyári termékeket. A varrógépek elterjedésével az évtizedek óta szeretett és használt selyem-, túl- és organtincsipkék és betétek áttört mintáit utánozhatták. Az ütőfák mintáinak és a díszpértlik színeinek XIX. századi átvétele után a gyári termékek újabb jelentős befolyását sejthetjük a riselin kialakulása kapcsán. Természetesen ennek technikai föltétele is volt, vagyis a régi *csónakos gépek* helyett meg kellett vásárolni az újabb, hímzésre is alkalmas *bobinos gépeket*.

A gépi hímzéssel szembeni megnyilvánulásokra Király Ilus gondolatait idézhetnénk: „...És a gépvarrás? Hiszen az is kézimunka! Nem úgy van, hogy a gépet beállítjuk, és az megy. A kéznek van a legnagyobb szerepe, meg az észnek is. [...] Amit géppel varrunk, lehetetlen, megfizethetetlen lenne kézimunkában.”⁶⁵ A gyári termékek ízlésformáló hatása mellett Király Ilus hatása a legjelentősebb a gépi hímzés robbanásszerű terjedésében. A gépi hímzéssel terjedő technikák átvevője és kitalálója Király Ilus volt.⁶⁶

A varrógépek elterjedésével négy új technika alakult ki. 1. A legjelentősebb és a máig jelentős mennyiségben varrt technika a már említett *riselin*. Először kizárólag a fehér fonallal varrt anyagokat riselinezték. 1935-1936 táján jött divatba a színes kalocsai riselinezése. 2. Másik új technika az *üresvarás*, másnéven a *látatlan riselin*. Olyan sűrűre kellett írni a virágmotívumokat hogy a virágok fogják egymást, mivel lábakat nem lehetett belevarrni. A virágokat kivarrták és a virágok között kellett kivágni. Kötőre, valamint a vizikli aljára, övére és mandzsettájára varrták legszívesebben. Igen nehéz volt mosni, mert a virágok összekuszálódtak. Az említett hímzés teljesen megegyezik az afrikációbétét formájával, tehát egyértelműen kimutatható a gyári termék közvetlen hatása. 3. Harmadik technika a *madéra*, ami ellentéte az üresvarásnak. Itt a virágok közepét vágják ki és a virágok közötti terület maradt az anyagban. 4. Negyedik technika a *rátétes*. *Krepdesint* varrtak a karton és a szövet anyagra, erre írták a virágmotívumokat. A gépi varrás után levágták a kilógó krepdesint, és csak a koszorú maradt ott. Ez nagyon ritka technika volt, csak a leggazdagabbak varrattak ilyet. Rátét lehetett szoknyán, kötön és pruszlikon, de még a férfi ingekre is rávarratták.

Pécsiné Ács Sarolta egyetlen megjegyzést tett a gépi hímzés történetével kapcsolatosan. A „...szakmári születésű Szabadi Boriska [...] az 1930-as évek elején már művészi tűcsipkéket készített.”⁶⁷ Ezen mondata kiragadásszerű és részben félrevezető. Az emlékezet szerint Hillyén Márkusz Örzse az 1920-as évek végén hímzett géppel, ami igen ritka volt. Ezt az adatot fönntartásokkal kell fogadnunk, mivel a 85 esztendő adatközlőmmel nem sikerült mindent kizáróan tisztáznunk azt, hogy ez az asszony csak parasztviseletet vagy már riselint is varrt. Ezzel szemben a riselinezés ilyen korai megjelenése egyáltalán nem lehetetlen, ha még ritkán is fordult elő. Ezt bizonyítja a fönntebb említett örjegi Szabadi Tërüs, s természetesen tanítómesterük, Király Ilus és leánya, Kovács Julis példája is.

⁶¹ CSILLÉRY 1983. 364.

⁶² PÉCSINÉ 1970.

⁶³ PÉCSINÉ 1970. 54.

⁶⁴ LENGYEL 1977. 20.

⁶⁵ LENGYEL 1977. 26-27. Lengyel Györgyi az idézetek leírásánál gyakran hivatkozik Király Ilus levelére vagy más írására, ezzel szemben olyan szavakat és megfogalmazásokat olvashatunk, amelyeket egy parasztasszony nem tudott és ma sem tud megfogalmazni. Ennek ellenére kiemeltam a szóban forgó idézetet, mert gondolatai nem egy asszonynak, hanem a géppel varrni tudó asszonyok egészének véleményét tükrözi.

⁶⁶ Fórás (Markó) Marcsa az Örjegen lakó nényjétől, Szabadi Tërüstől tanult meg géppel varrni, aki *nagyba vót* Király Ilussal, s varrni is annak leányától, Kovács Julistól tanult meg az 1920-as évek legvégén. Leánykorában neki is sokat írt Király Ilus, így sokszor találkozott vele. *Égyébként is ű vót a környék esze* - tette hozzá. Vö.: CSILLÉRY 1983. 362-363.

⁶⁷ PÉCSINÉ 1970. 51.

Csanádi Borcsának már a XIX. században volt csónakos varrógépe, mely nem vette be a ruhát, ezért csak a család szükségletére varrta a parasztviseletet. A varrógépet lánya, Kanász (Rideg) Mári örökölte, aki a parasztviselet varrásának fortélyait is megtanulta. 1925-ben Kanász (Rideg) Mári Kalocsán vett egy VERITAS SINGER varrógépet, valamelyik zsidó boltostól. Egy tehenet adtak el, annak az árából vásárolták. Nagyon vigyázott rá, egész életében azt emlegette, hogy kímélni kell a gépet, mert nagyon drága volt. Azért vették ezt a fajta bobinos gépet, hogy már hímezni is tudjanak vele. Az új varrógépen már nemcsak családi szükségletre, hanem másoknak is varrta a réklit, viziklit, szoknyát, kötöt, egyszóval a parasztviselet összes darabját. Legnagyobb mennyiségben Kosút (Nagy) Boris és Síkár (Rádics) Mári varrta a parasztviseletet, melyet a megrendelők pénzzel fizettek meg. Kanász (Rideg) Mári 1930-ban Király Ilustól Kalocsán tanulta meg a gépi hímzést. Együtt jártak be Kosút (Nagy) Borissal.⁶⁸ Nagyon ritka volt még ekkor is a gépi hímző, Homokmégyen csak ők ketten értettek hozzá. Kanász (Rideg) Mári az iskolából való kimaradás után, 1932-ben megtanította varrni leányát, Zsubori Borcsát. 1933-ban Fórás (Markó) Marcsa tanult meg az Őrjeben lakó nénjétől, Szabadi Těrústól.⁶⁹ Kanász (Rideg) Mári 1935-ben Síkár (Rádics) Márit tanította meg, akinek férje együtt volt útkaparó urával, Zsubori Károllyal.

A Népművészeti ház 1936-os megnyitásakor tehát Homokmégyen tulajdonképpen csak 5 asszony tudott géppel hímezni, vagyis nem fogadhatjuk el, s túlzásnak kell tartanunk Gábor Lajos megfogalmazását, mely szerint a varrógépek százait erőltetik rá élelmes ügynökök a kalocsai szállások lakosságára. A varrógépek elterjedése nem a Gábor Lajos által emlegetett időszakra jellemző, mivel akkor már jelentős mennyiségű csónakos varrógép volt a parasztlakosság birtokában, s az 1920-as évek közepén már megindult lecserélésük a bobinos, vagyis a hímző gépekre. A csónakos gépekkel a parasztviseletet varrták, s a kereskedők és ügynökök hatása nélkül is kialakíthatták a hímzésben való alkalmazásának igényét. A bobinos gépek megjelenésével ennek technikai lehetősége is megteremtődött, s az ügyesebb varróasszonyok meg is tanulták az új technikát. Ennek nehézsége viszont lehetetlenné tette nagyobb arányú elterjedését, s a virágkorban sem haladhatta meg darabszámuk a néhány százat. A hímezni tudó asszonyok száma sem egyezett meg a gépek számával, mivel a bobinos gépek megjelenése után a parasztviselet varrásához is azokat vásárolták, de ezek közül az asszonyok közül sem tanult meg mindenki hímezni.

Az 1930-as évek elején a géppel hímző asszonyok ugyanolyan specialistának számítottak, mint az író- és pingálóasszonyok. Bizonyos technikákat meg lehetett tanulni, de a képességeket és készségeket örökölni kellett. Az öröklött képességek nyújtotta lehetőségek keretei között a fiatalabb generációk újításaikkal túllépték az idősebbektől tanult technikákat, esetleg más műfajokban is specialistákká váltak. Ennek bizonyosságára álljon itt a következő példa: Az 1863-as születésű Csanádi Borcsa csónakos varrógépével a család szükségletére varrta a parasztviseletet. Leánya, az 1896-os születésű Kanász (Rideg) Mári mások megrendelésére is varrta a parasztviseletet, majd az 1925-ben vásárolt bobinos varrógépén 1930-ban elsőként tanulta meg Homokmégyen a gépi hímzést. Az ő leánya, az 1920-ban született Zsubori Borcsa már 12 éves korában megtanulta a gépi hímzést, a parasztviseletet is megvarrta a család számára, s ő már saját és családja részére kiírta a ruhadarabokat. Az ő leánya, az 1941-ben született Szarka (Kerekes) Věra (Erzsébet) az 1970-es évek elejétől a környék legkeresettebb, s mára az egyik legismertebb író- és pingálóasszonya, aki természetesen géppel is tud hímezni. Neki két fia és három fiú unokája van. 1994-ben született meg első leány unokája Karács (Romsics) Csőre, így néhány év múlva derülhet csak ki, folytatódik-e ez a több mint száz éves családi hagyomány.

Habár az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején már néhányan tudtak géppel hímezni, a gépi hímzések nagyobb arányú megjelenése Homokmégyen az 1930-as évek közepére tehető. A nagyobb gazdák leányainak ekkor rendelték meg gépi hímzésű ruházataikat. Például Fórás (Markó) Marcsa az alábbi leányoknak varrt: Hěrkány (Tamás) Csőrének és Baka (Romsics) Marisnak Öregcsertőre, Matyó (Bolvári) Ilusnak és Gyűrű (Bagó) Marcsának Drágszélre, Matos Magdusnak, Varga Márinak, Komlódi Ilonának, Věnpál (Věn) Marisnak és Věnpál (Věn) Borcsának Homokmégyre. Az előző korosztályok leányainak egyáltalán nem volt géppel hímzett ruházata, s a következő korosztályok szegényebb rétegeinek sem. A gazdagabb parasztok, valamint a varrni tudó asszonyok és leányok a továbbiakban viszont még a hajdani kézi singlölésű ágyneműket is géppel varrták. A szegényebbek megmaradtak a kézi singlölésű ágyneműknél, vagy áttértek a gyári termékekkel díszítettekre. Ugyanígy kézzel varrták továbbra is parasztruházatukat, kivételt csak a rékli és a vizikli jelentett,

⁶⁸ A pontos fizettségre nem emlékeznek már, de bizonyosan baromfival fizettek, amit adatközlőim kis iróniával meséltek, mondván, hogy neki is voltak állatai.

⁶⁹ Szabadi Těrúsék nagyon jó gazdák voltak. Amikor megtanította hűgát, Fórás (Markó) Marcsát géppel varrni, akkor neki ajándékozta az 1930-ban vásárolt SINGER 66 varrógépét is. Cserébe adtak helyette egy ORIGINAL VICTORIA nevű csónakos gépet. Ez a gép anyai nagyanyjának már 1910 előtt a birtokában volt, aki *nagy varó vót*. A legnehezebb szabású ruhadarabokat az undercikket és a ducit is nála rendelték. Ezt a csónakos varrógépet cserélték be Szabadi Těrúsék a kalocsai zsidó kereskedőknél, s vettek maguknak nagyobb teljesítményű bobinos gépet.

amelyeket mindig hozzáértő asszonyokra bíztak. A rokonok egymásnak viszonzás nélkül is megvarrták, idegenek pedig pénzért, vagy munkával való megváltásért varrattak.

Túlzás nélkül mondhatjuk viszont azt, hogy a parasztviselet megvarrására szinte minden asszony képes volt. Annak egyetlen akadálya a varrógép hiánya lehetett. Az 1914-es születésű Róka (Markó) Csöre másokkal varratta ruházatát, de 1945-ben vásárolt egy varrógépet, s azóta saját magának varrja meg azokat. Ezt a könnyű elsajátítást részben az magyarázza, hogy a gépek megjelenése előtt is mindenki megvarrta magának a parasztviseletet. Az a tény, hogy a kalocsai szállások asszonyai és lányai - eleinte kézzel, majd a XX. században egyre nagyobb számban géppel - megvarrták saját ruházatukat, biztosította a női paraszti népviselet napjainkig tartó fennmaradását egy olyan környezetben, ahol a szomszédos települések lakossága már a XIX. században iparosokkal varratta ruházatát. Igazat kell tehát adnunk Gábor Lajosnak abban, hogy egyre jobban terjed a gépi hímzés,⁷⁰ de a kívülről való terjesztést el kell utasítanunk.

1933-ban ugyan már jártak ügynökök az egyes szállásokon, de a nagyobb településeken sem tudtak 4-5 gépnél többet eladni, az már nagy sikernek számított. Az említett ügynököknek egyébként sem a varrógépek elterjesztése volt a feladatuk, hanem az, hogy a szállásokon szinte kizárólagosan meglévő SINGER varrógépek mellett a CSEPEL varrógépeknek szerezzenek piacot. A hímzést sem az ügynökök terjesztették, mivel csak kielégítették az 1920-as évek közepétől a gépi hímzés iránt egyre jobban terjedő igényt. Mindenki a hímző gépekhez ragaszkodott, ezért ezeket ajánlották az ügynökök. A CSEPEL gépek nagyon nehezek voltak, nehézkesen varrtak, kicsi volt a kereslet irántuk. Az 1930-as évek elején jelentek meg a szállásokon. A SINGER Varrógép Részvénytársaság 1930. december 20-án jelentette meg az utolsó reklámhirdetést a Kalocsai Néplapban. A SINGER gép drága volt, s az 1930-as évektől nagyon nehezen lehetett hozzájutni. Ezt a piacon támadt őrítgyekeztek kitölteni, így Szél Mihály kalocsai műszaki vállalata 1933. október 14-én adja föl első hirdetését szintén a Kalocsai Néplapban. A SINGER gépek egyeduralmát mutatja az, hogy az első CSEPEL hirdetés az „Ismét részletre kapható” megjegyzéssel jelent meg, ami a korábbi, sikertelen próbálkozást is mutatja. A terjesztés érdekében a CSEPEL gépek ügynökei tanfolyamokat szerveztek, mindenkinek külön megmutatták a hímzés technikáját. A meghirdetett ingyenes hímzőtanfolyam reklámszövege nemcsak az újonnan vásárolt gépekre vonatkozott. Például 1935-ben Homokmégyen Fischerék egyik üres szobájában 4-5 asszony összevitte saját varrógépét, s azon tanították őket. Itt - hacsak nézelődni is - megjelentek a korábban már varrni tudó asszonyok is. Ezek után sem adtak el túl sok CSEPEL varrógépet, annak ellenére, hogy a SINGER gép 375 pengőbe, a CSEPEL csupán 240 pengőbe került. A két világháború között forgalmazott CSEPEL varrógépek, ha nem is közelítették meg a SINGER gépeket, még használhatóak voltak. A II. világháború utáni R.M. (Rákosi Művek) feliratú CSEPEL gépek a varrásnak és a hímzésnek sem feleltek meg. Tulajdonosaik mind a mai napig büszkén emlegetik a SINGER varrógépeket, pedig legtöbbször már a 3-4., nem ritkán az 5. generáció birtokolja azokat.

Az első bobinos gépek ára nem emlékeznek. Ha abszolút értékben emelkedett is áruk, abban megegyeztek, hogy az 1920-as évek közepén, és az 1930-as évek végén is egy fejőstehén árába került. Ez az összeg nagyon sok asszony és leány előtt elzárta a géphez jutás lehetőségét. Közülük néhányan gép nélkül is megtanultak varrni, az ilyen hímezni tudó asszony viszont nagyon ritka volt. Az 1970-es évektől emelkedett meg nagymértékben a varrógépek száma, ami a környék foglalkoztatási nehézségeinek következménye. Ettől kezdve több száz asszonyt foglalkoztatott a Népművészeti és Háziipari Szövetkezet, mely igen jelentős megélhetési forrás volt a szállások lakosságának.

A legelső, gépi hímzést tanuló asszonyok Kalocsára jártak Király Ilushoz. A ma élő generációk már nem jártak be Kalocsára. Többük véleménye mégis az, hogy a gépi varrást nem Király Ilus, hanem leánya tanította a homokmégyi asszonyoknak. Az 1930-as évek végétől már egymástól tanultak. A varrógépek számának nagymértékű emelkedése azonban sohasem érte el a sok százas nagyságrendet.

A géppel varrt fonalat *cérnának* nevezték, melyet fölcsevált formában *spulnának* hívtak. A leürült orsót is *spulnának* nevezték. Az 1930-as években 80-as volt a *Hímző* nevű fölsőcérna. 1938-1939-től csak 60-as cérnát lehetett kapni. Ez nem tetszett nekik, mivel vastagolták a hímzés szélét. A cérnahiány miatt a háború alatt leálltak a hímzéssel. A háború utáni *Flóra* cérna nagyon rossz volt, a később megjelent *Géphímző* minősége érte el a háború előtti színvonalat. Az alsócérna 40-es, a háború előtt *Simson* volt, utána *Lánchíd* a neve. Az alsócérnát rövid orsón vastagra, a fölsőcérnát pedig hosszabb orsón keskenyebb cséválték. Ma már csak 50-es cérnát lehet kapni a kereskedelemben. A vezetőszállként a háború előtt a *Honleány*, utána a *Piroska* fonalat varrták le. A cérnát mindig boltokban vásárolták. A szállási boltok megnyílása után is legtöbbször Kalocsára jártak, mivel azokban csak alkalmanként volt kapható.

A gépi hímzéshez szükséges rámat a kalocsai szitástól vásárolták a Tomori Pál utca és az Ady Endre utca sarkán álló műhelyében, de a pamukot áruló boltokban is lehetett kapni. 1938-1940 táján jelent meg a szabályozós ráma. Külső tagjára fémcsavart rögzítettek, mellyel az átmérőjét lehetett változtatni. Az 1970-es

⁷⁰ GÁBOR 1937. 13.

évek végén kezdett el ráját hajlítani a homokmégyi Kasziba Sándor asztalos, attól kezdve tőle vásárolták az asszonyok.

3. A XX. századi virágkor - az értelmiségiek

„A parasztság városi környezete ellenére sem olyan, mint a mezővárosokban. Zárt paraszti világban él, vagy éppenhogy pedzi egy szabadabb világ igényét. Birtokosgazda csak elenyésző hányada az őstermelőknek és bérbe is kevés földet ad az uradalom. Viszont a város területének 90 %-a az érseki uradalomé. Az uradalmi birtokon rosszabb a napszám, mint bárhol a környéken és gyakorta száll az egy pengő alá. A parasztság tehát erőtlén kisemberekből áll, életük szigorúan elhatárolva folyik. Külön városrészben laknak. A legyező alakú város egybefutó csúcsában van a székesegyház, innen egy főutca, a vele párhuzamos néhány utca a papságé, a polgároké és a közintézményeké, a többi a parasztságé. Tipikus falusi utcák és porták a primitív parasztművészet jeleivel ékesítve. Sehol olyan hathatós „népgondozás” nem látható, mint Kalocsán. Egyesületek, népművészeti tanfolyamok, Gyöngyösbokréta, egyházi nevelés, leventeoktatás külön-külön és együttvéve elérik azt, hogy a parasztság nem tud kivetkőzni paraszti életformáiból városi környezete ellenére. „Jó parasztok” maradnak, minden erényekkel tündökölnék, s csak szívük mélyén lappang a szörnyű kétkedés. [...] A városi igazgatás és az értelmiség lépést sem tesz a papság beleegyezése és támogatása nélkül. Kalocsán társadalmi és szellemi élet csak az egyház védő szárnyai alatt lehetséges.” - írta Erdei Ferenc az 1937-es kiadású Futóhomokban Kalocsáról.⁷¹ Erdei jól látta Kalocsa társadalmi életét. A XX. század első felében a katolikus egyesületektől a sportegyesületeken keresztül a népművészeti tevékenységig bezárólag minden egyházi befolyás alatt állt.⁷²

Kalocsa intelligenciája későn, csak az 1920-as évek végén fedezte fel saját városának népművészeti értékeit. A feledésbe merüléshez hozzájárulhatott az a tény, hogy három évtizeddel korábban önálló közigazgatási egységekként elszakadtak a várostól a korábbi szállások, melyeken a kalocsai birtokos parasztnépesség lakott. Ők azok, akik elegendő anyagi erővel rendelkezve éltették paraszti létükből táplálkozó népművészetüket. Az 1920-as évek végére Kalocsán is kialakult az az értelmiségi kör, mely a népművészet megmentése letéteményesének érezte magát. „A külföldi és gyári divatcikkek bolti árusításából és a magyar intelligencia nemtörődömségéből sok olyan baj származott, amit csak mérhetetlen erőfeszítéssel lehet jóténni.” - írta Gábor Lajos.⁷³ E felismerést követően mindent megtettek annak érdekében, hogy „megmentsék” Kalocsa népművészetét a „pusztulástól” és „megtisztítsák” azt az „idegen” hatásoktól. Bár már Csilléry Klára rámutatott arra, hogy Gábor Lajos törekvéseiből csak azok gyökerezhettek meg, amelyek megfeleltek „a népművészeti alkotás itt egyébként is éppen érvényesülő tendenciáinak”,⁷⁴ mégis írásai révén a mai napig megfigyelhető nézeteinek hatása a kalocsai népművészet megítélésében.⁷⁵ Ugyancsak Csilléry Klára elemezte Gábor Lajos törekvései hatásának csekély voltát és rövid életét,⁷⁶ mégis részleteiben kell vizsgálnunk az intelligencia népművészetre gyakorolt hatását, hiszen gondolkodásuk egy korra volt jellemző. A népművészet alakításában az a jól megszervezett, komplex stratégia jelentette a legnagyobb hatást, melynek csúcsát a gyöngyösbokréta fémjelezte.

Az előzmények és a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület

1902. november 27-én Dr. Hoffmann Károly apát, kanonok, plébáános *a szervező bozottság elnöke* aláírással felhívást tett közzé katolikus ifjúsági egyesület alakítására, melyben a célokat és az eszközöket is felsorolta: „A tankötelességének eleget tett földműves-ifjúságnak - a politika teljes kizárásával - vallás-erkölcsös és hazafias szellemben való képzése, közhasznú, főleg a földművelés körébe vágó ismeretek terjesztése és tisztes szórakozás szerzése céljából Kalocsán katolikus ifjúsági egyesület alakul. Az ezen célhoz vezető eszközök: a) példaadás, épületes társalgás, a vallási és polgári kötelességek lelkiismeretes teljesítése; b) népies fölolvadások, oktatás a hit- és erkölcsan, történelem, gazdasági és elemi tanulmányokból; c) tisztes játékok és multságok; d) ifjúsági könyvtár és

⁷¹ ERDEI 1937. 209.

⁷² Az egyházi népnevelés hatásának erősségét mutatja, hogy hatvan évvel később, Kalocsa népét és politikai vezetőit 45 évi kommunista államberendezkedés után is békjába szorítja az egyház iránti lojalitás. Mindennek csak részben lehet magyarázata a politikai, gazdasági és idegenforgalmi szükségszerűség. Az Erdei által *hathatós népgondozásnak* nevezett egyházpolitika sok évtizedes politikai agymosás után is érezteti hatását. Ettől nagyobb sikert kevés helyen könyvelhetnek el.

⁷³ GÁBOR 1938. 25.

⁷⁴ CSILLÉRY 1983. 362., Vö. még ROMSICS 1993. 8.

⁷⁵ A legnagyobb kárt napjaink kalocsai intelligenciáján keresztül okozza, akik számára - az eddigi kutatlanság miatt - csak az ő szellemisége hozzáférhető.

⁷⁶ Lásd pl. CSILLÉRY 1983. 364.

ajátossági iratok beszerzése.”⁷⁷ Az egyesület fővédnökségét dr. Császka György kalocsai érsek vállalta. Első tevéleges lépésként 1904. március 6-án 40-50 legényt hívott össze Jagicza István káplán és Gaal Ödön tanító a Kalocsavidéki Keresztény Munkásegylet helyiségébe, ahol Dreisziger Ferenc tanítóképző-intézeti tanár tartott előadást az ifjúsági egyesület céljáról.⁷⁸ 1904. március 27-én alakult meg a Kalocsai Földmíves Ifjúsági Egyesület.⁷⁹ Az alakuló ülésen megjelent Farkas Gergely városbíró és a városi tanító kar teljes létszámában. Egyesületi elnöknek Boromisza István kanonokplébánost nevezte ki a főpásztor, jegyzőnek Gaal Ödönt, dékánnak Tóth Jánost választotta meg a gyűlés.⁸⁰ Az első évi rendes közgyűlését 1904. szeptember 11-én tartotta az egyesület az Angerer féle házban, melynek berendezésére és első évi házbérére 800 koronát adományozott Császka érsek. Boromisza István elnök hosszasan méltatta a néhány héttel korábban elhunyt dr. Császka György érseket, az egyesület alapítóját, s a társadalom minden rétegének támogatását kérte. Gaál Ödön jegyző pedig újságcikkben üdvözölte az egyesület alakulását: „Mennyire égető kérdés volt már ezen egyesületek megalakítása, azt bizonyára érezte mindenki. Jót nagyon keveset lehetett hallani a földmíves ifjúságról; a kalocsairól különösen nem. Véget nem értek a panaszok, melyek verekedésekről, bicskázásokról, dorbézolásokról szóltak, olyannyira, hogy ezt az ifjúságot úgy kezdték tekinteni, mint az erkölcsi elvadás mintaképét. [...] ne induljunk még se a külső látszat után. Tekintsünk lelkébe és látni fogjuk, hogy olyan az mint az arany, melynek egyedüli hiánya, hogy a salaktól nincs megtisztítva. Tudnak ők is érezni, lelkesedni, a jobbra törekedni s ami legszebb vonása őszinte lelkeknek: tudnak a jó indulatért hálások is lenni. Ha van nekik egyletök, hol jóakarató vezetők irányítják őket, akkor az az ifjúság, melynek nagy része romlatlan még, bizonyára örömmel fog csatlakozni a kibontott zászló alá.”⁸¹ A megalakulás után 1905. február 19-én mutatták be első színdarabukat a katolikus körben. Csepreghy Ferenc Sárga csikó című népszínművét Gaál Ödön egyleti titkár rendezte.⁸² A Kalocsai Földmíves Ifjúsági Egyesület a továbbiakban rendszeresen szervezte műsoros estjeit, melyeken népszínműveket, vallásos témájú jeleneteket, énekszámokat és verseket adtak elő. Előadásokat, bálakat és kisebb összejöveteleket saját székházukban rendeztek, a színdarabokat bérelt termekben mutatták be. Tevékenységüket a vármegyei és a kalocsai Iskolánkívüli Népművelési Bizottság útmutatásai és ellenőrzése alapján végezték.⁸³

Fontos mérföldkőnek számít az 1929-es esztendő, amikor dr. Kujáni Ferencet nevezték ki az egyesület elnökének. Igazgatóként maga mellé vette a Kalocsai Iskolánkívüli Népművelési Bizottság volt gondnokát, vitéz Szentlászlói Sándort. E vezető páros tíz esztendei együttműködése eredményeként a poros kisvárosként élő Kalocsa, valamint az ismeretlenség homályában viruló kalocsai népművészet a propaganda, a Gyöngyösbokréta, a népművészeti áru termeltetése és az idegenforgalom megszervezésének eszközeivel kiépített kalocsai image révén elindult országos, majd világkörűli hódító útjára, hogy a mezőkövesdi egyeduralmat megtörve az 1960-as évekre az országos image egyik legfontosabb meghatározója legyen.⁸⁴ Az 1940. január 14-i közgyűlésen lemondott a két kiváló vezető, dr. Kujáni Ferenc elnök és vitéz Szentlászlói Sándor igazgató. A leköszönő elnök fölolvasta kalocsa érsekének levelét, melyben Dinnyés Gergely káplánt nevezte ki új elnökül.⁸⁵

⁷⁷ Kalocsai Néplap XXV. évf. 1902. november 30. 6.

⁷⁸ Kalocsai Néplap XXVII. évf. 1904. március 13. 4. Egy évig nincs hírünk a szerveződésről, s azt sem tudjuk, kapcsolódik e hozzá az 1904. február 2-án a városi tanácsteremben bemutatott előadás, ahol Körösi Bertalan színész rendezésében a Falu rosszát mutatta be a földmíves ifjúság.

⁷⁹ Az egyesület pontos nevét nem tudjuk. A megalakulástól a megszüntetésig egyidejűleg is többféle névváltozatot használtak. A vizsgálódásunk időszakában legáltalánosabban előforduló névváltozatot alkalmazom. Már a megalakuláskor is kétféleképpen, Katolikus Ifjúsági Egyesület és Földmíves Ifjúsági Egyesület néven említik. 1933-ban Katolikus Földmíves Ifjúsági Egyesületként fordult elő, az 1934-es közgyűléstől pedig következetesen Kalocsai Földmíves Ifjúsági Egyesület a neve.

⁸⁰ Kalocsai Néplap XXVII. évf. 1904. április 10. 3.

⁸¹ GAÁL 1904. 1. Az egyesület célkitűzéseinek helyességét támasztja alá Pest-megye virtuskodás elleni rendelete, melyben Kalocsát külön kiemelik, s felszólítják a várost a zárórák megszorítására, az éjjeliőrök szaporítására és rendőrség szervezésére. Az újságíró keserű megjegyzése mutatja a kalocsai szállások összetartozását ezen a téren is: ”Érthetetlen, hogy a jegyesek közül Homokmég és Szakmár községek kimaradtak, a hol pedig az ősi virtus még talán sűrűbben szedi áldozatait, mint Kalocsán.” - Kalocsai Néplap XXVII. évf. 1904. május 1. 1.

⁸² Kalocsai Néplap XXVIII. évf. 1905. február 26. 4. A színdarabok időszakonként visszatértek. A Sárga csikót 34 év után, 1939. március 25-én és 26-án újra előadták vitéz Szentlászlói Sándor egyesületi igazgató rendezésében - Kalocsai Néplap LXIII. évf. 1936. március 18. 3.

⁸³ Az első 25 év elnökei voltak: Boromisza István, Jagicza István, dr. Resch Ignác, dr. Leopold Antal, Tóth István, Horváth Károly, Barth Benedek és Oszwald József - Kalocsai Néplap LXVI. évf. 1942. január 17. 1.

⁸⁴ Vö.: ROMSICS é.n., BÁRTH 1987.

⁸⁵ Kalocsai Néplap LXIV. évf. 1940. január 20. 1-2. Az új tisztikar: Diszelnök Dr. Kujáni Ferenc kanonok, Egyházi elnök Dinnyés Gergely káplán, Igazgató Czár János tanító, Ifjúsági elnök Tóth István, Titkár Rigó János, Jegyző Vargacz Sándor, Pénztáros Pécsi Antal, Háznagy Kókai István, Pénztári ellenőrök Romsics István és Csóti István, Könyvtáros Geri L.

Röviden érintenünk kell a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület fénykorának - az 1929-1944 közötti időszak - azon törekvéseit és történéseit, melyek már lényegesen többek, mint amit az alakuláskor megfogalmaztak. 1930 őszének egyik bágyadt szeptemberi délutánján Kujáni Ferenc elvetődött a részleteki származású Gábor Lajos festőművész kalocsai műtermébe. A festmények megtekintése után néhány színes hímezésű kézimunkát vett elő Gábor Lajos. „...úgy hatott rám, mint valami hirtelen jött kinyilatkoztatás. Új fény, új világosság lángolt fel lelkemben, s attól a perctől kezdve lelkes híve lettem a Kalocsa vidéki népművészetnek” - írta később Kujáni Ferenc.⁸⁶ És valóban. Az érseki irodaigazgató, egyesületi elnök azonnal hozzáfogott a kalocsai népművészet fölkarolásához és támogatásához, olyannyira, hogy a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület 1931. február 1-én tartott évi közgyűlésén már eredményekről számolhatott be.⁸⁷ A nagy munkáról - a pingálással kapcsolatban - máshol így írt: „A díszítő művészetnek ez a nagyszerű ága is kezdett már veszendőbe menni, amikor a mentő munkálatokat a kalocsai földműves ifjak bevonásával 1930-ban megindítottuk. Sikertelenül Kalocsán és környékén Gábor Lajos segítségével a még élő pingáló asszonyokat felkutatnunk és újból munkára serkenteni. Arra buzdítottuk őket, hogy az ecsetet vegyék újra kézbe, hagyják el a mustrákon látott mintákat s folytassák a festésnek azt a módját, amelyet fiatal lánykorukban gyakoroltak, vagy valaha öreganyjuktól láttak. Közreműködésünk folytán az ügyeskező piktorasszonyok megbízásokat kaptak Kalocsán, Budapesten és az ország számos más helyén, ahol előszobákat, falrészeket, csárdákat, vendéglői éttermeket festettek ki a Kalocsa vidéki piktúra pompázatos színeivel. Ezenfelül saját lakásaikban is újra kezdték a festést gyakorolni.”⁸⁸

Gábor Lajos, Kujáni Ferencel való találkozásukat megelőzően már évekkel korábban megkezdte a kalocsai szállásokon található népművészeti tárgyak gyűjtését. A kalocsai intelligencia részéről ezirányú érdeklődés korábban nem nyilvánult meg.⁸⁹ Az első háziipari kiállítást 1913. június 26-án rendezték a városháza tanácstermében, de a kalotaszegi, torontáli, selmecebányai és matyó népművészeti tárgyak mellett még nem voltak kalocsaiak,⁹⁰ pedig akkor már megjelent Novák József Lajos homokmégyi tanulmánya a Néprajzi Értesítőben, melyről a Kalocsai Néplap is tájékoztatót. Több mint tíz évet kellett várni az újabb háziipari kiállításra. Az 1926. április 25-én - ugyancsak a városháza tanácstermében - rendezett kiállításon már kalocsai, homokmégyi, szakmári, öregcsertői és drágszéli szőttesek és hímezések is szerepeltek, s mellettük megjelent a Kalocsai Sárköz szinte összes települése. A kiállítást kalocsai polgárasszonyok - Révay Lorand, özv. Lavatkáné Antalffy Loló, Mócsi Edith és Gulner Sára - rendezték. A bíráló bizottságban kalocsa vezetői és feleségeik - Draskovics Ferencné, Antalffy Sándorné, Simig Károlyné, Antalffy Sándor, Horváth Géza -, valamint két festőművész, Röck Károly és Gábor Lajos foglaltak helyet.⁹¹ Ez az első híradásunk arról, amikor Gábor Lajos szülőfaluján kívül kerül kapcsolatba a kalocsai népművészetrel. A bíráló bizottsági részvétel egyenes utat jelentett a kalocsai népművészet felkarolásához és pártolásához, a népművészeti tárgyak gyűjtéséhez.

A városi értelmiség által is már meglátott kalocsai népművészet 1929 nyarán lépett ki az ismeretlenségből és indult el hódító útjára. Az Ufa filmvállalat Várady Tihámér festőművészt kérte fel a *Vasárnap délután fél négykor* című film díszlet- és kosztümtervezőjének. Várady a már gyakran szerepelt mezőkövesdi viselet helyett újat keresett, melyet a kalocsai szállásokon talált meg.⁹² Európa legelső hangos filmjének hajósi forgatására számtalan újságíró érkezett, akik szétröppentették a kalocsai népművészet szépségének hírét. A legnagyobb hatást azonban a film vásári jelenete jelentette.

Kujáni Ferenc, Szentlászlói Sándor és Gábor Lajos jól összehangolt tevékenységet folytatott a kalocsai népművészet megismertetésére. Gábor Lajos az 1928. június 6-i városi közgyűlésen két képet adományozott a városnak azzal a céllal, hogy megteremtse a néprajzi és régészeti témájú városi múzeum alapjait.⁹³ Hosszas csatározások után 1932. június 2-án nyitották meg a múzeumot a városháza folyosóján. Az 1932-es budapesti Szent István héten már részt vettek az első Gyöngyösbokréta néven szervezett föllépésen. Folyamatosan szerepeltek különböző országokban és városokban, rendszeresen tartottak előadásokat, többek között a rádióban is. Filmfelvételeken stáztáltak.

A kalocsai idegenforgalom elindulását hivatalosan a Népművészeti Ház 1936. június 7-i fölvatásától számíthatjuk. Csoportokat utaztattak a városba, kiállításokat szerveztek, képeslapokat adtak ki. A Népművészeti Házban és bedolgozó rendszerben előállított hímezéseket és fafaragásokat árusították vásárokon, számtalan

⁸⁶ KUJÁNI 1961. 391.

⁸⁷ Kalocsai Néplap LV. évf. 1931. február 4. 1.

⁸⁸ KUJÁNI 1961. 395.

⁸⁹ A kalocsai népművészeti termékek korábbi kereskedelmi forgalmáról lásd - ROMSICS 1994b. 133-134.

⁹⁰ Kalocsai Néplap XXXVI. 1913. június 25. 3.

⁹¹ PIUKOVICH 1926.

⁹² Kalocsai Néplap LIII. 1929. június 8. 1.

⁹³ Kalocsai Néplap LII. 1928. június 9. 2.

megrendelést kaptak levélben. A pingálóasszonyok számtalan helyiséget kifestettek az ország különböző helyein.⁹⁴ E jól megszervezett népművészeti árutermelés jó kereseti lehetőségnek bizonyult, melynek életképességéről így írt Erdei Ferenc: „Az egyszeri fellobbanásen túl való mozgalmi jelentőségét az biztosítja a bokrétás parasztdívatnak, hogy jó kereseti forrás. Egészen váratlan bevételhez juttatja a falusiakat, és az anyagias parasztnak ennek örülnie a legjobban. A bokrétát járt fiatalnak nem az a legnagyobb élménye, hogy járt Pesten, noha ennek is paraszthoz nem illő módon örül, hanem az, hogy 50 pengőért adott el egy babát, és egész ruhájáért százakat kapott. A bokrétás lelkesedést a parasztnak a fiatalok részéről ez az elérhető haszon magyarázza, az üzemszerűen megszervezett parasztnégygyártást pedig ez menti. Ma néhány legény dolgozik állandóan a népművészeti ház műhelyében, és 2,50 pengőt kapnak naponta. Ugyanakkor 1,20 pengőt keresnének az érseki uradalomban sokkal megerőltetőbb földmunkával.”⁹⁵ Ez az Erdei által említett anyagi haszon az, amely részben motiválta az 1930-as évek elején a népművészet nagyarányú fölfutását, s ugyan ez az anyagi haszon motiválta a népművészet befolyásolásának igényét és annak fokozódását. Kalocsa, és a szállások megélhetési gondokkal küszködő lakossága minden feltételt elvállalt, csak hogy munkához juthasson.⁹⁶ Ennek következtében vált ketté, s mutattak kettősséget a népművészeti tárgyak. Megrendelésre, a jó keresetért cserébe teljesítették Gábor Lajos kéréseit, de ezen termékek túlnyomó részben elkerültek az alkotó területről. A hazai használatra viszont megmaradtak a saját hagyományok által motivált, a saját ízlésüket tükröző tárgyaknál, melyek alakításába csak azon elemeket vették át, melyek beleillettek az itteni alakulási folyamatokba.⁹⁷

⁹⁴ Vö.: CSILLÉRY 1977. 87.

⁹⁵ ERDEI 1957. 260.

⁹⁶ Vö.: CSILLÉRY 1983. 362.

⁹⁷ Gábor Lajos törekvéseivel nemcsak a népművészetet, hanem az élet egész területét igyekezett átalakítani. Módszerei és elvei sokszor megkérdőjelezhetők. Álljon itt példaként a következő történet: Róka (Markó) Csöre 1937-ben szeretett volna beiratkozni a Népművészeti Házhoz, mivel családjának rossz kereseti lehetőségei voltak, s itt jól megfizették a varrőasszonyokat. Egy kicsi kerek varót vitt, s azt mutatta be a felvételhez megkövetelt minta gyanánt. Miután megnyerte Gábor Lajos tetszését a bemutatott kézimunka, megkérdezte a nevét.

- Romsics Sándorné - felelte.

- Az -ics, -vics - mordult rá. Mi a lánykori neve?

- Markó Erzsébet - válaszolta, akkor már beletörődve a várható következményekbe.

Természetesen elbocsátotta, s mivel egyik neve sem volt magyar eredetű, ezért nem adott neki megbízást. Néhány hét múlva újra visszament. Mácsai Istvánné néven jelentkezett be, s Szabó Erzsébetnek nevezte meg magát. Gábor Lajos megdicsérte szép magyar nevét, majd elismerően nyilatkozott a bemutatott varóról. Bár ismerősnek tűnt neki a minta, de a fiatalasszonyt nem ismerte meg. Körülbelül egy évig varrt a Népművészeti Házhoz. 1939. elejének egyik napján éppen akkor szólította be Gábor, amikor ott tartózkodott a homokmégyi Bötű (Varga) Boris - az ő édesanyja egyébként testvére volt Gábor Lajosnak. Hazajövetelükkor Bötű Boris rákérdezett, hogy miért nem a saját nevén jelentkezett be. Miután elmesélte a történetet, rövid időn belül üzenetet kapott a hímzését leadó Mária nénjétől, hogy azonnal menjen be Kalocsára. Amikor bement, Gábor Lajos azt mondta:

- Nem gondolja, hogy jobban haragszom a hazudós papra mint a zsidókra?

- Kénytelen vótam, mer a tekintetős úr nem akart fővöni - felelte.

- Nem haragszom nagyon - nyugtatta meg. Semmi dolga sem lesz. Fizessen 2 pengőt, s én a magyarosítással kapcsolatos minden tennivalót elintézek.

Kereseti lehetőségétől megfosztva, zokogva érkezett haza Róka Csöre. Ura, Karács (Romsics) Sándor mélységesen fölháborodott az eset hallatán, de nevét sohasem engedte „mögfordítani”.

- Ha edig jó vót ez a név, akó esztán is jó lösz - mondta, s nem engedte tovább varni feleségét.

Az eset idején három család már *mögfordította*, vagyis magyarosította nevét Homokmégyen. Ausztria horvátok lakta területéről kéménysöprő vállalkozóként idekerült Fritz család katonatiszt fia, Fritz Gyula 1935-ben Földényire változtatta nevét. A törzsköcs homokmégyi családok közül kettő magyarosított, a Hajma Romsicsok Radnaira, a Bandi Romsicsok egyik kiscsaládja Rózsadombira. Ez utóbbiak egyébként közeli rokonai a szóban forgó Karács (Romsics) Sándornak, mivel nagyapáik testvérek voltak, s a Bandi ragadványnév annál a generációnál különült el, változott meg három testvér esetében is. Nagyon érdekes és elgondolkodtató ez a folyamat abban a községben, ahol még szóban sem él olyan hagyomány, amely a nem magyar eredetről tudna. Magyarágukat sohasem kérdőjelezték meg, s fel sem merült bennük egy esetleges idegen eredet. A szóban forgó családnál a magyarosítás elutasítása komoly egzisztenciális problémákat okozott, mivel kevés földdel rendelkeztek, s a családfő ráadásul tüdőbajban szenvedett. A két magyarosításról bővebb információt nem szerezhetünk, mivel az utódok a részletekről nem tudnak információkat közölni, csak annyit lehet tudni, hogy 1935-1936 táján történtek az események. Bizonyos viszont az, hogy ezek a kor vezető rétegei törekvéseinek eredményei. A magyarosító Bandi (Romsics) Károly leventeoktató, Hajma (Romsics) Géza községi képviselő volt. Az említett két családon kívül mások ebben az időszakban nem magyarosítottak. Ez is mutatja, mennyire magyarnak érezte magát az idegen neveket viselő lakosság. A II. világháborút követő magyarosítások időszakában már minden esetben idegen településről származó, nemzetiségi családok magyarosítottak. A Császártöltésről ideköltözött, Hillyén lakó Leirer család 1947-ben magyarosított Lovasira, mivel megunták,

Mindezen tevékenységüket a Kalocsa Földműves Ifjúsági Egyesület szervezeti keretén belül végezték. Eredményességükhöz hozzájárult az a tény, hogy Kalocsa polgármesterei - Antalffy Sándor majd Farkas Géza - fölismerték a kalocsai népművészetben rejlő lehetőségeket.

Gyöngyösbokréta⁹⁸ Kalocsa környékén

A kalocsai intelligencia a legnagyobb hatást a gyöngyösbokrétás csoportok megszervezésével érte el. A csoportok rendszeres szerepeltetése révén hihetetlenül rövid idő alatt a kalocsai népművészet az ország reprezentáns népművészetévé vált. A kitarukozás azonban a dialektika elveinek megfelelően nem csak kifelé, hanem befelé is érezte hatását.

A Gyöngyösbokréta sokszor megfogalmazott céljait jól szemléltetik Pohl Sándor gondolatai a Kalocsai Néplap hasábjain. „Énekek, táncok váltakoznak, dobog a fényes csizma, suhan a könnyű női cipő, piros csizma, papucs, repül a színes szoknyák száza, pántlikás hajak lebegnek, árvalányhajak röpdösnek, énekel táncol a falu, s közben ezernyi ember veri vörösre tenyerét, telik meg szíve boldog örömmel, a nép művészetének újjászületését, megújulását látva. [...] Rengeteg fáradság, munka eredménye ez, de nemzetmentő munka s lehet-e ennél szebb? Menteni, istápolni a népművészetet, a magyar éneket, zenét, táncot, mely a világ minden nemzetének tetszését kivívta, megőrizni a népies viseletet és vele az ősi erényeket, megfürdetni a főváros népét a falu ősi művészetének napsugarában s az elfáradt, életküzdelmekben megkínzott arcokra visszahozni a derűt, elcsigázott szívébe visszatéríteni a szeretetet és elfásult lelkét újra hívóvé tenni. [...] Egy község volt csak, melynek már a megjelenésekor felcsattant a taps s fergeteges tetszésvihar követte elvonulásukat is. A szakmári lányok álltak a színpad ragyogó fényében. Fejük fölé emelt kivarrott párnáik, pruszlikjaik, kötényeik színes hímzései, szemük mosolygása az Alföld népének üzenetét hozták a város népének. A szakmári lányok egyszerű, de ősi viselete mellett elhalványult a színpad aránya, bíbor bársonya, mintha virágos rét töltötte volna be a színpadot, s a zöld mezők üdesége szíven talált minden nézőt...Újra találkozott a falu és a város.”⁹⁹ A Gyöngyösbokréta mozgalom előzményeiről, történetéről és a Magyar Bokréta Szövetségről még érintőlegesen sem kívánok értekezni, azt Pálfi Csaba kitűnő tanulmánya - kisebb-nagyobb tévedésekkel - már összefoglalta.¹⁰⁰ A továbbiakban kizárólag Kalocsa környékének történéseit veszem számba.

A főntebb leírt előzmények után és körülmények között, a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület szervezetének keretein belül alakult és tevékenykedett a kalocsai Gyöngyösbokréta. A legelső Gyöngyösbokréta címmel meghirdetett rendezvényen már a kalocsaiak is fölléptek.¹⁰¹ Az 1932. évi Szent István hétre a Nemzeti Színházba meghívták 17 falu leány-legény csoportját, akik népviseletüket, néptáncukat és népzenejüket mutatták be. Kalocsáról a Földműves Ifjúsági Egyesület különös gonddal válogatott nyolc legényt és nyolc leányt küldött a versenyre. A Gyöngyösbokréta legelőször augusztus 18-án csütörtökön lépett föl a Nemzeti Színházban. A negyedikként föllépő kalocsaiak fergeteges marsa utáni tapsorkánból *Ez Magyarország legszebb bokkrétája* kiáltások hallatszottak.¹⁰² A csütörtöki szereplés után a kalocsaiak még háromszor léptek a Nemzeti Színház

hogy senki sem érti nevüket. A II. világháborút követően sokan vállaltak távoli városokban munkát. Budapesten a Fővárosi Villamos Vállalatnál volt kocsivezető a Soltvadkertről származó Hirsch Imre, aki az Üzemi Bizottság ajánlására 1949-ben vette föl a Hargitai nevet. Minden költséget a cég vállalt át. Édesapjának nem tetszett a dolog, mondván, hogy összes őse ezt a nevet viselte. A Tolna megyei Némekérről Alsómegyre költözött Ródenbücher család 1954-ben magyarosított Rónaira. Nekik sem tetszett, hogy nem értik a nevüket. Időben távol, s az előzőektől teljesen különállóan magyarosított a kisebb szállások tudatos és tervszerű megszüntetése után a délvidéki Szilberekről származó, Csillagosból Homokmegyre költöző Disztl család Dunaira, 1976-ban. Érdekesség, hogy a magyarosító Disztl László Budapesten dolgozott, szintén a BKV-nál, mely utódja a főntebb említett Fővárosi Villamos Vállalatnak. Családi okokból magyarosított Mátraira Marton József, szintén 1976-ban. A Kecelről Homokmegyre nősült Miczko Károly - ősei a Pest megyei Pusztavacsról származtak - 1977-ben Marosira változtatta nevét.

⁹⁸ „Gyöngyösbokréta néven azt a rendszeresen visszatérő színházi látványosságot ismerjük, amely parasztcsoportok tánc, ének és játékbemutatóiból állt Budapesten 1931-től 1944-ig, minden év augusztus 20-a táján.” - PÁLFI 1970. 115. Meg kell jegyeznünk, hogy a mozgalom kibontakozása után már nemcsak az augusztusi budapesti rendezvényeket nevezték Gyöngyösbokrétának.

⁹⁹ POHL 1936. 2.

¹⁰⁰ PÁLFI 1970.

¹⁰¹ Habár 1931. augusztusában rendezte Paulini Béla az első budapesti fölvonulást, annak még nem Gyöngyösbokréta volt a neve. Eleinte nem is tudta, milyen kincsekre és eszközre talált. Sokan magukénak vallották a Gyöngyösbokréta mozgalom elindítását - PÁLFI 1970. 120. 6. jegyzet -, a leírtak mellett Kalocsa is. A kalocsaiak nem a mozgalom kitalálásának dicsőségét szerették volna, hanem azt emlegették, hogy a rádió 1932. május 1-i kalocsai közvetítésén üldögélő Paulini Béla itt halotta a gyöngyösbokréta szót, amikor egy illető a kalocsai népviseletbe öltözött lányokat a gyöngyösbokréta szépségéhez hasonlította. A hagyomány szerint Paulini fölkiáltott, s az az évi augusztusi föllépésnek már azt a címet adta.

¹⁰² A hét további programjaként az érdeklődők széles sorfala között az Erzsébet körúton, az Andrássy körúton és a Károly körúton végighaladva Dr. Ripka Ferenc főpolgármester előtt tisztelgett a Gyöngyösbokréta augusztus 19-én pénteken, akinek a kalocsaiak egy

színpadára.¹⁰³ A Gyöngyösbokrétát Paulini Béla a budapesti Stúdió rendezője rendezte, a kalocsaiakat pedig dr. Kujáni Ferenc egyesületi elnök és vitéz Szentlászlói Sándor az egyesület igazgatója készítette föl.¹⁰⁴

Az 1933. évi budapesti Szent István hétre a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület 16 tagú Gyöngyösbokrétája mellett a szakmáriak is elutaztak, akik a vánkustánccal arattak nagy sikert.¹⁰⁵ Dr. Koudela Géza közbenjárására augusztus 24-én 18 órai kezdettel Gábor Lajos 25 perces előadást tartott a rádióban, Kalocsa és vidéke népművészete címmel. Kujáni Ferenc kérte a fellépést a kalocsai csoport jobb reklámja érdekében.¹⁰⁶

1934. január 27-én Kalocsán járt Paulini Béla az újonnan alakult Magyar Bokréta Szövetség elnöke. A Kaszinóban melegen fogadták a kalocsaiak. Január 28-án Szakmáron, Uszódon és Géderlakon tanulmányozta a népviseletet és a népszokásokat. Útjának egyik célja a kalocsavidéki bokréta megszervezése volt. A tapasztaltakat meglelégedéssel fogadta, s 36 párt hívott meg a Falu Szövetség által Péter-Pálra tervezett kiállításra.¹⁰⁷

Az 1934. évi Szent István heti szereplésre népdalokkal mentek a kalocsaiak, melyeknek művészi előkészítését először bízták Mikler Kálmán karnagyra.¹⁰⁸ A feladatra öt tartották a legavatottabbnak. Azidáig a cigánykíséret elmaradt a kalocsai népdalok sajátos ritmikájára és kevésbé ismert dallamaira való tekintettel, de a karnagy bevonásától ezen nehézség kiküszöbölését remélték.¹⁰⁹

1935. pünkösdjének budapesti rendezvénysorozatára az ország legjellegzetesebb bokkrétáit hívták meg egy-egy népszokás bemutatására.¹¹⁰ Paulini Béla május 9-én köldött értesítést a meghívásról, majd május 31-én érkezett a hivatalos fölkérés a bokrétás csoport 19 tagjának és vitéz Szentlászlói Sándornak. Június 9-én Pünkösöd vasárnap rendes előadást tartottak, Pünkösöd hétfőjén pedig kormánytagok és diplomáciai testületek előtt léptek föl.¹¹¹ A Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület *rozmaringtáncát* - a bálban utoljára megjelenő völegényt és menyasszonyt kitancolják - Pécsiné Ács Sarolta tanítónő gyűjtötte és tanította be. Paulini meg szeretne volna nézni az újonnan készült műsorszámot az egyik próbán, de többszöri időpontmódosítás után sem tudott Kalocsára utazni. Kujáni Ferenc megnyugtatóképp írja: „Olyan gárdával megyünk, hogy a szem megakad rajtuk.”

1935-ben a Szent István héten Kalocsa környéke jelentős szerepet kapott - augusztus 14-16. között léptek fel. A kalocsaiak rozmaringtánca mellett Homokmégy, Szakmár, Géderlak, Uszód és Érsekcsanád bokkrétái is fölléptek. A kalocsaiak három előadáson és a körmeneten szerepeltek. „Kalocsa és Kalocsavidék népi viselete színpadi hatásban utolérhetetlenül szép” - írta a sajtó, így természetesen tartották az állandó sikert. „Valamennyi bokrétának páratlanul álló szép sikere volt, egyesek ruhájuk szépségével, táncuk szilajságával, mások elegáns fellépésükkel, sikkes mozgásukkal hódították meg a közönség szívét. Elsősorban is kiemelkednek [a Kalocsa környékiek - Kalocsa, Homokmégy, Szakmár, Géderlak] ruhájuk szépségével, mert a fehér alapon kivarrott színpompás virág motívumok messziről is igen hatásosan érvényesülnek.” dr. Koudela Géza pápai

színes asztalterítőt ajándékoztak. Az Operaház előtt mozgófilmre vették a fölvonulókat. Szent István király napján reggel nyolc órakor a királyi palota előtti téren gyülekeztek. Egy század levante és a Gyöngyösbokréta vezette a körmenetet, mely a Szent Jobbot vitte a koronázási templomba. A Szent Jobbot Dr. Ripka Ferenc főpolgármester egyetemi tanárokkal karöltve vigyázta, majd Angelo Rotta pápai követ, Serédi Jusztinián hercegprímás, Horthy Miklós kormányzó, József főherceg és gróf Károlyi Gyula miniszterelnök következett.

¹⁰³ A legsikeresebb negyedik föllépésről a korabeli sajtó az alábbi történetet jegyezte föl: „Tóth József (kalács) tánc közben leszólt Magyar Imre cigányprímásnak, hogy gyorsabban húzd, vagy tödd lē a vonót. Az elképedt Magyar kezében megállt a vonó s már-már úgy látszott, hogy elkerülhetetlen lesz a botrány. Egy pillanatig néma csend volt a nézőtérén, majd olyan tomboló tapsvihár tört fel, amelyet ritkán hallanak a Nemzeti Színház falai.” - Kalocsai Néplap LVI. évf. 1932. augusztus 27. 4.

¹⁰⁴ Pálfi Csaba az 1970-ben írt tanulmányának végén a bokrétás községek budapesti föllépésének és repertoárjának adatbázisát közli, melyben több tárgyi tévedés található Kalocsa környékére vonatkozóan. Így például nem jelzi Kalocsa 1932-es szereplését, az 1933-ast sem, Homokmégnél viszont föltünteti a nem létező 1932-es szereplést. Valószínűleg ebben az évben összekeverte Kalocsa és Homokmégy csoportjait.

¹⁰⁵ Pálfi Csaba adatbázisa nem tünteti fel a szakmáriak első, 1933-as szereplését.

¹⁰⁶ KÉL 1. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület - Kujáni Ferenc és Koudela Géza 1933. április 25. - augusztus 8. közötti levelezése.

¹⁰⁷ A Magyar Bokréta Szövetség célja ebben az időszakban az volt, hogy véglegesen megállapítsa a csoportok föllépésének idejét, azt közölje a külföldi idegenforgalmi hivatalokkal, s ezzel alapja legyen a rendszeresen szervezett magyar idegenforgalomnak.

¹⁰⁸ Mikler Kálmán korábban a Katolikus Legényegylet dalárdáját vezette.

¹⁰⁹ Kalocsai Néplap LVIII. évf. 1934. augusztus 11. 3.

¹¹⁰ Kalocsai Néplap LIX. évf. 1935. június 15. 1.

¹¹¹ KÉL 1. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület - Paulini Béla és Kujáni Ferenc 1935. március 10. és június 16. közötti levelezése.

kamarás javaslatára a kalocsai csoporttal készítette a rádió stúdiófelvételt, melyet Amerikába közvetítettek. A kalocsai bokkrétát dr. Kujáni Ferenc, Pécsiné Ács Sarolta és Pécsi Ferenc kísérte el.¹¹²

1936 nyarán Paulinyi Béla ismét több napot töltött Kalocsa környékén a helyi népművészet tanulmányozásával. Az 1936. évi Szent István héten már tíz napig tartott a Gyöngyösbokréta bemutatója. A Városi Színházban 15-20.000 fő látta a fellépéseket.

Az 1937. évi Szent István héten a vitéz Szentlászlói Sándor vezette kalocsaiak az aratóünnepet mutatták be három alkalommal a Városi Színházban. Kalocsa környékéről a homokméggyiek, a szakmáriak és a géderlakai léptek még föl. Megtekintette őket Hóman Bálint kultuszminiszter és Lázár igazságügyminiszter is.¹¹³

A budapesti fellépések mellett helyben is megmutatták tudásukat a bokkrétások. Gyöngyösbokréta néven Kalocsán legelőször 1932. október 23-án mutatkozott be a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület 12 leánytagja a zárda növendékeinek. Dr. Kujáni Ferenc a bemutatkozás és az országos siker ismertetése után arra kérte a szép iránt fogékony ifjúságot, hogy szeresse népművészetét, ruhájának díszítéséül azt válassza és másoknak is ajánlja. Kalocsai népdalok eléneklése után Gábor Lajos festőművész *Kalocsa és vidéke népművészete* címmel tartott felolvasást.¹¹⁴

A szomszédos szállások és falvak közül például a szakmáriak 1935. szeptember 1-én tartották az évente szokásos *bokréta ünnepet* a Tóth László féle vendéglőben, műsoruk: 1. Aratóünnepély, 2. Seprútánc, 3. Párnatánc, 4. Menyasszonytánc, 5. Körtánc, 6. Verbunkos.¹¹⁵

A Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület 1936. február 16-án a Keresztény Munkásegyletben tartott farsangi előadásán két egyfelvonásos vígjátékot, szavakat, énekeket és Kalocsán még nem látott néptáncokat mutatott be, melyeket Pécsiné Ács Sarolta rendezett, az énekeket Mikler Kálmán tanította be.¹¹⁶

Az Uszódi Bokréta a Szakmári Bokréta részvételével bokréta ünnepélyt rendezett 1936. május 3-án a községi vendéglő udvarán. Gaál István református lelkész megnyitóbeszéde után a szakmáriak párnatáncot és menyasszonytáncot, az uszódiai körbokázót, mulatóstáncot, csókjátékot, lúdtáncot, gubbantócsárdást és marsot táncoltak. Borsi Lajos bíró zárszava után a szakmári fúvószenekar és az uszódi cigányzenekar muzsikált a bokrétabálon. Kalocsáról a Mavart különjáratot indított a rendezvényre.¹¹⁷

Az 1936. szeptember 27-én rendezett szakmári bokrétaünnepségen Paulinyi Béla is megjelent, aki beszédében a Gyöngyösbokréta jelentőségét elemezte, s nemzeti jellegünk megőrzésének küldetészerű megnyilvánulásaként jellemezte. A szakmáriak Kelemen Albert igazgató-tanító vezetésével gyermekjátékokat, lakodalmi-, seprű- és párnatáncot mutattak be. Külön érdeklődéssel fogadták a Kiskunhalasi Bokréta kun viseletbe öltözött csoportját.¹¹⁸

1937. május 9-én Géderlakon rendeztek bokrétaünnepélyt a kalocsai és az érsekcsanádi bokkréták vendégszereplésével a községi nagyvendéglő udvarán. Műsoruk: 1. Hiszekegy, éneklő a közönség, 2. Rozmaringtánc (Kalocsa), 3. Falusi lakodalom (Érsekcsanád), 4. Kalocsai népdalok (Kalocsa), 5. Férc-tánc (Géderlak - leányok), 6. Legény-, sapka- és seprútánc (Géderlak - legények), 7. Lippenős és mártogatós (Érsekcsanád), 8. Népies gyermekjátékok és táncok (Géderlak - kisbokkrétások), 9. Faragószék nótája (Géderlak - kisbokkrétások), 10. Himnusz, éneklő a közönség. Az 1 pengős, 50 és 20 filléres belépők mutatják az érdeklődés fokát.¹¹⁹

1937. szeptember 8-án Kalocsán rendeztek Bokréta napokat. 1940-ben, a Bokréta fennállásának 10. évfordulóján az egyes községek bokkrétái zászlókat szenteltek. A szakmáriak zászlószentelési ünnepségét Péter-Pálkor tartották. A zászló vásznát hímezték, nyelét pingálták a szakmári asszonyok. Az ünnepségen megjelent Endre László alispán, aki beszédében a népművészet ápolásának szükségességét hangoztatta. Paulinyi Béla az Országos Bokréta Szövetség elnöke a mozgalom indulását és fejlődését ismertette. A szakmári és homokméggyi bokkrétások táncait Kelemen Albert igazgató-tanító lelkes szavai zárták.¹²⁰

1941. október 11-12-én mezőgazdasági-, ipari- és kulturális kiállítást rendezett Kalocsa, bizonyítandó, hogy a pusztító árvíz után élni akar és kivirult a város. Október 11-én 20 órakor az ipartestületi székházban lépett föl a kalocsai és a szállások bokkrétája. Meglepetésekkel teli fogadták a Balázs Ilona tanítónő rendezte estét. A

¹¹² Kalocsai Néplap LIX. évf. 1935. augusztus 24. 1. és KÉL 1. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület - Zilahy Dezső Budapest, 1935. augusztus 7-én kelt levele.

¹¹³ Kalocsai Néplap LX. évf. 1937. augusztus 28. 3.

¹¹⁴ Kalocsai Néplap LVI. évf. 1932. október 29. 1.

¹¹⁵ Kalocsai Néplap LIX. évf. 1935. augusztus 24. 3.

¹¹⁶ Kalocsai Néplap LX. évf. 1936. február 15. 1.

¹¹⁷ Kalocsai Néplap LX. évf. 1936. április 25. 4.

¹¹⁸ Kalocsai Néplap LX. évf. 1936. október 3. 2.

¹¹⁹ Kalocsai Néplap LX. évf. 1937. május 1. 2.

¹²⁰ Kalocsai Néplap LXIV. évf. 1940. július 6. 2.

vendégekösztöntő után a kisbokrétások gyermekjátékai és táncai következtek, a nagyok énekszámai és táncai között pedig a férctánc aratta a legnagyobb sikert.

A budapesti és helyi föllépések mellett az ország számos városában megfordultak a Kalocsa környéki Gyöngyösbokrétások. 1936. február 8-án Kiskunhalas rendezett népművészeti bemutatót, melyen a halasi csipke mellett a kalocsai bokréta aratta a legnagyobb sikert, fölkelte az Osztrák-Magyar Társaság vezetőjének Kleiber Mauritius figyelmét. Először jelent meg fellépésükön Kalocsa város polgármestere, dr. Farkas Géza. 1940. december 6-án a Debreceni Vitézi Szék a kormányzó névnapján rendezett ünnepélyére a Kalocsai Bokrétát hívta meg. Hatalmas sikert arattak az Aranybika szállóban föllépő kalocsaiak. Külön meghívásra fölléptek a Svetits leánygimnáziumban is.¹²¹

Itt említem meg a visszacsatolt területekre utazó Gyöngyösbokrétákat is. 1939. november 11-12-én a homokméggyiek utaztak Kassára. 1943. elején - január 7-15. - először szerepelt a visszatért Erdélyben a Gyöngyösbokréta. Kalocsa vidékét a géderlaki lányok képviselték. Ugyancsak 1943. januárjában a Délvidéki körúton ismét a homokméggyiek léptek föl. 1943. februárjában Szakmár és Uszód vettek részt az Erdélyi körúton, majd 1943. május 3-án a szakmáriak visszautaztak Nagyváradra. Az 1943. szeptember 26. és október 1. között megrendezett Felvidéki körútra ismét Géderlak utazott. A Kalocsai Bokréta 1943. november 13-án Kassán szerepelt a visszatérés 5. évfordulóján.¹²²

A legemlékezetesebb föllépések mégis a nyugat-európai vendégeskedések voltak. 1934 nyarán a Magyar Bokréta Szövetség szakmári bokrétája bécsi vendégszereplésre kapott meghívást. 1935 júliusában 13 bokrétás között egy kalocsai leány utazott Londonba. 1936 júliusában a hamburgi Freude und Friede ünnepségen a homokméggyiek léptek föl. 1937 húsvétján 6 géderlaki leány képviselte Kalocsa környékét Cannesban, a Gyöngyösbokréta fellépésén.¹²³ A tengelyhatalmak sebesült katonáinak tiszteletére nagyszabású ünnepséget rendeztek 1942 Úrnapiján a bécsi hangversenypalota dísztermében. A Magyar Bokréta Szövetség választása egy férfi csoport mellett a szakmári leányokat jelölte ki fellépésre, kik hatalmas sikert arattak.¹²⁴

A Kalocsai Gyöngyösbokréta vezetőinek céljai és törekvései

A Gyöngyösbokréta mozgalomba való belépéssel különleges célokat nem tűztek maguk elé a kalocsaiak, csak egy újabb eszközt jelentett a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület vezetőségének korábban megfogalmazott céljai eléréséhez.

Pálfi Csaba tanulmányában megjegyzi, hogy a bokréta helyi vezetői főleg tanítók, kisebb részt jegyzők és papok, ez utóbbiak főleg a protestánsok köréből.¹²⁵ Kalocsa környékén minden bokrétás csoport vezetője tanító, ez alól csak Kalocsa kivétel, azonban a produkciók gyűjtését és betanítását itt is tanítók végezték. Pálfi megjegyzésével ellentétben Kalocsán a katolikus egyház a Gyöngyösbokréta legnagyobb támogatója. Első vezetője dr. Kujáni Ferenc kanonok, az érseki iroda igazgatója volt, majd az 1940-ben történt lemondása után Dinnyés Gergely káplán váltotta föl. Az sem lehet véletlen, hogy a katolikus papság vezető rétegéből kerültek ki a legfontosabb támogatók és szorgalmazók. A vallásos élet erősítése, a paraszti külsőségeket felélesztő és ösztönző törekvés egyben a paraszti mentalitás megőrzését segítette, megtartva a földművesek lojalitását az egyház irányában. E momentum különös jelentőséggel bírt Kalocsán és környékén, ahol a földbirtokok jelentős hányadát birtokolta a kalocsai érsek és a káptalan, s az uradalmaknak több ezer béresre, cselédre és napszámosra volt szüksége. Kujáni ferenc a kiskunhalasi zárda egyik növendékének írja: „Gyermekeim a magyar földműves ifjúságban értékek vannak érdemes velük foglalkozni. Vannak hibáik is, de mielőtt ezekért korholjuk őket, próbáljuk őket megnevelni. Kalocsa és környéke kiválik abban, hogy a férfiak ügyes faragók, a lányok, asszonyok pedig színes fantáziájuk révén ügyes írók, hímezők, pingálók. A munka, melyet végzünk, kiegészítője a lelkipásztori munkának, s alkalmas arra, hogy őket az Úr Jézus szeretetében megtartsa.”¹²⁶ Erdei Ferenc ostromozza a kalocsai klerikális politikát, amelynek nem az a célja, hogy az általános katolikus hitelvek mértékéhez formálja a helyi társadalmat nevelés vagy gyökeres reformok útján, hanem a meglévő rendi társadalmat eleve jónak ítéli és megőrzésére törekszik: „Szövetkezetet prédikálnak, mintha szövetkezet létesülhetne gyámoltalan és nyájként vezethető parasztok között. Amikor gazdaságpolitikát folytatnak, nem tudják és nem érzik, hogy a gazdasági erősödés, szerveződés és szintemelkedés közvetlenül függ a paraszt állapot elhagyásától, tehát a polgárosodástól, de amikor a népet fönnmaradásának szószólóiként hirdetik a

¹²¹ Kalocsai Néplap LXIV. évf. 1940. december 14. 3.

¹²² PÁLFI 1970. 140. és a Kalocsai Néplap híradásai

¹²³ Pálfi Csaba a géderlakaiakat kihagyta a cannes-i út felsorolásból - Pálfi 1970. 140. A londoni utazásról még KÉL 1. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület - Szilárdy (?) Antal dátum és iktató nélküli levele.

¹²⁴ PÁLFI 1970. 140. és a Kalocsai Néplap híradásai

¹²⁵ PÁLFI 1970. 135.

¹²⁶ KÉL 1. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület - dr. Kujáni Ferenc Kalocsán, 1935. június 4-én kelt levele.

parasztság dicséretes szokásainak az ápolását, díszeknek, szinességnek, primitívségnek a megőrzését, akkor tudják, vagy legalább is érzik, hogy ez fogja megőrizni a parasztot parasztnak: lojálisnak, sokat dolgozónak, sok gyermeket szülőnek.”¹²⁷ Az 1940. évi Gyöngyösbokréta után a Kalocsai Néplap cikke a paraszttaláltság megőrzése mellett a falu és város egymásrataláltságának örvend: „Dal, játék, tánc, mondóka, vers, évezredes ősi szokás virágzott ki ez alatt a tíz esztendő alatt. A magyar falu életének néhány tükördarabja vándorolt a nem magyar jellegű fővárosba. S gyönyörű álmokat támasztott a falu földszagú, akácillatos levegőjétől elszakadt városi magyarnak a „tégláembernek” lelkében. A falusi nép fiait és leányait pedig az elismerés krizmájával erősítette meg ősi szokásának megbecsülésében. Egymásra talált a két réteg legalább néhány hétre.”¹²⁸

Mivel a népművészeti áru termelése, a Gyöngyösbokréta, a kalocsai idegenforgalom elindítása és szervezése is a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület keretein belül összpontosult, az adta szervezeti keretét és szellemi tőkét, ezért itt kell megemlítenünk különösen jelentős szerepüket a munkaerőfelesleggel rendelkező vidéken. Kalocsa polgármesterei felismerve a gazdasági lehetőségeket, föltétlen támogatták a népművészeti mozgalom munkásait. Elsősorban a földnélküli, szegény néprétegek és a szabad női munkaerő foglalkoztatását várták a népművészeti termékek értékesítésétől, az idegenforgalom elindításától. Minden elérhető eszközzel igyezték segíteni a népművészeti árutermelést, támogatásukkal az olcsó, piacépes termékek előállítását ösztönözték. A város politikai vezetése szempontjából a Gyöngyösbokréta csak eszköz volt, különösen értékes reklámtevékenységként értelmezték a népművészeti áru termelése és a kalocsai idegenforgalom segítésére. Kalocsa megkeresésére Budapest polgármestere az 1934. október 20-án kelt 97.513(1934. XV. számú rendeletével engedélyt adott arra, hogy a Kalocsán lakó népviseleti hímezésekkel és ruházati cikkekkal háziiparszerűleg foglalkozók készítményeiket a főváros kijelölt helyein értékesíthessék. A helyfoglalási engedély kiadásához a helyi önkormányzattal igazoltatni kellett, hogy alkalmazott nélkül, maguk készítik a termékeket. Budapest Székesfőváros Várárgazgatósága 1934. december 15-én 887(1934. vás. ig. szám alatt tájékoztatta Kalocsa polgármesterét, aki 1935. január 30-án 843(1935. kig. szám alatt közzétette a rendeletet.¹²⁹ A díjtalan helyfoglalás és az adómentesség olcsó népművészeti áru termelését, nevezetesen az eladhatóságot tette lehetővé. Ugyan ebben az időben, dr. Kujáni Ferenc egyesületi elnök kérésére Dr. Farkas Géza polgármester az 1935. január 23-én kelt levelében engedélyezte, hogy 1935. január 1. és március 31. között a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület heti 50 pengő erejéig szükségmunkába kapcsoljon be *szegénysorsú, nagycsaládú és amellet kifogástalan munkájú kalocsai polgárasszonyokat*. Cserébe elsőrendű kézimunkákat kért a város, amiket a valóságban az egyesület tartott meg.¹³⁰ Kujáni Ferenc is jól látta ezen gazdasági lehetőségeket, tisztában volt a Gyöngyösbokréta reklámerejével. Részben önzetlenségét, részben a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület gazdasági érdekeinek messzemenő figyelembevételét bizonyítja a Kiskunhalas város által rendezett *halasi disznótoros vacsora* körül kirobbant botrány diplomatikus lezárása. Dr. Fekete Imre halasi polgármester felkérte a Kalocsai Bokréta 18 tagját az 1936. február 8-án rendezett halasi disznótoros vacsorán való részvételre, amit a rádió is közvetített. Baranyai László esperes plébános felháborodott levélben kérte Kujáni Ferencet a meghívás lemondására: „...a város lakosságának nagyrésze ellene van ezeknek a város által rendezett cirkuszoknak. Olyan helyen, ahol a szegény-ügy egyáltalán nincs megoldva, pedig a nyomor kiáltó.” Az esperes szerint, közgyűlési felszólalására feleletként hívta meg a kalocsai főpapot a polgármester. A csoport szereplését Kujáni nem mondta le, de személyes megjelenésétől eltekintett. Válaszlevelében a kalocsai helyzetet elemezte: „A népviseletet és a népművészetet az én vezetésem alatt álló Földműves Ifj. Egyesület irányítja. Ez azonban komoly munka, mivel mi télen által állandóan dolgoztatunk idevaló és vidéki hímezőasszonyokkal, ami nekik keresetet jelent, családjuknak meg kenyeret. Azonkívül ügyelünk arra, hogy a fiúk s leányok viselete megmaradjon s ebben jelenjenek meg ünnepi alkalmakkor. Táncokat azért rendezünk kellő korlátok között az egyesület helyiségében, hogy ott felügyelet mellett szórakozzanak. [...] Kalocsán a szegényügyet a város és két egyházközség rendezte, de azért nem rendezünk olyan estélyt, ami a közönség megütközését váltaná ki s a nyomorgókat sértené. A bokrétás csoport szereplését természetesen nem mondhatom vissza, mert hiszem hogy ez önmagában nem képezheti kifogás tárgyát, pláne ha külföldiek is lesznek a bemutatón.” A polgármester meghívását betegségre való hivatkozással hátrította el.¹³¹

Kalocsa környékéről az első külföldi föllépésre - az 1934-es bécsi út - nem a kalocsaiakat, hanem a Szakmári Bokrétát kérte föl a Magyar Bokréta Szövetség. Ennek kapcsán a Kalocsai Néplapban szerző nélkül megjelent cikk a Kalocsa környéki szállások csoportjainak egységes néven történő föllépését szorgalmazta: „...nem mulaszthatjuk el, hogy rá ne mutassunk arra, hogy az ilyen szereplésnek céltudatosan kell szolgálni a

¹²⁷ ERDEI 1937. 216.

¹²⁸ Kalocsai Néplap LXIV. évf. 1940. augusztus 24. 3.

¹²⁹ KÉL I. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület

¹³⁰ KÉL I. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület

¹³¹ KÉL I. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület - Nagy-Czirok László és Baranyai László levelei és dr. Kujáni Ferenc válaszai.

vidék idegenforgalmi és népművészeti érdekeit. Ha a kalocsa-környékbeli községek hiúságból, vagy lokálpatriotizmusból saját nevükön, helyesebben kizárólagosan csak a saját nevükön indulnak, nem lesznek képesek az idegenforgalom és a népművészeti termékek értékesítése szempontjából sohasem olyan átütő eredmények elérésére, mint ahogy a vidék gyűjtő neve alatt, saját községük nevét is megemlítve szerepelnek. Nyilvánvaló, hogy Kalocsa városa illetőleg a kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület sok anyagi áldozattal, megértéssel és önzetlenül iparkodik minél erőteljesebb propagandát kifejteni népművészetünk érdekében. Ebből kétségtelenül igen jelentős haszon származik a környékbeli községek polgáira, hiszen a kézimunkák nagyrészét ők állítják elő és ezen a révén igen sok pengő jut a birtokukba. Az is kétségtelen, hogy Öregcsertő, Homokmégy, Drágszél és Kalocsa népi csoportjai egyformán képesek azokra a produkciókra, amelyre például Szakmár. Így nincs értelme annak, hogy mindegyik község külön névvel szerepeljen és ezáltal jelentős előnyöktől elessék. Bízunk abban, hogy a helyi vezetők is belátják álláspontunk helyességét és saját maguk jól felfogott érdekében nem mellőzik „Kalocsavidék” megjelölésének használatát. Egyébként erre a kérdésre felhívjuk a járás vezetőségét, valamint Kalocsa város érdekelteinek figyelmét.¹³² A cikket valószínűleg Gábor Lajos írta. Habár néprajzi és kulturális szempontból tökéletesen igaza van,¹³³ mégis más okokat kereshetünk írása mögött. Befejező mondatainak fenyegető hangneme erősíti bennünk a gyanút. Részben hiúsági kérdés az, hogy nem azokat hívják külföldi szereplésre, akik hatalmas energiabefektetéssel megteremtették a kalocsai népművészet egyre jobban ismertté váló *image*t. Másrészt a kalocsai népművészet propagálása és megismertetése mellett 1934 nyarára már jelentős sikereket ért el a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület a népművészeti termékek árusításában. A termékeket nagyobb részt nem a városiak, hanem a szállásiai állították elő, így félő volt, hogy a szállásokból alakult falvak népművészeti önállósodása veszélyezteti a kialakított és tervezett üzleti vállalkozást. Mint ahogy Paulini Béla a mozgalom atyja a Gyöngyösbokrétára építette egzisztenciáját,¹³⁴ úgy a helyi szakértőnek kinevezett Gábor Lajos is azt tette. Vállalkozása jónak bizonyult. Az 1930-as évek elején még - mint sok más festő - megélhetési gondokkal küszködött, az 1940-es évek elejére viszont már szép kalocsai házat és balatoni üdülőt mondhatott magáénak.

A Gyöngyösbokréta kalocsai vezetőinek anyagi érdekeltsége mellett a népművészkedéssel és táncolással foglalkozó parasztfiatalok is megtalálták számításukat. Az 1932. évi Gyöngyösbokrétán szereplő kalocsaiak az utazás, szállás és étkezés biztosítása mellett napi 3 pengő, a négy napi szereplésre összesen, fejenként 12 pengő tiszteletdíjat kaptak. Ezekon kívül Kujáni Ferenc közel 15 pengő értékű bort juttatott a Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala költségvetésének terhére a táncosoknak, melyet más csoportok nem tettek meg, s valószínűleg ez is egyik oka lehetett a nagy sikernek.¹³⁵ Az 1935. évi pünkösdi és augusztusi fellépésen az utazás és az ellátás mellett reggelimegváltással együtt 3,5 pengő napidíjat kaptak, a gyerekek 2 pengőt, a vezető 8 pengőt.¹³⁶

1937 nyarán a kalocsai Gyöngyösbokréta 80 tagja vállalt statisztika szerepet a Hunnia filmgyárban a Noszty fiú esete Tóth Marival című filmben. Kínos jelenetek után szeptember 15-én megszakítva szereplésüket hazautaztak. „A kalocsaiakat sok, szép ígéretekkel hívták fel Budapestre s most meg akarták őket fosztani nagyon megszolgált keresetüktől, mikor ők itthon, e szorgos időkben kénytelenek voltak mezőgazdasági munkáik elvégzésére napszamosokat fogadni s fizetni.”¹³⁷

Látva a Gyöngyösbokréta sikereit, megérezve és megtapasztalva annak gazdasági lehetőségeit, egyre jobban szaporodtak az üzleti érdekeken alapuló álbokréták. Ezen csoportok legnagyobb része már korábban is tevékenykedett, de nem ismerték el Paulini Béla egyeduralomra törekvését. A bokrétás csoportok összefogását és a bokrétán kívüli csoportok bevitelét megcélozva hívták életre a Magyar Bokréta Szövetséget,¹³⁸ mely a

¹³² Kalocsai Néplap LVIII. évf. 1934. június 9. 4.

¹³³ A kalocsai népművészet a város és az újkori nagy kiterjedésű határából önállósodott, falvakká alakult szállások - Homokmégy, Szakmár, Öregcsertő, Drágszél és a hozzájuk tartozó kisebb szállások - kulturája.

¹³⁴ Vö.: PÁLFI 1970. 118-119.

¹³⁵ KÉL 1. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület - dr. Kujáni Ferenc Kalocsán, 1932. szeptember 7-én kelt és Dr. Markos Béla Budapesten, 1932. szeptember 21-én kelt levele. 1933. szeptember 1-én a Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala új igazgatója Zilahy Dezső Kujáni Ferencet a külön kiadások csökkentésére kérte - más csoportok 15-20 pengőt, a kalocsaiak 50 pengőt költöttek. Kujáni Ferenc az 1933. szeptember 6-án kelt válaszában ígéretet tett a csökkentésre, de az áldomásról mégsem mondott le: „...a jövőben törekedni fogok a kiadások csökkentésére, amelyek eddig is csak azért rúgtak ekkora összegre, mivel a szorosan vett kiadások mellett áldomást szoktam adni a szereplőknek, hogy kedvüket fokozzam. Ezt a jövőben igyekszem másként megoldani.”

¹³⁶ KÉL 1. a. Egyesületek 1. Földműves Ifjúsági Egyesület - Zilahy Dezső Budapesten, 1935. május 31-én és augusztus 7-én kelt levele. Az 1930-as években az érsekuralomban sokkal megerőltetőbb munkával csak 1,2 pengő volt a napszám, így érthető a Gyöngyösbokréta sikere a parasztfiatalok körében.

¹³⁷ Kalocsai Néplap LX. évf. 1937. szeptember 18. 3.

¹³⁸ PÁLFI 1970. 121-122.

népművészeti értékek foglalatjának, védelmezőjének és fejlesztőjének tekintette magát. Kalocsa is kezdettől fogva tagja volt. A Szövetségen kívül maradók ellehetetlenítése érdekében 1934 júniusában a kultuszminisztériumban tartották ülést, ahol megállapodtak abban, hogy a szövetségen kívül eső népművészeti tevékenységet rendeleti úton fogják megakadályozni.¹³⁹ Ezen törekvéseket is kizárólag személyes, egzisztenciális és gazdasági megfontolások motiválták. A Gyöngyösbokréta mozgalomnak sem az országos, sem a helyi vezetők nem képviseltek szakmai érdekeket. A néprajzilag iskolázatlan vezetők - a színpadravíthatóság, sajátos világnézetük és ízlésviláguk miatt - belejavítottak a népi hagyományokba, a töredékekben talált népszokásokat sajátos fantáziájuk szerint kiegészítették, esetleg újat találtak ki. A rendszeres külső beavatkozással a hagyomány megromlik, az idő pedig hiteles hagyománnyá avathatja azokat, félrevezetve a jövő kutatóit és érdeklődőit.¹⁴⁰ Kiváló példa erre Gábor Lajos 1935. február 17-én kelt levele, melyet Kujáni Ferencnek írt, aki feljelentette Bokor Gyula szakmári asztalosmestert Takács Imre főjegyzőnél azzal vádolva, hogy lemásolta a Gábor Lajos tervezte bútorokat. Idézet az asztalos Kujáni Ferenchez intézett panaszos leveléből: „...ki tilthatja azt meg nekem, asztalos mesternek, hogy pl. ojan forma állású széket ne csináljak [...] Nem, azt Gábor Lajos festőművész úr sem féltheti, hiszen amit én ott láttam, az előttem nem titok, mert ha ő látott valahol régi magyar stílusú bútorokat, én naponta legeltetem rajta szemeimet, mert műhelyemben van egész berendezés, még 1800. elején készült Ekhte, valódi hamisítatlan.”¹⁴¹ Kujáni Ferenc írásban kért magyarázatot Gábor Lajostól, aki az alábbi megjegyzést tette: „Én még egyetlenegy kalocsai, régi parasztbútort le nem másoltam [...] hanem rekonstruáltam azokon a gyér nyomokon amik még fellelhetők! Én - származásom és művészi készségemnél fogva - benső kényszer, megézés révén adom azokat a legvalószínűbb motívumokat amelyek népünk sajátosságai voltak. Ha kérdem a hetven-nyolcvan éves földmivészeket a múlt népművészete és népszokásaira vonatkozólag, csak homályos feleleteket kapok. Ellenben ha egy megkonstruált kalocsa-vidéki parasztbútorról rajzot, vagy éppen a kész tárgyat megmutatom nekik, felragyogó szemmel mondják: „Hát, kérem, ez az! Akkurát ilyen volt valaha a nagyanyám ládája, karszékje.” Ezek az autentikus kijelentések és a magam, rajongó visszaemlékezései megnyugtatnak, hogy a leghelyesebb nyomon vagyok. Az asztalos levelére pedig alig érdemes mást felelni: a kalocsai asztalosok közül is sokan nézegették bútorterveimet akik éppen úgy ismerik a környék paraszterendezéseit mint a szakmári asztalos, s azok nem ismernek hasonmást. Nem is ismerhetnek! Ennek a titkát majd szerény könyvecskémben fogom ismertetni.”¹⁴² E hosszadalmas idézetet elemezve és összevetve az asztalos levelével megállapíthatjuk, hogy Bokor Gyula asztalosmester füllentett a bútorok formájára vonatkozólag. Ezt nem csak a kalocsai asztalosok állítólagos véleményére alapozzuk. A szállásokon sokkal régebbi kultúrelemek, tárgyak és technikák maradtak meg mint a városban, tehát önmagában a nézeteltérés még igaz lehetne. A Viski Károly Múzeum néprajzi gyűjteménye viszont nem igazolja Gábor Lajost. A hagyományos kalocsai bútorok és a Gábor Lajos által faragtatott bútorok stílusa és technikája teljesen eltérő. Mindezek, valamint Gábor Lajos levelének szavai azt bizonyítják, hogy a kalocsai hagyományként feltüntetett kultúrjavak jó része Gábor Lajos művészi fantáziájának szüleménye. Jól érzékelte a problémát Erdei Ferenc is, aki a Gyöngyösbokrétáról és Gábor Lajosról - bár név nélkül - ezt írta: „Még azt is el lehet ismerni, hogy ezeknek a daraboknak a reprodukálása és mutogatása is komoly és értékes vállalkozás. De az nem áll, hogy az irányított parasztkultúra is ilyen műveket szül. Legfeljebb rossz másolatokat és ferde ízlés által megrontott utánzatokat. A kalocsai „népművészet vezetője” azt állítja, hogy ő nem befolyásolja a piacra „alkotó” parasztot, nem ad neki új motívumot, csak arra „vigyáz”, hogy rossz hatások ne érvényesüljenek a munkájában, és elkergeti azt, aki nem neki tetszően dolgozik, és idegen hatásként üldözi azokat a motívumokat, amelyek az ő ízlése szerint nem „népiek”. Ízlését azonban paraszt eredete éppúgy nem igazolja, mint egy úri dilettáns beavatkozását a jó szándéka. S a szegény parasztmunkás is tűnődik néha rajta, hogy melyik motívum is hát a „népi”, mert neki olyat kell beledolgozni a munkájába.”¹⁴³ Az 1938. évi Gyöngyösbokréta után Gönyei Sándor még megjelentet egy rövid cikket, ahol felhívja a figyelmet arra, hogy: „félő gonddal kell vigyáznunk, hogy a Gyöngyösbokréta bemutatások szórul-szóra ragaszkodjanak a hagyományokhoz,”¹⁴⁴ a cikk végén viszont

¹³⁹ Kalocsai Néplap LVIII. évf. 1934. június 2. 4.

¹⁴⁰ A Vallás- és Közoktatási Minisztérium korán belátta, hogy szakemberek ellenőrzése nélkül a mozgalom hamar lejáratja magát. Az idő haladtával a nagyközönség számára is egyre világosabb lett a színpadraigazítás, ezért az 1936. évi Gyöngyösbokréta után a Vallás- és Közoktatási Minisztérium a Magyar Néprajzi Társaság ellenőrzése alá helyezte a színpadra kerülő számokat.

¹⁴¹ KÉL I. a. Egyesületek 1. Földmíves Ifjúsági Egyesület - Bokor Gyula asztalos mester Szakmáron, 1935. február 6-án kelt levele Kujáni Ferenc érseki irodaigazgatóhoz.

¹⁴² KÉL I. a. Egyesületek 1. Földmíves Ifjúsági Egyesület - r. Gábor Lajos Kalocsán, 1935. február 17-én kelt levele Kujáni Ferenc kanonokhoz.

¹⁴³ ERDEI 1937. 228-229.

¹⁴⁴ GÖNYEI 1938. 427.

elhárítja a néprajzkutatók felelősségét.¹⁴⁵ Ezzel végérvényesen lezárul a néprajzi ellenőrzés és végérvényesen helyet kap a néprajzilag iskolázatlan helyi vezetők dilettantizmusa, melyet részben jól megfontolt gazdasági érdekek motiváltak.

A Gyöngyösbokréta és a népviselet

Természetes, hogy a Gyöngyösbokréta a népviseletben is éreztette hatását. Ez minden esetben a bokrétás vezetők ízlésformáló törekvéseinek eredménye, kiknek néprajzilag iskolázatlan ízlésvilágára az idealista néprajzi szemlélet és a keresleti piac volt legnagyobb hatással.

Az 1920-as évek közepére, a kalocsai népművészet felfedezésének idejére a városban már eltűnt a népművészet, csak a népviselet némely változatait szemlélhették az idelátogatók. E népviselet azonban nagy általánosságban tiszta gyári termékekből állt. Gábor Lajos a volt kalocsai szállások területén kezdte gyűjteni a népművészeti termékeket. A szállások specialistáira támaszkodva a város intelligenciája élesztette újra Kalocsa városának népművészetét.

A kalocsai népművészet és benne a népviselet felfedezésének és a Gyöngyösbokréta mozgalom elindulásának idejére már kifejldött a kalocsai múzeumi szóhasználat szerinti *korai cifra kalocsai hímzés*. Mivel a kalocsai és a kalocsa környéki bokrétás csoportokban kizárólag fiatalok táncoltak - ellentétben más csoportokkal -, ezért természetesnek kell tartanunk, hogy a *cifra kalocsai hímzés* vált világszerte ismerté.¹⁴⁶ A fehér alapon ragyogó színes virágok nagy hatással voltak a szemlélődőkre, ezért a vezetők a színek számának növelésére törekedtek. Ezen külső törekvés meggyökeresedésének a korábbi színesedési folyamat következtében nem volt akadálya. A Kalocsai Földmíves Ifjúsági Egyesület vezetői felvették a kapcsolatot a nagyatádi pamutgyár budapesti kirendeltségével, a megrendelt fonalat Kalocsán osztották szét a bedolgozók között. A gyárilag színezett pamut meggyökeresedésével élénkebb lett a virágok színe, a fehér alapra varrva még nagyobb hatást értek el. A központosított pamutbeszerzéssel pedig egységesedett a hímzések színezése.¹⁴⁷

A színpadi fellépések miatt, a jobb láthatóság érdekében a virágméretet nagyobbítását kérték az íróasszonyoktól. A virágméret növekedése szintén egybeesett a korábbi népművészeti alakulási folyamattal, így az 1930-as évek végére a kötők három csokra helyett már csak egyet írtak, mivel a közepén díszelgő három rózsza a kötők felületének nagyobb részét elfoglalta.

A Gyöngyösbokréta mozgalom kezdetének korai cifra népviselete helyett tehát az 1930-as évek végére megnagyobbodott motívumokat, több szint és élénkebb színárnyalatú pamutot alkalmazó népviselet terjedt el. A viseletváltás természetesen korcsoportváltással is együttjárt, de gyors terjedését segítette az a tény is, hogy sok bokrétás a fellépések után egész ruhaegyüttesét eladta. A viseletek előállításának magas költségei miatt csak a módosabb családok fiataljai táncolhattak a Gyöngyösbokrétában. Zsubori Borbála így fogalmazott: *Nem gondolhatunk mi ára. Nagyon drága vót. Azokat a selymőket csak a zsidókná lehetöt kapni. Most is az lösz. A hímzett népviselet ekkor vált véglegesen a módosabb családok ruhatárának jellegzetességévé, ellentétben a XIX. századdal, amikor a szegényebb családok ruhatárában díszlegetek a hímzett öltözetek.*¹⁴⁸

A Gyöngyösbokréta vezetői - népművészeti kérdésekben legtöbbször ez egyedül Gábor Lajost jelentette - különös gonddal válogatták ki a fellépésekre vitt ruhákat. Elleneztek és szó-szerint irtották a gyári termékeket - sík, csipke, betét, fűző, singlölés, díszpertli, selyemszalag - és a gépi riselint¹⁴⁹, ezzel kialakítva a gyöngyösbokrétás csoportok sajátos viseletét.¹⁵⁰ A város és a szállások viselete ettől jóval gazdagabb és színesebb volt. Gyakran alkalmaztak gyári terméket és riselint, különös érzékkel komponálva, s megtalálva a

¹⁴⁵ „...az egyes részletekre a helyszínen kellene megtennünk észrevételeinket, mielőtt a csoportok bemutatásra feljönnének. Sajnos, több ízben tett jóakaratu bírálataink még mindig nem érték el céljukat s így a hibákért a felelősséget magunkról, mint a Gyöngyösbokréta hivatásos ellenőrzőiről, kénytelenek vagyunk elhárítani. Vegyék azt magukra azok, akik a fent elötrt és a többi hibát talán kiméletből, vagy kényelemből nem akarják elég erélyesen kiküszöböltetni” - GÖNYEI 1938. 428-429.

¹⁴⁶ A nagyközönség, néha a néprajzkutatók előtt is a mai napig ismeretlen a *fehér-, a korai- és a kirai cifra kalocsai hímzés*.

¹⁴⁷ A kalocsai szállások parasztnépességének színérzékéről és a pamutszínekről lásd ROMSICS 1994b. 143-145.

¹⁴⁸ Vö.: ROMSICS 1994b. 132.

¹⁴⁹ Jó példa erre Gábor Lajos azon cselekedete, melynek során összevásárolta a *drukkolt és idegen virágelemekkel megcsúfolt* ruhadarabokat, s elégette azokat a kalocsai szállások asszonyai előtt. Lásd GÁBOR 1938. 14-15.

¹⁵⁰ Gábor Lajos ízléséről és munkáltatásáról röviden el kell még annyit mondanunk, hogy habár az ő segítségével kutatták föl a korábbi kalocsai hagyományokat, mégis kizárólag színes és szomorú pamukos megrendelések voltak. A szín- és formavilág újításait átvette, a technikai újításokat azonban nem. Az 1930-as évek második felében, amikor a parasztasszonyok már géppel riselineztek, s a Gábor által megrendelt színes és szomorú kalocsai hímzéseket már kizárólagosan géppel riselineztek, ő akkor is kézzel riselinezte a varókat. A pamukot maga adta, s mindig többet fizetett a zsidó kereskedőknél.

viseletdarabok harmóniáját. A nyersanyagok, formák és kompozíciók gazdagsága tette lehetővé a korcsoportok, társadalmi rétegek és az ünnepi valamint hétköznapi alkalmak megkülönböztetését.¹⁵¹

A gyöngyösbokrétában kell keresnünk a kalocsai népviselet területi terjedésének okát is. Kalocsa vonzáskörzetében öt településnek volt bokrétás csoportja, úgymint Kalocsa, Homokmégy, Szakmár, Uszód és Géderlak. Kalocsa, Homokmégy és Szakmár népessége egyazon népcsoporthoz, a pota néprajzi csoporthoz tartozik.¹⁵² E volt kalocsai szállások népessége alakította ki a kalocsai népművészetet, ezen belül a népviseletet. A református többségű, de református és katolikus vegyes lakosságú Uszód bár megtartotta hagyományos népviseletét, mégis néhány elemét átvette a kalocsai népviseletnek, így például a színes pamukos pruszlikot.¹⁵³ A Duna melléki református falvak között meghúzódó katolikus Géderlak viszont teljes egészében átvette a kalocsai gyöngyösbokrétások viseletét. A Cannes-i csoportkép kalocsai népviseletében például géderlaki lányok díszelnek.¹⁵⁴ Katona Imre megpróbált választ adni a kalocsai népviselet átvételére, mégsem tisztázta megnyugtatóan a kérdést. Elfogadható azon érvelése, mellyel a Duna-menti református falvak és a kalocsai szállások katolikus népessége népviseletének különbözőségét magyarázza. A kalocsai népviselet géderlakiak általi teljes átvételét azonban csak tényként közli, s tagadja a katolikus vallással való összefüggését.¹⁵⁵ Mivel a korai kalocsai hímzések és a kalocsai népviselet sosem voltak Géderlakon, ezért jól érzékelhető a Gyöngyösbokréta hatása. A kalocsai Gyöngyösbokréta viseletének átvételét valóban nem a vallással magyarázhatjuk, habár el kell ismernünk a népi mentalitás kialakulására gyakorolt hatását. Géderlak szülőtte volt dr. Kujáni Ferenc kanonok, érseki irodaigazgató, a Gyöngyösbokréta és a kalocsai népművészet legnagyobb támogatója. Egész életében szoros kapcsolatot tartott szülőfalujával, így a Gyöngyösbokréta elindulásakor azonnal megalakult a géderlaki csoport is. A látványos népviselet nélküli községnek nem lehetett nagyobb segítség mint az, hogy felölthette a néhány évvel korábban világméretű hódító útjára indult új, színes kalocsai népviseletet.

4. A hanyatlás korszaka - a hivatalnokok

Néprajzkutatókkal kapcsolatos első adatunk 1940-ből származik. Ekkor rendezték meg a kalocsai népviseleti ruhaversenyt, amely zsűrijébe K. Kovács Lászlót küldte ki a Néprajzi Múzeum. Erről a versenyről csak annyi információval rendelkezünk, amennyit a Magyar Népművészet 1940-es II. száma megírt. Hogy ez mennyiben tükrözi a rendezők elvárásait, s mennyiben a zsűri tagjainak benyomásait, nem tudjuk. A leírtak szerint minden egyes darab jelentős mennyiségben tartalmazott gyári termékeket és gépi hímzéseket. A díjak kiosztásánál ezek minél kevesebb aránya jelentette az összehasonlítási alapot.¹⁵⁶ Bővebb információt K. Kovács Lászlótól sem sikerült szereznünk.

A legerősebb és a legtávolabbról jövő beavatkozások a II. világháborút követő időszakban érték a kalocsai népművészetet. A Kalocsai Népművészeti és Háziipari Szövetkezet 1952-es megalakulásával egyre erősödtek a külső behatások, a Népi Iparművészeti Tanács zsűrizéseinek megindulásával pedig mindennapos lett a népművészet alakulási folyamatába való beavatkozás. Csilléry Klára erről a következőket írja: „Ám miután kormányzati döntésre 1953-ban megtörtént a népművészeti szövetkezetek egységes megszervezése, ismét sor került a helyi alkotótevékenységbe való beavatkozásra. [...] A szaktanácsadók - akik a korábbi idők laikus irányítóival szemben főként a néprajzkutatók köréből verbuválódtak és akikre a népművészeti áruterelés hitellességének az ellenőrzése hárult - őszintén bíztak az általuk oly közelről ismert és becsült értékek átmenthetőségében. Ők már józanul vallották, hogy a még meglevő, de a többségében erősen haladó magyarországi népművészetnek a múltja korántsem nyúlik túl távoli időkbe és a korábbi tanácsadóknál annak a megítélésében is biztosabbak voltak, hogy mi tekinthető valóban régi hagyatéknak és mik a városi, ipari termékek nyomán átvett újabb jegyek. Ám éppen a muzeális, történeti anyag elmélyült ismerete sugallta azt a törekvést, mely eszményítve a lezárult korábbi népművészeti stílusokat, ott is az egyedül harmonikusnak érzett, régi alkotásokhoz hasonlókat óhajtott

¹⁵¹ Lásd ROMSICS 1994a.

¹⁵² Lásd BÁRTH 1973.

¹⁵³ 1932-ben 1389 református és 445 katolikus lakott Úszódon - *Schematismus* 1932. 35.

¹⁵⁴ Tudósítás és a magyar bokrétások csoportképe megjelent a Képes Vasárnap 1937. április 11-i számában a 49-50. oldalon.

¹⁵⁵ KATONA 1954. 14. A népviseletek különbözőségét azzal magyarázza, hogy a gyári készáruk elterjedésének időszakára a Duna menti falvak népessége már kisiparosokkal készítette ruházatát. A kalocsai szállások népessége ellenben viszonylagos szegénysége és a várostól való elzárkózása következtében maga termelte ruházatát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az elzárkózás csak viszonylagos volt. Bár ekkor már megindult a szállások elszakadásának a mozgalmá, s sorban épültek és alakultak az önálló falvak önkormányzatának és igazgatásának intézményei, az azonosságtudat, a rokoni kapcsolatok és a gazdasági kényszerűség miatt mindig szoros kapcsolat maradt a város és a szállások között.

¹⁵⁶ Vö.: CSILLÉRY 1983. 364.

vizontlátni, ahol ritka kivételként még egyelőre folyamatosan, belső igényre élt és alakult a népművészeti gyakorlat, miként ez Kalocsán volt.¹⁵⁷

A fiatalabb korosztályok az 1960-as évek elején rövid idő alatt kivetköztek, ezért a népművészet és a népviselet elveszítette megjelenési lehetőségének, társadalmi talajának túlnyomó hányadát. Habár a megvalósulás szabályait továbbra is mindenki jól ismerte, mégis az alkalmazott népművészet csak az idősebb korosztályok viseletében maradt meg. Ez az idősebb korosztály egészen a mai napig megőrizte viseletét, a mai napig megjelenít új divathullámokat, tehát folyamatosan élnek a korábbi innovációkat ösztönző mechanizmusok. Ezt a leszűkült társadalmi háttérrel foglalták el a hivatalnokokból és néprajzkutatókból verbuválódott szaktanácsadók. Kihhasználva a „szaktudással” rendelkező és foglalkoztatási gondokkal küszködő munkaerőpiacot, a Kalocsai Népművészeti és Házipari Szövetkezet a világ minden részén meghódította a piacokat. A minősítések révén akár tudatosan, akár jóhiszeműen, de a néprajzos szaktanácsadók beleavatkoztak a népművészet alakulási folyamataiba. A beavatkozás széleskörű, minden területre kiterjedt. Így például elterjesztették az itteni hagyományos pruszlik elnevezés mellett - néhány asszony esetében azt kell mondanunk, hogy helyett - a boleró szót. Múzeumi kutatásaik alapján egyes kompozíciókat kineveztek kötény motívumnak, terítő motívumnak, így ha hasonlót fedeznek föl, akkor azokat a minősítésen elutasítják, pedig az íróasszonyok szemében elsődleges a térkitöltés, a kompozíciók csak másodlagosak. Ugyanígy félrevezetők a múzeumban őrzött tárgyak stílusjegyei. A korábbi időszakokban a népművészeti tárgyakat földműves asszonyok esténként és téli időszakokban alkották, így természetszerű a durvább megformálás. Napjainkban a népművészettel foglalkozó íróasszonyok - a közfelfogással ellentétben ezek száma igen kevés - állandóan ezzel foglalatatoskodnak, így hihetetlenül finom rajzkészségük alakult ki. Néhány verseny díjazásakor megfigyelhető, hogy a kalocsai alkotók helyett olyan budapesti pályázók nyerik el - „kalocsai” termékeikkel - a díjakat, akik bár komponálásukban nem felelnek meg a megkövetelt szabályoknak, stílusukban mégis - a begyakorlottság hiányából adódóan - a múzeumokban őrzött régi tárgyakhoz hasonlatosabbak. A terminológia, a komponálás és a stílus befolyásolása mellett a motívumokat sem hagyták figyelmen kívül. Itt nem kívánok foglalkozni a Csilléry Klára által is említett azon nézetekkel, amelyek csak egy korábbi hagyatékot tekintenek igazán népművészetnek. Egy példát említenék meg. Találkoztam olyan zsűrivel, akik azért utasítottak vissza pályamunkát, mert nem hímeztek paprikát a kompozícióba.¹⁵⁸

Vagy például, 1994 őszén a kecskeméti zsűrizésen visszautasítottak egy gyönyörűen kiírt és kivarrt terítőt azzal az indoklással, hogy motívuma nem kalocsai. A terítő szélén végtelen sorokban kígyózott a legkorábbi kalocsai minták egyike, a *harcsa*. Lehetséges, hogy a zsűritagok előtt ismeretlen a kalocsai múzeum textilgyűjteménye - a budapesti Néprajzi Múzeum is jelentős gyűjteménnyel rendelkezik -, de a *harcsa* motívum rajzos formában is megjelent már.¹⁵⁹ Hasonló eset, amikor azért utasítják vissza a terítőket, mert a közepükbe koszorút írtak. A koszorú elmaradhatatlan a kalocsai terítők közepéből, erre példákat láthatunk Bárh János mintakönyvében.¹⁶⁰

A Homokmégyi Hagyományörző Néptáncgyűttes 1994-ben dolgozta föl és vitte színpadra a homokmégyi lakodalmast. A bonyhádi minősítőn a zsűri kiemelte és dícséretben részesítette a csoport ruházatát, pedig néha össze nem illő ruhadarabokat tettek egymás mellé. Sőt, voltak olyan öltözetek, amelyek sohasem léteztek. Ezen hibák megjelenítése a csoport vezetőinek felelőtlensége, de a zsűri ilyenén megnyilvánulása legalizálja a sosem létező öltözeteket, s ezek után megjelennek azok a fellépéseken.¹⁶¹

¹⁵⁷ CSILLÉRY 1983. 375.

¹⁵⁸ Ennél az esetnél föl kell hívni a figyelmet arra, hogy az 1930-as években kiszínesedő kalocsai népművészet első időszakában szinte alig található paprika a motívumok között. Az 1970-es években jelenik csak meg nagyobb mennyiségben a paprika, s azóta láttam már csupa paprikával kihímzett estélyi ruhát is a budapesti Váci utca egyik kirakatában. Hogy mennyire folklorizálódott az alábbi történet, nem tudom, de jellemzője lehet sok más alakulási folyamatnak is. Egy baráti beszélgetés során hallottam, hogy 1970-ben Párizsban mutatkozott be Kalocsa. Az akkori párttitkár kérésére telehímeztek paprikával a népviseleti ruhadarabokat, mondván, Kalocsa nemcsak a népművészetnek, hanem a paprikának is a fővárosa.

¹⁵⁹ NOVÁK 1909. 162. VIII. ábra, ECKERT 1936. 49. 1. tábla, PÉCSINÉ 1970. 17/6. ábra, LENGYEL 1977. 29. 13. kép

¹⁶⁰ BÁRTH 1978. 18. 13. ábra, valamint az 54., 58. tábla

¹⁶¹ 1991. október 14-én székelyvársági gyűjtőutamon tapasztaltam jellemző példáját a néprajzkutatók tudatos ízlésformálásának. Vendéglátónk függőyeinek csúnyaságát panaszolta, s azt, hogy a neki tetsző nagyvirágos neylon függőnyt csak Magyarországon lehet kapni. Az ebédelő néprajzkutatók felhőrdültek. Ilyen szép népművészet mellett nem szabad azt fölteni - mondták. Egyik női társunk pedig azt javasolta, hogy olyan ritka anyagot szőjön, ami függőnynek is megfelel. Ezt azonnal elutasította, s a továbbiakban került a beszélgetést. Következő évi utunk idején már az óhajtott neylon függőny díszítette ablakát. A hagyományok ellenőrizte közösségben a javaslatot nem fogadta el az illető, elutasította azt. Abban a környezetben viszont, ahol már felbomlott vagy bomlóban van a hagyományos értékrend, ott a tiszteletelvűség alapján is átvehetik a néprajzkutató által ajánlottakat.

Az asszonyok egy része hiúságból, másik része megélhetésének biztosítása következtében kényszerül zsúriztatásra, így a követelményeket kielégítendő sokszor a hagyományoktól és a szerkesztési elvektől teljesen elrugaszkodott alkotások születnek, és kapnak zsúriszámot. Idegenek részéről ez csak a zsúri igényeinek jó ismeretét jelenti, de a kalocsai szállásokon író asszonyokban ellentmondást kelt, s fönntartja az 1930-as években kialakult kettősséget. Egyrészt a zsúri ízlésének megfelelő termékeket állítanak elő, amelyek a törvényi rendelkezések értelmében nagy mennyiségben kerülhetnek és kerülnek kereskedelmi forgalomba, másrészt kiírják a kalocsai szállások lakosságának hagyományokhoz ragaszkodó és ízlésének megfelelően fölmerülő igényeit.

IV. Összegzés

Egész viseletegyüttesek bemutatásával, azok előtérbe helyezésével megállapíthatjuk, hogy a fölsőszoknyák milyensége határozta meg egy adott viseletegyüttes kompozícióját, egy adott pillanatban történő megjelenését. Tévesek azok a megállapítások, melyek a hímzett ruhadarabok túlsúlyát sugallták. Kizárólag öt ruhadarabra, a kötőre, a réklire, a pruszlikra, az ingvállra és a féketőre hímeztek. A fölsorolt ruhadaraboknak is csupán csak ötöde-tizede volt hímzett a ruhatárakban. Ugyanezt az arányt figyelhattuk meg a hímzett ruhadarabokat is tartalmazó viseletegyüttesek mindennapos megjelenésénél.

A kalocsai népművészet minden korszakában a népviseletbe került motívumoknak és színeknek, valamint az egyes ruhadaraboknak meghatározott funkciójuk és jelentésük volt. Megkülönböztettek két korosztályt és a korosztályokon belüli korcsoportokat, jelezték az egyén, a család gazdasági helyzetét és társadalmi helyét az adott társadalomban. E három tényező szoros összefonódásával a viselet-együttesek számtalan variációja, gazdag formavilága alakult ki. Mindemellett megkülönböztették az emberi élet és a naptári év egyes fordulóit, kitüntetett pontjait.

A számtalan jelfunkció mellett nem statikus a kalocsai népművészet, s benne a népviselet sem. A legidősebb korosztályok ma is népviseletben járnak, akik körében a mai napig megőrizte funkcióját a népviselet, s mind a mai napig megjelennek újítások, új divathullámok a hagyományosan kötelező formák mellett. A népviselet legtartósabb jelfunkciója a színek életkorjelző szerepe maradt.

Bizonyos az, hogy a XIX. század közepétől a század utolsó harmadára a népviselet alapanyagai és díszítőelemei mind gyári termékek lettek. A gyári készárúkkal bőségesen díszített kalocsai viselet szerves folytatásaként alakult ki a hímzett népviselet, mely szintén nagy mennyiségben tartalmazott gyári készárúkat. A korai kalocsai hímzések színét valószínűleg a gyári díszpértlik színei sugallták és határozták meg. A XX. század eleji első színes hímzések virágainak színére a pingálás és a bútorfestés mellett a gyári eredetű színes betétek gyakorolták a legnagyobb hatást. A népművészet változásai folyamatosan megjelentek a viseletdarabokon is, de a gyári termékek túlsúlya mindig megmaradt. Változásokat csak abban az értelemben tapasztalhatunk, amennyiben a kereskedelem új termékeket közvetített, s azt is csak akkor, ha ezeket az új termékeket beépíthették a népviselet formavilágába, ha azok beleillettek az újítási folyamatokba. A gyári termékek is megkülönböztettek korosztályokat, jelezték a gazdasági és társadalmi helyzetet.

A kalocsai népművészet színvilága nagymértékben kötött, a hagyomány kismértékű változtatást sem tűr el. A legtöbb motívum csak egyetlen jól meghatározott színben jelenhet meg. Ezek mellett kötött a sötét és világos színek közötti tónuskülönbség is.

A XIX. század végén megjelent csónakos varrógépeket az 1920-as években kezdték lecserélni a hímzésre is alkalmas bobinos gépekre. A varrógépekkel együtt négy új technika terjedt, a *riselin*, az *üresvarás*, a *madéra* és a *rátétes*, melyeknek kitalálója a kalocsai Király Ilus volt. Ezen technikák kialakulását legnagyobb mértékben a gyári rávalók motiválták.

A kalocsai népművészet minden egyes korszakában sok irányból érkeztek hatások. A belső hatásokat a különböző műfajok közötti motívumok, színek, technikák vándorlása jelentette. A külső hatások koronként kisebb-nagyobb intenzitással befolyásolták a népművészetet. Négy korszakban, más-más társadalmi réteg gyakorolt vagy próbált hatást gyakorolni rá. XIX. századi kialakulását iparosok, fönntmaradását és meggyökeresedését kereskedők motiválták. A XX. századi kiszínesedés időszakában kalocsai értelmiségi körök jelentették a legnagyobb hatást. A II. világháborút követően egészen napjainkig megfigyelhető budapesti hivatalnokok és néprajzkutatók sokirányú - sokszor értelmetlen - beavatkozása.

A kalocsai értelmiségi körökhöz tartozó Gábor Lajos festőművész és Kujáni Ferenc kanonok a városban már elfelejtődött népművészetet a szállásokról hozott specialistákkal újraélesztette. Megrendelések föl kutatásával és a Gyöngyösbokréta mozgalomhoz való csatlakozással - mely jobb életszínvonalat biztosított, mint a hagyományos földművelés - anyagilag érdekeltté tették a népművészettel foglalkozó parasztokat. Nem csak föléleszteni kívánták a feledésbe merülő népművészetet, hanem már tevékenységük kezdetén befolyásolni igyekeztek azt. Már a kezdet kezdetén igyekeztek „megtisztítani” a népművészetet a „gyári divatcikkektől” és a

„mustrákon látott mintáktól”. A későbbiek során a népművészet szinte minden mozzanatát igyekeztek befolyásolni.

A kalocsai népművészet és népviselet felfedezésének valamint a Gyöngyösbokréta mozgalom elindulásának idejére már kifejlődött a kalocsai múzeumi szóhasználat szerinti *korai cifra kalocsai hímzés*. Mivel a kalocsai és a Kalocsa környéki bokrétás csoportokban kizárólag fiatalok táncoltak - ellentétben más csoportokkal -, ezért természetesnek kell tartanunk, hogy a *cifra kalocsai hímzés* vált világszerte ismerté. A gyöngyösbokrétás vezetők népművészetet alakító törekvései eredményeként jól elkülönült egymástól a kalocsai parasztviselet és a gyöngyösbokrétás csoportok viselete. Ugyancsak a gyöngyösbokréta mozgalom eredményezte a kalocsai népviselet területi terjedését. A Duna-melléki református többségű Uszód részben, a katolikus Géderlak teljes egészében átvette a kalocsai népviseletet.

A keresletet kiszolgáló úti-emléktárgy háziipar egyedülállóan a színes kalocsai népművészetet preferálta. A kalocsai népművészet ezen ága nyerte el a nagyközönség föltétlen szimpátiáját és tetszését, így minden anyagra és technikára a színes hímzés motívumait alkalmazták. A textíliák hímzésében és a pingálásban ez nem okozott problémát, mert beleillett egy félévszázados alakulási folyamatba. A bútorok, más faeszközök és a fazekas cserépedények kifestésével azonban a helyi ízléstől, valamint az anyag és technika harmóniájától idegen népművészeti árut hozattak létre. A jó kereseti lehetőség miatt az idegenforgalom számára létrehozták a specialisták ezeket a saját kultúrájukba nem illő darabokat, de magánhasználatba igazából sohasem kerültek. Az idegenforgalom gyors felfutásának egy jól átgondolt gazdasági és politikai háttér biztosította az alapját. Kalocsa polgármesterei felismerve a gazdasági lehetőségeket, föltétlen hívei voltak e mozgalomnak. Az idegenforgalom, ezzel párhuzamosan a népművészeti áru iránti kereslet jelentős számú munkaerőt kötött le. Legnagyobb erénye a szabad női munkaerő foglalkoztatásában volt.